

TARTALOM

- 3 Ross Károly: Menni kell
- 9 Debreczeny György: szabad-e verset írni?, révedezzünk
- 11 Farkas Arnold Levente: Karl Thausi
(A halott hóhér felesége)
- 15 Borsodi L. László: Csak te, csak téged; Harmathullás; Sötétedő fák alatt; Kövek, kövek; Szállás
- 18 Nagy-Laczkó Balázs: Perszefoné
- 22 Győri László: Utazás; Több mondat az Egy mondat-ról; Válogatás; Sivntag
- 27 Balázs F. Attila: Irodalmi radikalizmus és felelősség Krasznahorkai László megszólalásaiban
- 32 Székely Ferenc: Pattintott kövek
(Születésnap beszélgetés a 80 éves Lőrincz György íróval)
- 44 Gulisio Tímea: Betyáros; Csipke; A hetedik polc; Mazo
- 47 Orosz István: Mi legyen az akasztófával?
- 59 Turbók Attila: Úgy néznek rám; Kerti pad; Hidegfront; A születő vers
- 63 Keresztes Csaba: Börtönfeljegyzések Göncz Árpádról
- 69 Vasas Tamás: egy fa a pusztában
- 70 Pörös Géza: Életvégi (mozgóképes) színjátékok
(Krzysztof Kieślowski [1941–1996] trilógiájáról, 3. rész)
- 87 Cseke Péter: Erdély szellemi sugárútján
(Cs. Szabó László transzszilvanizmusa)
- 100 Paár Ádám: Népi írók a mosoni végeken
- 112 Lajtos Nóra: Szempillafedezék mögött a világ
(Tóth Erzsébet *Gyertyaszentelő* című kötetének motivikus vizsgálata)
- 122 Paták Balázs: Együtt takarítanak
(Czakó Zsófia: Távoli rokonok)
- 125 Pál Veronika: A festő világmagyarázatának feltérképezése
(Takács Gábor: Festő a világ közepén. Somogyi Győző élete és művészete)
- 129 Könyvajánló // Gyarmati-Paor Zoltán: Arc/vonal

Borító: János Nikolett. E lapszámunk képanyaga Cseke Szilárd: Áramló jelenlét (kurátor: Fazakas Réka, 2026. április 17.–június 7. Múcsarnok) és a III. Fotóművészeti Nemzeti Szalon kiállításából (kurátor: Bán András–Kincses Károly, 2026. június 5.–2026. szeptember 27. Múcsarnok) nyújt válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor]; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Korrektúra:** Tornai Szabolcs; **Aszerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** János Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúráért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 11340 Ft, fél évre 5670 Ft. E-mail: Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2026-ban. Felelős vezető: Balla László vezérigazgató. www.gyomaikner.hu; ISSN 0238–9908.

Fehér Vera: I can light (sorozat), részlet, 2024 (analog felvétel)

Menni kell

Hat óra sem volt még, alig világosodott, mikor odakintről a lazára eresztett relaxa csíkjai között bevilágított a szemközti Spar elé betolató kamion reflektora. Mikor kelhetett ez a szerencsétlen, ha már hajnalban itt van ebben a határszéli városkában, morfondírozott az öreg, aki pont ezeket a perceket szerette a legjobban, az álomból az ébrenlétbe átcsúszó finom fázisokat, a hajnaloknak azt a hamis illúzióját, hogy ez a nap sem lesz rosszabb, mint a tegnapi volt. Amely illúziókból aztán a felkelés utánra is megtakarított egy keveset: a szöszmötölést a kávéfőző körül, az ürítést a mostanra már felmelegedett mellékhelyiségben, a tisztálkodást, az öltözködést, amit az este kikészített ruhadarabok egymás utáni magára aggatásával sosem talált megerőltetőnek. Aztán a rendrakást, ami – meglepő módon – öregkorának egyik kedvenc elfoglaltsága lett. Örült, hogy hatalma van afölött a negyvenkét négyzetméter fölött, amit egyes egyedül magáénak mondhat, és aminek egyetlen négyzetcentiméterét sem engedi át por-nak, enyészetnek. Ha mindenki, gondolta sokszor, legalább ennyit törődne azzal a térrel, ami neki a világmindenségből jutott, biztosan nem itt tartanánk. De hogy hol tartunk és hogy hol tarthatnánk, azt nem tudta definiálni. Mondjuk, nem is nagyon akarta.

Háromnegyed hétkor kiballagott a buszpályaudvarra, felszállt a buszra, bemutatva a sofőrnek a nyugdíjas-igazolványát – amire az csak legyintett, ugyan, menjen már, azt hiszi, nem látom magán, volt a tekintetében –, és leült egy jobb oldali ülésre, ami szokásává vált, mióta az anyja gyerekkorában a lelkére kötötte, hogy buszon, vonaton mindig a jobb oldalon üljön, mert ha baleset van, ott megúszhatja. Hogy miért, azt már nem fejtette ki, benne pedig erősebb volt az anyjába vetett hit, mint hogy utánajárjon, miért is biztonságosabb buszon, vonaton a jobb oldalon ülni. Az anyja is nyilván hallotta valakitől, nem magától találta ki, így nem is kérdezte tőle sosem, elfogadta, mint annyi mást, amit tőle tanult – azon dolgok igazságtartamának, amit az anyjától tanul az ember, amúgy sem illik utánajárni.

Hétfő reggel volt, már a második megállóban megtelt a busz, s érezte, hogy lassan elfogy körülötte a levegő, ahogy a hétvégén kimosott ruhákból áradó ammónium szaga vegyült a dezodorok és parfümök édes-kesernyés illatával s a zárt járműből nem tud semerre sem szökni. Ha jött volna ki hang a torkán, talán kiáltott volna, hogy álljanak meg, kiszáll, mindegy, hogy hol, mert nem bírja tovább, ezt a zsúfoltságot képtelen elviselni, amikor egy kar hajolt a feje fölé, kinyitott egy ablakot, és a hűvös kora novemberi levegő magához térítette. Hálás tekintetet szeretett volna vetni a kéz tulajdonosára, de már nem tudta beazonosítani, négyen vagy öten is ott préselődtek az ülése mellett, jó, hogy rá nem zuhantak. Azt hitte, mikor buszra szállt, hogy megszűnt már az a zsúfoltság, ami a régi időket jellemezte, amikor csak egy járat indult mindenfelé és nem volt más opció, muszáj volt arra szállni. Miközben, ahogy fel-felpillantgatott, azt vette észre, hogy többen is gyűlölködő, igen, nem talál rá jobb szót, gyűlölködő tekintettel méregetik, amit nem értett az elején, de most már igen: mit keres ő nyugdíjasként egy hétfő hajnali buszon, mi az, hogy nem tudja máskor intézni a szart sem érdeklő dolgait, miért nem tudott egy későbbi busszal menni, miért pont erre kellett szállnia. És ő, a hétfő hajnali munka egykori hőse, egyetértett velük, valóban, miért is kellett erre a buszra szállnia, egyáltalán: miért kellett buszra szállnia? Hirtelenjében ezt is elfelejtette.

Az ember megy valahova. Akkor is, ha öreg, ha nem hívják, és akkor is, amikor odaér és már fordulna is vissza. Joga van a menéshez. Lehet, hogy egy csomó máshoz nincsen, de ehhez igen. Az ő nagyszülei is állandó mozgásban voltak. A szülei is. Hiába voltak röghöz kötöttek, mindig mentek. Mezőre ki, istállóba be, szénakazalra fel, vásárba el. Az csak legenda, hogy a falusi ember megült egy helyben. Harminc kilométeres körzetben ismerte az összes falut, mert valamelyikben mindig akadt dolga vagy éppen rokona. Ez hiányzik most neki, egyre jobban. A menés. A kisvárosban, ahova a felesége révén jutott és most is él, tíz perc alatt elérni mindent. Az még neki, öregembernek is semmi. Talán – bár egyáltalán nem emlékszik rá – ezért ment ki hajnalban a pályaudvarra. Mert menni akart. Messzire, el.

A nagy mozgolódásból vette észre, hogy megérkeztek. Úgy gondolta, megvárja, míg leszáll a tömeg, de mivel utolsó sem akart lenni – ezt is az anyjától tanulta, az utolsóba ugyanúgy belerúghatnak, mint az elsőbe –, még időben besorolt néhány álmos diák elé. De aztán lökdösődés támadt mögötte, bőröndöt préseltek a vádlijához, nekinyomakodtak, a sarkára léptek. Megörült, mikor peront ért a lába és félrehúzódhatott az emberáradat elől.

Ekkor világosodott meg előtte, ami a buszon szinte teljes feledésbe merült, hogy utazása nem véletlenszerű, nem cél nélküli utazás. Időpontja van ugyanis a pszichiátriára. Nem ő, mások figyeltek fel rá, hogy az utóbbi időben, talán néhány hete, zavartan viselkedik. Legalábbis nem úgy, ahogy addig megszokták. Elfelejt dolgokat, elfelejt embereket. Nappal elalszik, éjjel gyakran felriad. Ha dolga van valahol, félúton elfelejti, hova megy, visszafordul. Össze-vissza

szedi a gyógyszereit. Néha elfelejt enni. Kétszer is az udvarra pisált – a szomszédasszonya hívta ki rá az orvost. Az meg beutalta.

És most itt van. Nem tudja, merre van a rendelő, de megvan a címe. Gyerünk, hátha sikerül elcsípnie egy taxit. Kering egy kicsit a pályaudvaron, régről emlékszik, hogy itt szoktak azok állni. Megkérdezni nem akar senkit, tízre van időpontja, nem kell sietni. Végre talál egyet. Beszáll, bemondja a címet. A taxis bólint és már indul is. Borotvátlan, gyűrött arcú pofa. Nem passzol a hétfő reggelhez. Meg a taxijához sem. Az öreg gyanakodva méregeti: tuti, hogy meg fogja vágni. Legalább a dupláját kéri, ha nem többet. Hát majd meglátjuk. Ha sokat kér, nem fizeti ki. Sőt, rendőrt hív rá. Nem hagyja átverni magát, csak azért, mert öreg. És mert van egy kis baja.

De a végén úgy ítéli meg, hogy nem kér sokat. Kábé ennyire számított, ki tudja fizetni. Még borraivalót is ad. A taxis sok szerencsét kíván, és elhajt.

A portán útbaigazítják: a B épületnél balra, majd egyenesen fel, aztán jobbra, nagy sárga tömb. Próbálja megjegyezni. Ha nem megy, majd megkérdez egy fehérköpenyest, tele velük minden, folyosó, udvar. Még hogy orvoshiány – lépni sem lehet tőlük, annyian vannak. Aztán persze eltéved. Se B épület, se sárga tömb. Nyilván eleve rossz felé indult. Az *itt balra föl* odabent a portáról bármi lehet. Kicsit szédül, mert kaptatón kell mennie – hogy építhettek dombra kórházat?! Itt a betegtologatók megszakadnak. Beáll a korlát mellé, húzza fel magát. Közönyösen mennek el mellette, itt mindenki beteg, nem törődnek a másikkal. Vigasztalásul arra gondol, ha itt érné valami, mégis csak jó helyen érné, mert akkor jönne segítség. Csak bevinnék valahova, lefektetnék, ellátnák. Nem hagynák meghalni.

Hosszú, keskeny folyosó, emberek, ameddig csak a szem ellát. Nem érti, miért vannak ennyien, ha mindenki időpontra jön. Biztosan van benne rendszer, akkor sem érti. S még sorszámot is kell húznia. Ezt meg végképp nem. De látja, mások sem háborognak, ő is csendben marad. Leülni nem tud, nem is kívánja, hogy bárki is átadja a helyét, hasonlóan öregek mind. Nekidől a falnak. Aztán kiegyenesedik, attól fél, megfogja a ruháját. Vagy lever valamit, annyi itt a felirat.

Végül a doktornő elé kerül – megriad, valamiért férfi orvosra számított. Az viszont megnyugtatta, hogy alig fiatalabb nála, könnyebben szót ért vele. Furcsa kérdéseket kap az elején, keresi bennük a logikát. Mint egy IQ-teszt, csak valamivel primitívebb. Megpróbál a legjobb tudása szerint válaszolni, a visszajelzések alapján sikerül is. Aztán bonyolultabbra váltanak, vagy inkább lényegtelennek tűnő apróságokra, amik nem biztos, hogy egyből az eszébe jutnak. Még előbb a régi dolgok, mint a mostaniak. Kezd világosodni előtte, mi a monoton kérdéssor lényege: a múlt vagy a jelen él-e világosabban a tudatában, melyikre emlékszik jobban. Az eredményből biztosan következtetni lehet valamire. Hogy mire, nem mondják meg neki. A végén, tízpercnyi beszélgetés után, felírnak két receptet és elbocsájtják. Örül, hogy mehet, és hogy csak ennyi volt.

Rengeteg ideje van, gyalog indul el arra, amerre a buszvéget sejtí. Kellemes novemberi nap, tíz fok legalább. Eszébe jut, hogy a kertben nem szedte még ki

a hagymát, pedig ideje lenne. És a céklát sem. Mitől felejtette el vajon? Naponta vagy háromszor végigbóklászik az ágyások között. Ha elcsíp egy korábbi buszt, még ma nekiáll. A recepteket ráér kiváltani, egy szóval sem mondta a doktornő, hogy sürgős.

Hogy lerövidítse az utat – a képzelt utat, mert egyáltalán nem biztos benne, hogy jó irányba megy –, átvág egy parkon, melynek a nagyon távoli túloldalán mintha sárgás-piros busztetőket vélne látni. Lehetnek akár háztetők is, de inkább buszokra tippel. De ha nem azok, akkor sem kerül nagyot – a parkra biztosan emlékszik, látta a taxi ablakából.

A késő délelőtt és a ragyogóan sütő nap egyáltalán nem indokolja, hogy ilyen kevesen legyenek a parkban. Szinte egy lélek sem. Végignéz az egymást keresztező gyalogutakon, sehol senki. Biztosan dolgoznak, hiszen hétfő van. Néha örül, hogy nyugdíjas, bár nehezen nyugszik bele. Még simán dolgozhatna, és dolgozna is, ha nem kellett volna beteg feleségét ápolnia. A halála után vissza is ment volna, de arra már betöltötték a helyét. Egy hozzá nem értő senkivel, harmadannyi fizetésért. A szembesítés, hogy alig vagy egyáltalán nem volt fontos, amit harminchét éven át csinált, keményen mellbe vágta. Azzal reagált rá, hogy elbújt a világ elől.

Két férfi és egy nő csoszog szembe vele. Befordulna valamelyik oldalösvényen, de nincs oldalösvény. Figyeli őket messziről, semmi jót nem néz ki belőlük, de ez lehet az ő hibája is. Túlöltözöttnek, túlápoltnak érzi magát hozzájuk képest, pedig amúgy, otthoni ruhájában, nem sok különbség lenne köztük. De hát ő orvosi vizsgálaton vett részt, ahova köztudottan rendszeren felöltözik az ember, ő erről nem tehet.

Mikor még közelebb érnek, látja, hogy nagyjából vele korúak, és még toprongyosabbak, mint amilyennek messziről tűntek. Felötlik benne, hogy adnia kéne nekik valamit, de rögtön az is, hogy mindezt a félelme mondatja vele. Az engesztelést a félelem szüli, a félelmet a tudatlanság. Bár sejtette, hogy hajléktalanok, teljesen nem volt meggyőződve róla. Mehetnek valami kerti munkára is, akár itt, a parkban, vagy valahová még kijebbe.

Ötlépcsnyire lehetnek tőle, amikor köszön nekik. Megemelt kalappal, fejbiccentéssel. Nem tudja, miért csinálja, magától jött. A hangját talán nem is hallották volna meg, de a mozdulatra felfigyelnek. Legelsőként a nő: megragadja a mellette gyalogló férfi karját és ránt rajta egyet. Erre megállnak mind. Ő meg elizskol mellettük. Sokáig nem mer hátranézni, követik-e. De aztán mégis hátranéz: nem követik.

Kimenekül a parkból. Már amúgy sem látja a sárga busztetőket, valószínűleg csak káprázat volt, elnézett valamit. Jobb lesz a házak között, civilizált környezetben. Itt sokan járnak, rendőrkocsit lát befordulni a sarkon. Pillanatnyilag nem tudja, merre van a buszvég, de nem is érdeklí – rég elfeledkezett a hagymáról meg a cékláról. Besorol a tömegbe, ha kicsit gyorsabban tudna menni, szinte egyszerre lépne velük. Jó érzés, kellemes érzés. Fizikai védettséget érez, összetartozást, közös ügyet. Menni kell valamerre, így hát most errefelé megy.

De a bevásárlóközpont bejáratánál lefékez. Nem, ide nem akar bemenni, nem akar vásárolni. Hátraarcot csinál.

A házfalak tövének védettségében visszafelé araszolva felfigyel egy újságos standra. Finom fából készült, festett, igazán klasszikus darab, aminek elülső oldalát újságokkal aggatták tele, épp csak vállszélességnyi helyet hagyva az elárúsító ablakban könyöklő árus számára. Utoljára diákkorában, a fővárosban látott ilyet. Közelebb óvakodik, kétszer is megkerüli, mindenképpen szeretne venni valamit, de egyetlen ismerős újságnév sem ötlük a szemébe. Aztán megakad a tekintete egy rejtvényújságon, illetve többön is, de a Skandiról legalább már hallott. Kér egyet, és meglepődik, amikor az árus bemondja az árát. De azért fizet, borraivalót is ad. Különös nap ez, főleg azért, mert rég elfelejtette, miért is van itt. Sőt, talán azt is, hogy egyáltalán hol van.

Az újságon felbuzdulva szeretne venni még valami mást is. Vagy mondjuk beülni egy kávézóba és megfejtteni egy rejtvényt egy kávé és egy sütemény társaságában. Ez utóbbi mellett dönt. Alig megy húsز métert, talál is egyet. Már az ajtóban látja, hogy egy lélek sincs a helyiségben, kicsit meg is ijed. Tolatna visszafelé, de a pincérnő máris mellette terem. Foglaljon helyet, uram, mondja, talán itt az ablak mellett. Az „uram” szótól egészen ellágyul – szólították őt egyáltalán valaha is uramnak? Leül, kér egy feketét és egy csokitortát. A rendelés ezüstnek látszó tálcán két perc múlva meg is érkezik, elegánsan elrendezve, nagy mosoly kíséretében. Egy pillanatra úgy érzi, nem használta ki eléggé az életet. A nagy jövés-menésekben lehetőségek voltak, amiket elmulasztott. De talán, ha igyekszik, még utolérheti őket. Vagyis, pontosabban, nem mulasztja el azokat, amik ezután jönnek.

A keresztrejtvénnel egyáltalán nem boldogul. Nem azért, próbálja magyarázni magának, mert nem jut az eszébe semmi, hanem mert egy csomó dolog elvonja a figyelmét. Az, például, hogy odakint, a vastag, de patyolattiszta ablaküvegen kinézve, mintha megsokszorozódtak volna az emberek. Nemcsak többen lettek, gyorsabban is mozognak. Sőt, egyesek futnak. Mintha valami szörnyűség rázta volna meg őket, valami katasztrófa, ami elől menekülnek. Belekortyol a kávéba, megeszik két falat süteményt, majd újra kinéz. Most már mindenki fut, gyorsabban, mint az előbb, összeütköznek, elesnek, fölpattannak, rohannak tovább. De jó itt a jó melegen, gondolja, milyen remek ötlet volt, hogy bejött. Odakint már ezerszer fellökték volna, és nem biztos benne, hogy fel is tudott volna állni.

De az igazi apokalipszis még csak ezután következik. Mint valami katasztrófafilmben, megmozdul a föld. Hullámokat vet, mintha alatta valami irdatlan nagy állat járna, ami a felszínre szeretne törni, de nem tud. Csak úgy repülnek szanaszét a járókövek, eltalálnak embereket, kirakatokat, azt is, amelyen éppen kifelé néz. Hátralöki a székét, az asztalládba beakadt térdével csaknem leveri a tálcát. Jól van, uram? A pincérnő áll mellette, kezét barátságosan a vállára teszi. Segíthetek valamiben? Nem, köszönöm, nem tud, válaszolja, itt már mindennek vége. Igya meg a vizét, rögtön hozok másikat. A kávé, tudja... De

ezt már nem hallja, újból az utcát nézi, ahol, legnagyobb meglepetésére, helyreállt a rend. A kövek a helyükre kerültek, az úttest kisimult, az emberek sétálnak, sőt, andalognak. Megtörli a szalvétával a homlokát, felhajtja a pohár vizet, majd a másodikat is. Közben a nő keze újból a vállán nyugszik. Hálás tekintettel néz fel rá. Emberemlékezet óta nem érintette így meg senki.

Könnyűszerrel megtalálja a buszvéget, mintha valami beépített GPS működne az agyában, felszáll a buszra, jobb oldalt, a harmadik ülésre, a hátulsó ajtó elé, és rögtön elalszik. Mikor hazaér, magára zár kaput, ajtót, átöltözik kényelmes otthoni ruhába és takarítani kezd. Partvis, porrongy, felmosó – poriszívó nem, annak utálja a hangját. A tökéletes munkához csend kell, néma csend. Hogy még az óraütést is hallani lehessen.

Mikor végez, megterít magának az ablak mellé, felvágott, sajt, egy pohár fehér bor, és az utcát nézi. A szemközti Sparban éppen zárnak, kiürült a parkoló, kiürültek a gyalogjárdák is. Félhomály és csend ereszkedik a városra. Nem jár semmi, nem kell már menni sehova. Leereszti a relaxát, résnyire, hogy a reggeli fények bejussanak. Levetkőzik, elalszik. Éjszaka gyengén szitálni kezd az első hó.

Debreczeny György

szabad-e verset írni?

Ágh István Napló és tulipán c. kötete nyomán

csillagvilágos nagy téli éjben
ezüstvirágra száll az ezüstmadár
Szabó István megíratlan novelláját olvasom
telünkbe beleöszülünk
tudom egyszer majd meg kell halnunk
vagy csak kimegyünk cigarettázni?
bicikliküllőkbe gabalyodva
lenni kitéve kukacoknak
nyugalmazott kocsmai őrnagyoknak
kórházi szolgálóknak alezredeseknek
de én már semmin nem csodálkozom
a világító csillagok alatt
téli éjben hajam ezüstösödik
ezüst és aranycsillagok a váll-lapokon
kívánok nyugodalmasabb napokat
amíg az autóbusz Pestről Budára ér
csak Schéner Mihály elveszíthetetlen
ezüstös éjben ezüst pipacs
szelíd vadrózsa tulipán
zuhog az ezüst aranyeső
írók házában vagy a hadifogoly-temetőben
keresek menedéket
tudom egyszer majd naplót kell írnom
ingemre örökre vasalt tulipánt
tudom egyszer majd megkérdezem
kivel élek ki vagyok ki lehetnék
Alföldön Bakonyban somogyi tölgyesekben
vándor vagy mindenütt szabad
megkérdezem szabad-e verset írni
ha minden egyre megy

DEBRECZENY GYÖRGY (1958) költő. Budapesten él, könyvtárosként dolgozik. Legutóbbi kötetei: *szitált szavak* (Tiszatáj, 2025), *amikor nem volt kedvem beállni a sorba* (Dunapart, 2025).

szabad-e nem megírni a verset
és Szabó István megíratlan novelláját
a nagy csillagvirágos téli éjben
a köztemető padján ülve megírhatom-e?

révedezzünk

Ágh István Hányat nézek a naptárban c. kötetéből

a versre már nem emlékszem
de a vers még emlékszik rám
nagyon ritkák a színes álmok
gyakran fekete-fehérben álmodom
kisbaltával vágom a kemencefényben
az ágakat a vastagabbakat nagyfejszével
ezt már prózában álmodom meg
reggel a prózára nem emlékezem
de a próza talán még emlékszik rám
letöröm a kalács égett szélét
hallgatom a távoli kocsizörgést
már azt sem tudom kivel táncolok
erdei keréknyomban nézhetem
gyalogos talpam nyomát
ráolvasok az erdő gazdájára
a kivágott fákra
kócszakállamat felveszem
kifordított kucsmámat koronának
furkósbotra láncot szögelek
előlépek István király mögül
most pedig ébredjünk magunkra
magunkat énekeljük át a boldogságba
révedezzünk a vers és a próza örömeiben

Farkas Arnold Levente

Karl Thausi

A halott hóhér felesége

Egyesek azt mondták, hogy ez az, mások pedig azt, hogy nem, csak hasonlít hozzá. De ő kijelentette: „Én vagyok az.”

Jn 9,9

A halott hóhér felesége a sírásókkal kacérkodik. Az egyik sírásó magas, a másik magas és kopasz, a harmadik alacsony. A magas sírásó nő, a magas kopasz a fiúkat szereti, az alacsonynak magas barátnője van. A halott hóhér felesége egyedül megy haza a torról. Üres és hideg a lakás, mint az irigység lelke. A gyermekeire gondol a halott hóhér felesége. Három fia van. Az egyik egyetemista, a másik egy bocskorkészítő műhelyben dolgozik, a harmadik zenél. Ritkán járnak haza. Az egyetemista minden hónapban levelet ír. Nehéz olvasni ezeket a leveleket. Olyanok ezek a levelek, mintha képletek állnának a mondatok helyett. Az egyetemista fiú nagyon magas. Márciusban feleségül vett egy lányt. Együtt készülnek a záróvizsgára. Az albérlet hideg és üres.

A halott hóhér felesége büszkén mutogatja a fia leveleit a szomszédoknak. Az egyik szomszéd, Karl Thausi, nyugalmazott teológus, már csak hobbiból foglalkozik az örökkévalósággal. Egész életünk csak illúzió. Ez a felismerés derűvel tölti el a buddhistákat, bennünket azonban, látszatkeresztényeket, elfog a félelem és a rettegés, semmire se megyünk a semmivel. Ha á egyenlő bével, bé pedig egyenlő cével, akkor á egyenlő cével. De mi egyenlő mivel, hiszen a nevek két-ségkívül különböznek, á, bé és cé talán egy háromszög oldalai, a számítás során pedig rájövünk, hogy ezek az oldalak egyformák, de az egyformaság mit jelent, az egyforma, az azonos és az egyenlő egyenlő, a nyelv tökéletlen eszköz a szabadságra. Ölellek.

A halott hóhér felesége cetlit dug a hűtő és a hűtőmágnes közé. Menj el nadrágot venni. Mert olyanok ezek a zenészek, mint a kőcsönkérés, úgy járnak, olyan szakadtan, mint a trógerek. A muzsikájuk is olyan szakadt, mint a lerombolt teremtés. Karl Thausi azon gondolkodik, hogy a halott hóhér felesége éppen

FARKAS ARNOLD LEVENTE (1979) költő, író. Legutóbbi kötete: *brácsahúr* (2022).

azzal a Máriával barátkozik, akinek a fiát a hóhér végezte ki. Mert az én uram olyan ügyes volt. Akit egyszer felakasztott, az egyszer fel volt akasztva. Precíz volt nagyon. Mária helyeselt. Az én fiamat is olyan ügyesen felakasztotta, hogy csak úgy lógott. Hanem az akasztás az még csak semmi. Ha látta volna, milyen ügyesen tudott kerékbe törni, felnégyelni, fejet levágni, hajjaj. Vasárnap délután együtt mentek ki a temetőbe. Virágot vittek a sírokra.

A halott hóhér felesége dáliát vitt a halott hóhér sírjára, Mária a fiáéra krizantént. Ne haragudj, Mária, mi is neked a te lánykori neved, kérdezte a halott hóhér felesége. Szűz, Szűz Mária, Szűz voltam, mielőtt a férjemet megismertem volna, a férjem után lettem Istenes. Én is szűz voltam a férjem előtt, miután összekerültünk, akkor lettem istentelen. A halott hóhér sírja és Mária fiának a sírja között volt Fridolin atya sírja. Azon szoktak ebédelni. Mária letakarta egy fehér kendővel Fridolin atya sírját, a halott hóhér felesége pedig kenyeret és bort vett elő kosarából. A halott hóhér feleségének a férje hóhér volt, Mária férje pedig galambász, mielőtt Mária teherbe esett, galamb szállt a vállára, egy hófehér.

A halott hóhér felesége elképzelte mások életét, mert a másik mindig valaki más. Azokra gondolt, akik megvetik. Megvetnek, mert más vagyok, a férjem mesterségéért például. A férjem hóhér volt. A férjem volt a hóhér. A nevemet se tudják. A hóhér felesége. Számukra ezen a néven létezem. Persze hóhérnak is kell lenni valakinek, valaki másnak, pedig nincs abban semmi rossz, tisztességes foglalkozás az is, állami alkalmazott. Ha más lett volna a hóhér, valaki más, akkor most más volna a hóhér felesége vagy özvegye, most ő vethetne meg másokat azért, amiért most őt megvetik. Persze alakulhatott volna úgy is az élete, hogy férjhez megy valaki más-hoz, aki történetesen nem hóhér, és most együtt vethetnék meg azt, akihez hozzáment, és azt, aki ő maga.

A halott hóhér felesége felesége maradt a hóhérnak mindhalálig. Született három gyermekük. Az első egyetemre jár, a második egy bocskorkészítő műhelyben dolgozik, a harmadik zenész. Ez a harmadik járt a legjobban, hol Londonban lép fel, hol Nairobian koncertezik, hol Pekingben fújja a szaxofonját. A hóhérnak ez a harmadik fia nagyon alacsony. Együtt zenél egy cimbalmossal meg egy bőgőssel. A cimbalmos nagyon magas, a bőgős magas és kopasz. A szaxofonos fiúnak a bátyja, amelyik egyetemre jár, szintén nagyon magas. A másik bátyja, amelyik egy bocskorkészítő műhelyben dolgozik, magas és kopasz. Az egyetemista fiú márciusban megnősült. A bocskorkészítő fiú a saját neméhez vonzódik. A szaxofonos fiú barátnője szintén zenész, fuvolán játszik.

A halott hóhér felesége gratulál a szomorú szomszédjának, gratulálok, Karl Thausi ugyanis elhatározta, hogy megírja végre halhatatlan és örökkévaló remekművét a halhatatlanságról és az örökkévalóságról. Nagyszerű. Ehhez azonban szükségem van egy csöndes, békés, nyugodt helyre, ahova nem viszem

magammal halhatatlan és örökkévaló szomorúságomat. Meg is találtam az ideális helyszínt, Szentendréhez közel, egy szigeten, Pócsmegyernek hívják a falu nevét. Elbűvölő. Akkor én majd sütök hamuban sült pogácsát, professor urat pedig csak arra kérem, hogy halhatatlan és örökkévaló remekművét majd nekem dedikálja. A halott hóhér feleségének. Így valahogy. Karl Thausi november elsején érkezett Pócsmegyerre. Hozzálátott megírni a remekművet.

Karl Thausi az utolsó mondatra gondol, az utolsó mondatot lezáró pontra. A pont és a vessző nem része a szónak, de egybe lehet írni a szóval. Ezzel a mondattal kezdődik halhatatlan és örökkévaló remekműve, A halhatatlanságról és az örökkévalóságról. Százhusz oldal, tizenkét fejezet, Az írásjelekről, az első fejezet címe ez. Az isten csak egy illúzió, aki a tudatunkban létezik. Hajlamosak vagyunk úgy tekinteni az illúzióra, mint hazugságra, hiszen eltakarja a valóságot, ám a valóság is csak egy illúzió. Illúzióink meghatározzák a tudatot. Leghelyesebb, ha az ember a derű állapotára törekszik. A derű állapotát illúzióink segítségével érhetjük el. A derű a tudat mennyországa. Illúzió minden, a derű, a tudat, a mennyország, illúzióinkat pontok és vesszők tagolják.

Friedrich Thausi azt írta utolsó levelében, hogy a teremtett nyelvek közül a latin nyelv az egyedül tökéletes. A szétterült víz fölött fáradt és lomha zúgás hallatszik. Egyiptom partjait mítoszok köde rejti még. Nem voltam szép kislány, nem lettem szép nő, iskolába nem jártam. Hálás voltam annak az idegennek, aki abban az ismeretlen kikötőben elvett feleségül azon az ideges hajnalon. Almusztafa, a kiválasztott és a szeretett, aki önnön napjának hajnala volt, tizenkét esztendeig várakozott Orfalisz városában a hajójára, melynek vissza kellett térnie, hogy hazavigye őt a szigetre, ahol született. Szent Ferencre való tekintettel előbb Egyiptom partjai felé kormányozta hajóját, mert Istennek az a célja velünk, hogy alázatos eszközei maradjunk.

Friedrich Thausi bizonytalannak bizonyult a sátorhoz vezető ösvényen. A falu végén leültettek egy cigánylányt, a távcsövet pedig a sátor bejáratába helyezték. Senki nem tudta, hogy honnan származik, és hogy hívják. Stublinában lakik, és Ivankának hívják. Az idősebb cigányok haszontalan valaminek tartották az iskolát. Tanítani sem engedték, pedig sokszor kérte Lunacsarszkijtól is, Sztálintól is. Amikor először találkoztam vele abban az ismeretlen és idegen kikötőben, éppen hajóra készültem szállni, hogy Egyiptomba kísérem a szentet. A tenger, mely mindent magához szólít, szólít most engem is, fel kell a hajóra szállnom. Ivankát a szeplős fátylat viselő nővérek gondjaira bízam, és a kezébe nyomtam egy könyvet, ami telve volt üres lapokkal.

Friedrich Thausi Ciprus szigetén nem nézett bele a távcsőbe. A vallásközi párbeszéd izgalmas területén találtam magam, méghozzá meglehetősen kényes helyzetben. Egy mohamedán szultán szívébe készültünk elhinteni a keresz-

ténység magvait, az első magvető pedig a zsidónak született Isten volt. Több éven keresztül várta a választ. Mert a szent levelére Egyiptom szultánja azzal a kérdéssel válaszolt, amit a helytartó is feltett Jézusnak a szent evangéliumokban. Elmegyek egy este hozzád, Ivanka, amikor dalra gyűjtanak a tücskök a falu felső végén. Elolvasom a mondataidat, amikkel megtöltötted az üres könyv lapjait. Nagyobb ígéret, mint Dosztojevszkij, Tolsztoj, Csehov és Merezszkovszkij együttvéve. Mert nem a valóságot másolja, hanem a létezését.

Friedrich Thausi dühöngve átkozta a testvérét. Az egész vidék számára nagy lelki megrázkódtatás lenne, ha egy ilyen nagyszerű embernek akár csak a haja szála is görbülne. Karl Thausi abban különbözött a testvérétől, hogy ő vízzé változtatta a bort a sivatagban. A különbségeknek elsősorban nem elválasztaniuk kell, hanem termékeny forrássá kell válniuk egymás számára. Útban Egyiptom felé többször megfürödtek egymásban és a tenger vizében. De míg emez megőrizte rendkívüli erejét, amellyel fülénél fogva a lovat is le tudta dönteni a lábáról, a cigányt mintha valami makacs kór sorvasztotta volna. Szemjon Kuzmicstól tudtam meg a virágvasárnapot megelőző pénteken, hogy Karl Thausi anyja éppen az az Ivanka, aki fekete mondatokkal hógolyózik.

Friedrich Thausi elvesztette zsebkendőjét a hajón útban Egyiptom felé. Talán ez volt az első olyan esemény fiatal élete során, ami kiragadta őt az állandó olvasás ködös állapotából, amelyben leledzett. Ez volt az a zsebkendő, amit a nyugalmazott teológus akkor kapott a nagynénjétől, amikor Ivanka örökre eltemette magát a szeplős fátylat viselő nővérek falai között. Nem fecsérlem tovább a szót. A zsebkendő talán a tengerbe esett. Manapság szinte minden keresztény képviseli központban találni meditációs termeket, amelyekben a szakavatott szemlélő felfedezheti a zen hagyományok nyomait. A kereszténység, a zsidó vallás és az iszlám mellett a zen buddhizmus a negyedik szereplő a vallásközi párbeszéd színpadán. A cigány elvárásolta őket.

Friedrich Thausi felkötötte magát a poros gerendára. Órákig ültem a poros gerendán, estélyekről, cselédekről, szerelmekről, divatról, lovagokról, tengerpartokról olvasgatva. Ezen a ponton a másoló szerzetes úgy érzi, hogy a narrátor elméje megbomlott. Itt, az öreg kereskedőház szűk kis termében írja le először Szonyecska a férfi számára eladdig ismeretlen nevét, amely pontosan két hét múlva az övé is lesz. Ivanka, mielőtt az első mondatot az üres könyv első lapjára leírta, arra a tanácsra gondolt, amit az üres könyvvel együtt tőlem kapott abban az idegen és ismeretlen kikötőben, amikor elváltunk. Amennyire csak lehet, harmadik személyben írjon. Ivanka abban a pillanatban belehelyezkedett a harmadik személybe, minden mondatát vállán hófehér galambbal vetette papírra.

Borsodi L. László

Csak te, csak téged

Albius Tibullus IV. könyve nyomán

Milyen jó lenne, ha én csak téged, csak téged,
és csak engem, te csak engem!
Nézd, bejárom a várost, az országot,
és bárhol járok, mindig csak te, csak téged.
Milyen jó volna, ha csak én tudnám egyedül,
milyen gyönyörű vagy, és milyen veled a gyönyör,
ha nem kívánna más, csak én, csak én! Téged!
Ne legyenek irigyeink, ne csodáljon más,
csak félrevonulva, csak ketten, ketten!
Elszaladnék veled sűrű vadonba, magas hegyekbe,
hol utakat más nem taposott, hol másért virág nem nyílt.
Mert te vagy a ragyogásom, te vagy a sötétem,
te vagy a társam, a társas magányom,
zajban a csend, szavak között a némaság.
Immár bárhogyan is van, egyedül te vagy:
te adod magad nekem, te vonod meg magad tőlem.
Mindenem a tiéd, még ez a vers is.
Enyém vagy, enyém maradsz, néha ezt remélem.

BORSODI L. LÁSZLÓ (1976, Csíkszereda) költő, irodalomtörténész, kritikus, tanár. Legutóbbi kötete: *Nélkülem is rendez* (versek, Csíkszereda, 2025, Bookart Kiadó).

Harmathullás

Azt mondják, szerény, azt mondják, vonzó,
azt híresztelik, van benne valami démoni.
Én nem mondok semmit – távolról nem nézem,
közelről nem látom. Azt mondják, ilyen Ő.
Azt sejttem, inkább Én. Ki irigyen lesi,
furcsának gondolja, tegnap mást csókolt,
ma engem, érzem, ahogy ajkunk íve összeér.
Nem tudom, mire gondolhat, mire vágyik,
de hull a múlt, mint a harmat.
Sárgarigó füttye vagy bagoly huhogása?
Megrészegít az is, ez is,
ha lüktetni kezdenek a színek,
és boldog semmittevésben heverhetek,
mert nem kell arra gondolni,
milyen lesz holnap nélküle.

Sötétedő fák alatt

Szokatlanul nyugalmas az alkony –
vigyázva járunk sötétedő fák alatt.
Persze tisztább vonalakat képzelünk,
de sejtjük, hiába vágyunk elevenebb
színekre. Hagyjuk, ússzanak át lelkünkön
a tárgyak, és foszoljon szerte, ami
felejtésre érdemes. Nem szívesen ölelsz,
de hagyod, hogy karom elinduljon,
mégis félek: utolsó pillanatban
elfordulsz, és nem engeded,
hogy két láthatár végérvényesen
egymásba kapcsolódjon.

Kövek, kövek

Heverünk a szoba padlóján, azt mondom: jó nagyon.
Zenét hallgatunk, emlékezünk értelmetlenül,
nyugtatsz, mintha az időt szeretnéd kijátszani,
pedig bennem zeng az izgalom, és mardos egyre,
hogy tavaly még nem így volt, kezem megremeg.
Ha a szavakban nincs, hallgatásodban lehetne öröm,
de az éjszaka is süppedt néhány centit a diófa törzse,
a nyitva felejtett pince denevérek szállása,
kutunkból éjfél körül fel-felsőhajt Gönczi Dénes,
és hordja, hordja a köveket Szendy Ilka.

Szállás

Széttépi a szél, amit mondani akartam,
a fecskék nagyon messze repülnek,
csak a denevérek maradnak itt életnek.
Valaki a kerítésen túl még elidőz,
leskelődik, itthon vagyunk-e,
de mi már rég lesötétítettünk,
ne kelljen kinyitnunk ajtót, ablakot,
ne kelljen kérdésekre válaszolnunk,
szállást adnunk újabb vendégnek.
Hagyjuk csalódottan elmenni,
nem akarunk tudni róla, mit sejt,
nem akarunk arra gondolni, visszatér-e.
Öreg kutunkból meregetjük a vizet évek óta.
Abban bízunk, még kitart egy ideig.

Perszefoné

Vannak villanásnyi emlékek. Nem jutnak eszünkbe – démonaink félretették őket a megfelelő alkalomra.

El fog jönni.

A lélek üveges darabokra tör, az idő szertefolyik. Nem marad más, csak örök északi éj, fagyos szél, ismeretlen céllal levert karó a hósemmi közepén, amelyben önmagunkra ismerünk.

Az ember mindig két pohárral rendel. Az egyiket ő issza, a másik őt. Miért jut ilyesmi az eszembe a felhőtlennek megkövetelt pillanatokban? A lugas teszi, ami bort ígér. Apám, aki mindig jelen van – még inkább akkor, amikor nincs.

Pultos volt. Nemhogy két pohárral rendelt: eggyel sem. Szívéig ette magát a kocsmák füstje, tenyerébe árkokat mart a mosogatólé. Nehéz az elsüllyedt embereket nézni, még nehezebb a süllyedést. Egyiket a másik után. A tapasztalat átkai vértették fel, akárcsak a rózsát. Szava sem volt, amikor inni látott. Akkor sem, amikor részegen kísért haza az éjszaka. Azt mondta, ránézésre tudja, nem leszek alkoholista. A barátaim más tészta.

Minden apa isten: haragvó, szerető, teremtő – lényegtelen. Egy istennek nem a jelzőin múlnak a hívek. Amit az istenem szólt, elrendeltetett. Törvény volt, ítélet – a gyermek vallása. Misztérium, amit a beavatás fájdalmai tesznek teljessé.

A pult mögött ültem. Körülöttem az egyház kincsei: titokzatos bájitalok, varázs- és oldószeres, rejtelmes címkék. A szent térből, csodák földjéről szemléltem a közönséges világot. Apám újsága a kezemben – most is ígét hirdet.

A zenegép nyeli a százásokat. Biliárdoznak. Apám feltárja előttem a kérlelhetetlen jövőt. Miből olvassa ki? Tekintetből, mozdulatból, hanghordozásból. Az italok számából aligha. A kezdet: üdén kacagó lány; a vég: a tibetire evett, nemtelen roncs. Színes album himalájai portrékkal – embereké, akiknek por-

NAGY-LACZKÓ BALÁZS (1989) Móricz Zsigmond-ösztöndíjas magyar író, régész, novellista. Jelenleg a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjasaként egy szociográfián dolgozik.

hüvelyét jó és rossz szellemek közelsége cserzi. Szellemek, akik belülről végzik a munkát: amott külső ostrom, emitt belső árulás.

Baljós emlékeim késő őszebe öltözködnek. Eső dobol a párkányon. Aszúvá aszott, belülről kirágott szőlőszemek.

Pedig most feszes idomokkal simulnak egymáshoz. Még nincs itt a darazsak ideje.

Lugas árnyán terített asztal. Barátok, székek. Nyárra a karácsonyi fény a szőlőtőkék kísérőjéül szegődött. Papírlámpás, szúnyogűző fáklya kínál bűzt és fényt. Este van. Boldogság önt el. A lugas teszi. A megtisztulást mámorban kereső lelkünk Bódhi-fája.

Buddha egész életében azt a boldogságot kereste, amely egy nyári nap öntötte el gyermeki testét az aratásra kész földeken. Erről mesélek. Érzem, ha járnék, lótuszok nőnének lépteim nyomán.

Nagy a társaság. Nem vagyok jelen. Nekik. Jelen vagyok. Magamnak.

Ömlő szó: pusztá kísérő jelensége a szemem kivetítőjéből származó képeknek. Vászonná apadó világ. Keanu Reeves előtt seregek gyűlnek, ő pedig csak ül lótuszban, idült mosollyal tovább. Fülemben újra és újra hallom hangján minden kártyavár nagy titkát: *architect*.

Varázslóink legnagyobb trükkje: elhitetik velünk, hogy csak játsszák az istent. Vajon mióta ül Bertolucci életem rendezői székében? Mi vagyunk az utolsó kínai császár. Szemfényvesztő játék a bizonyosság körülöttem. Örök birodalmam bármikor összedőlhet.

Architect.

Architect.

Architect.

Nem értenek. Hogy is értenének? Nem látták a filmet. Egyiket sem.

A szőlő kapaszkodik. Köteléket keresek. Másról beszélek.

Fogyasztási szokásaink tartanak össze. A család addig egységes, amíg egységes a família fogyasztása. Ugyanazt esszük, ugyanazt nézzük, ugyanazt hallgatjuk, olvassuk. Ebben a mondatban nincs *együtt*. Nézzük a tévét, hallgatjuk a zenét, olvassuk a kötelezőket, aztán külön-külön rálelünk ízekre, dallamokra, érzésekre. Még ha beszélünk is róluk, akkor sem osztjuk meg. Nem közös.

Mennyire állhat közel a lélek a lélekhez, aki csak olvasott a filmről, hallott a zenéről? Vezesd a leghátsó, legporosabb polchoz, mutass egy magával ragadó életművet, amit senki sem olvas, és íme: a teremtett magány. Sosem lesz kivel beszélnie. Mindig lesz miről. Kinyilatkoztat.

Ebben áll az ember magánya. Az istené. Az egyedülvalóé, akit megfosztottunk olimposzi társaságától. Nincs kivel megossa ambróziáját. Ádám és Éva osztozott az almán.

E történetbe máshol kellett volna érkezni. Gondolataimban kelet és nyugat, múlt és múlt találkozik. Elfelejték boldog lenni, pedig a boldogság itt áll a lugasban. Pontosabban: fekszik. Egyik kezemmel óvatosan alátámasztom a fejét, miközben fürdetem.

Nappal. Fénnyel, vízzel, fehér gyolccsal játszanak színes árnyak. Alászökennek a szőlőlevelekről. Lányom apró teste. Arca, kék szeme. Csupa kacagás. Buddha nyara.

Más beszél. A vetítés folyik tovább.

A film nem ismer múltat. A film jelen. Minden jelenet a jelenben játszódik. Minden jelenet a rajta megjelenők, a nézők jelene. A Kis Buddha nem egy négyéves fiú emléke. A négyéves fiúnak nincsenek emlékei Bertolucci Kis Buddhájáról. Nekem vannak emlékeim egy négyéves kisfiúról, a Kis Buddháról, Keanu Reeves-ről és Bertolucciról.

Elöttem táncol Buddha összes nyara. Hull az eper. Rugdossuk az avart. Bicikli suhan a mandulafák alatt. Cseresznyézés sárgarigókkal. Öledre hajtom a fejem. Hajad napsugár az éjszakában. Napod rám borul. Miénk a Föld egyetlen ringása. Aranyfüst. A világ minden fraktálja.

Elöttem egy nyár derekán kidőlt akác: haldokló menyasszony. Utolsó erejével utolsó virágzás. Hóba öltözés. Tér-időt darabjaira szakító erő. Virágba robbanása a test sebéin át felszínre törő tiszta energiának. A tavasz repeszszilánkjá. Vihar szem. Ott vagyok a parkban.

Fehér gyolcs. A démon négy évvel ezelőtt ráakadt. Mostanáig várt, hogy magával ránthassa, egybeszöhesse a szálakat. Finom munka. A film nem ismer jövő időt.

Néha kipattan a buborék. Beszűrődik egy hangfoszlány. Néha jelen vagyok. Nekik. Nem magamnak. Jelek egy másik életből. Kialudt fáklya. Jelek, amelyekre a démon vár. Készítetés, hogy összeszedjem a koszos tányérokat.

Bemegegyek a konyhába. Csendben lépek. Csendben térek vissza. Alszanak.

A szőlő még nem érett a lugasban, darazsak sem rágják.

Cédrusillat a parkban. Virágzó tulipánfák. Húgom négyéves, én tizenkilenc. Fogja a kezem. Kapaszkodik.

Hajó vagyok. Nevetünk. A pocsolyák jegét tapostuk ugyanígy.

Köntösös betegek kuporognak a boltíves bejáratokban. Cigiznek. Gyilkos macskákat etetnek, szeretgetnek. Karmaik alatt kórházi nyavalyák. A karmuk amputálást terem, anyám mesélte.

Egyik mancsát nyalogatja. A démon gyolcsot teker az orvos csonkolt karjára. Szelet fúj, csípős szelet. Megremegnek a nyírfák a pszichiátria oldalában. A betegek összébbrántják köntösüket. Sekély, csobogó kút. Körül gyöngyvesszőbokrok. Cigihamu és virágszirom ejt találgát szélein. Nincs, aki megkülönböztesse őket.

És a szél hangot hoz.
Mik ezek?
Vadludak.
Hová mennek?
Délre.
Mint te.
Egyetemre.

Nevetünk. Kis teste, arca, kék szeme csupa kacagás. Ez az a nyár. Ez az a meleg.
Te is oda fogsz menni.
Lehet.
Lehet, hamarabb.
A Deákba. Tömörkénybe.
Lehet.

Vannak villanásnyi emlékek. Démonaink félretették őket a megfelelő alkalomra. Az anyém tíz évet várt a sajátjára. Itt van a parkban, a lugasban.

És a szél. Lecsap.
Lecsap az akácfára.
Felkapja fátylát.

Hordágyon fekszik. Hanyatt. Meztelen. Arcán idült mosoly. Húszéves lehet. Melle feszes. Hasa horpadt. Szeme kék. Haja hullámos. Szemöldöke, öle fekete.
Egy.
Kettő.

Fehér lepedő takarja újra. A beteghordó elsiet.

Az óceán felől forró, paradís légáramlat érkezik. Nyomán egybekelő felhőfoszlányok. Lassú körtáncba kezdenek. Gyorsul. Kialakul az örvény. Sistereg, falában villámok cikáznak. Már a legbátrabb hajó sem kelhet át rajta.

Közepén kialakul a szokásos szem: a vihar szeme, ahol a fal tombolásával szemben csend honol. Az időtlenség csendje. Egy falatnyi, világtól elzárt világ, amely kiszakadt a mindenség sodrából.

Alszik.

Győri László

Utazás

Bolyong, s nem mossa le magáról a koszt.
Iszonyú bűzt bocsát ki magából,
elárasztja vele az egész villamost.

Az egykori kis finom, illatos babából,
akit anyja mindig nagy gonddal fürdetett,
s mesélt neki balzsamos Tündér Ilonáról,

förtelmesen mocskos, retkes ürge lett,
korai előhulla, már szaga van. Kísértet.
Van el nem hanyatlott híve a részvétnek,

hiszen szegény, szegény, annyira elesett,
hogy szemleányva el-elbóbiskolgat.
Régen ő volt, aki a templomnál kéreget,

de hol a néni, az ájtatos korszak?
Túl sokan vannak, és ő az egyikük.
Árad belőle súlyosan a borszag.

Vele utazunk hosszasan egy helyütt.

Több mondat az Egy mondat-ról

Az az Egy mondat
a dobhártyádra olvad,
az az egyetlen
ott zsong a füledben,

beszáll a templomokba
akár a zsoltosma,
egyhangúan mormol
minden egyes padosor.

Hallgatod, nem hallgat
el az az Egy mondat,
a kövekből sugárzik
minden porcikádig,

csontod belereszket,
fog, ha elereszted,
az imát elfelejtet,
fejed előre ejtet.

Kiszáll a templomokból,
már olyan hangosan szól,
hogy az az Egy mondat
zászlókat lobogtat,

a port fölkarvarja,
csontodat egybe rakja,
már csontok vonagolnak
szerte, utcahosszat,

porod újraforrad.
Ősz van és október,
bármi hó, lobogó jel:
egy titkon írt mondat

világra loboghat.
Nem késő, semmi se késő,
van egy nap, a végső,
amely bár elmúlhat,

mert jönnek a tankok,
és új lesz majd a zsarnok,
de mindig lesz egy új nap,
egy végső utáni

végső, amire várni
megtanít a mondat,
úgy, hogy nem is oktat,
csak mondódik egyre,

hogy milyen világ ver le,
ha mindenütt ott van,
ha ott a templomokban,
hamvadban, porodban,

hogy tudd, az istenség
nem időtlen fenség,
porod bár neki szolgál,
több vagy a zsarnokoknál.

Az az Egy mondat
olyan méregoldat,
örök szavatosság,
maga a bizonyosság.

Válogatás

Válogatod a mogyorót,
ez is lyukas, az is lyukas.
Több a Földön már a halott,
mint az élő, úgy válogass!

Sok az élő, sok milliárd,
ez is gonosz, az is gonosz.
Gonosz világ, földi világ,
több a jónál az, aki rossz.

Válogat a történelem,
ez is lyukas, az is lyukas,
forgatgatja, jó-e a szem,
ha egy akad, az is vigasz.

Sivatag

Ruhákat aggat,
sívó por száll,
ne írj hosszabbat
tíz sorosnál.
Száraz kemény szél
faggatja ki,
mit is remélnél,
csak csalódnál,
tíz sorban éljél
mint Po Csü-ji

Korán lefekszik,
minden esten
azon igyekszik,
ne szeressem.
Száraz kemény szél
faggatja ki,
nem szól, csak hallgat,
hogyha beszél,
gyilkosabbat
mond bárminél.

Napközben rajzol,
még dolgozik,
viszi rédisztoll
az ujjait.
Rajza műszaki,
nem grafika,
holt a hajdani
lány idea.
Csak ne lennének
a többiek,

szemükben méreg
és gyűlölet.
Kilincsen arzén
mérgezi meg,
lassan skizofrén,
idegbeteg.
Szárász, kemény szél
fúj, ideért,
szerelme éhbér
szerelmemért.

Szél ha elállna,
dőlne a búz,
tőle, hiába,
nem menekülsz.
Egymástól messze
hallgatjuk egyre
komorabban,
mint a hiéna,
kacag a néma
sivatagban.

És kifehérikül
télben a tél
árnya deléül
ül le a dér.
Szárász, kemény szél
fúj, Po Csü-ji.
Hogyha remélnél,
mit se remélj.
Eljön a végcél,
már közeli.

Irodalmi radikalizmus és felelősség Krasznahorkai László megszólalásaiban

Az irodalom egyik visszatérő kérdése az író és saját közössége közötti viszony. Vajon az alkotó feladata-e a nemzeti identitás megerősítése, vagy éppen ellenkezőleg: annak kritikai vizsgálata? A modern európai irodalom számos példát kínál arra, hogy a legnagyobb szerzők nem hízelegnek saját közegüknek, hanem gyakran kíméletlen élességgel tárják fel annak torzulásait.

„Az én Magyarországom a nyelv Magyarországa, és nem a huszároké. Mészszire kerültem a magyar világtól, a butasággal beszennyezett magyar fogalmától. Minden populizmusnak kitett államban szörnyű dolgok történnek, de semmi sem mérhető intenzitásában és brutalitásában ahhoz, ami Magyarországon zajlik. A manipulációnak ez a képessége a fertőzés forrása” – mondta Krasznahorkai László a *La Repubblica* című lapnak adott interjújában, ahol a tőle megszokott radikalizmussal boncolta a valóságot, a politikát és saját irodalmi súlyát. A 2025-ös irodalmi Nobel-díjas író hangsúlyozta, hogy számára a nyelv sokkal fontosabb közösségi keret, mint a nemzeti mítoszok vagy történelmi jelképek. Krasznahorkai egyik legfontosabb gondolata, hogy számára „Magyarország” nem politikai vagy történelmi kategória, hanem a nyelv tere. Ez a megközelítés a nemzeti identitás hagyományos fogalmának áthelyezését jelenti: a hangsúly a külső jelképekről a belső, nyelvi tapasztalatra kerül.

Ez az álláspont rokonítható Milan Kundera szemléletével, aki az irodalmat nem nemzeti, hanem európai dimenzióban értelmezte. Mindkét esetben a nyelv válik az egyetlen stabil közeggé egy instabil történelmi és politikai térben. Krasznahorkai interjúja ebbe a hagyományba illeszkedik, ugyanakkor sajátos radikalizmusával újra felveti a kérdést: hol húzódik a határ kritika és elutasítás, valamint irodalmi erő és retorikai túlzás között? Megszólalásai egyszerre képviselik a belső kritika hiteles hagyományát és a retorikai radikalizmus kockázatát; irodalmi erejük éppen abból fakad, ami vitathatóvá is teszi őket: a nyelv végletekig feszített használatából.

BALÁZS F. ATTILA (1954) költő, prózaíró, műfordító, szerkesztő, lap- és könyvkiadó, a budapesti AB ART Kiadó igazgatója. Legutóbbi kötetei: *Purificarte a través del amor* (Havanna, 2025), *Şeir məni yazir* (Baku, 2025), *minimal* (Bukarest, 2025), *Nimeni nu ne va jeli* (Bukarest, 2025).

A saját közösség radikális bírálata nem új jelenség. A magyar irodalomban Ady Endre versei mutatják meg ennek klasszikus formáját. Ady a „magyar ugar” képével a társadalmi és szellemi elmaradottságot ostorozza, mégsem lép ki teljesen abból a világból, amelyet bírál. Ez a különbség kulcsfontosságú: Ady kritikája belülről szól, feltételezi a közösséghez való tartozást, és nem szünteti meg a „mi” perspektíváját. Krasznahorkai esetében ez a belső viszony részben megmarad – elsősorban a nyelvhez való ragaszkodás révén –, de a hangnem gyakran elmozdul a kívülállás felé.

A túlzó, provokatív beszédmód az irodalomban gyakran tudatos eszköz. Az osztrák Thomas Bernhard műveiben például a saját társadalom totális elutasítása visszatérő motívum. Bernhard azonban ezt a radikalizmust irodalmi konstrukcióként alkalmazza: a túlzás nála stiláris elv. Hasonlóképpen Emil Cioran nemzetkritikája is rendkívül kemény, mégis filozófiai mélységű, mert nem pusztán elutasít, hanem értelmez és egzisztenciális szinten általánosít.

Krasznahorkai megszólalásai e két hagyomány között helyezkednek el: egyszerre hordozzák a retorikai túlzás eszközeit és a valóság radikális értelmezésének igényét. Kijelentései közül több irodalmilag rendkívül erős és hatásos:

- a nyelv mint „igazi haza” gondolata,
- a nemzeti mítoszok kritikája,
- a populizmus általános jelenséggé váló leírása.

Ezek a megállapítások továbbgondolhatók és illeszkednek az európai irodalmi hagyományhoz. Ugyanakkor más kijelentések – például az ország „tébolydaként” való leírása vagy a „fertőzés” metaforája – már a totalizáló beszédmód felé mozdulnak el. Itt a nyelv nem feltár, hanem lezár: nem differenciál, hanem egységesít.

A nagy irodalmi művek egyik alapvető sajátossága, hogy képesek megőrizni a valóság sokrétegűségét. A kritika akkor válik igazán hitelessé, ha nem a közösséget mint egészet ítéli meg, hanem annak belső ellentmondásait mutatja fel. Ebben az értelemben a differenciálás hiánya csökkenti a kritika érvényességét, és közelebb viszi a szöveget a retorikához, mint az irodalomhoz.

Krasznahorkai megszólalásai a modern irodalom egyik alapvető feszültségét jelenítik meg: a kötődés és elutasítás, a kritika és radikalizmus közötti ingadozást. A nyelvhez való ragaszkodása azt mutatja, hogy nem tud teljesen kívül kerülni azon a közegen, amelyet bírál, miközben beszédmódja gyakran a teljes elutasítás határáig jut. Ez az intenzitás egyszerre teszi lehetővé a valóság radikális megvilágítását, és hordozza magában a leegyszerűsítés veszélyét.

Az irodalom számára a kérdés végső soron nem az, hogy lehet-e így beszélni, hanem az, hogy az ilyen beszéd feltárja-e a valóságot, vagy elfedi annak összetettségét. Ahol a nyelv képes megőrizni a különbségeket, ott a radikalizmus megvilágít; ahol nem, ott inkább elhomályosít. A probléma ott kezdődik, ahol a kritika általánosítóná válik. Krasznahorkai több mondata már nem konkrét jelenségeket ír le, hanem egy egész országot és társadalmat foglal egységes,

negatív képbe. Az olyan kijelentések, mint hogy „Magyarország már nem egy ország, hanem egy tébolyda”, erős metaforikus töltettel bírnak, de egyúttal egyneműsítik a valóságot. Ezek a mondatok erősek, mert képszerűek, emlékeztetéseket és azonnali hatást váltanak ki, ugyanakkor vitathatók, mert a komplex társadalmi valóságot egyetlen, totalizáló képre redukálják. Itt a metafora már nemcsak értelmez, hanem ítél. Ma a „haza” szó már nem ugyanazt jelenti, mint korábban. Nem azért, mert eltűnt volna, hanem mert túl sok jelentés rakódott rá: jelszavak, indulatok, politikai használatok. Ilyenkor felmerül a kérdés: mi marad meg belőle?

Krasznahorkai válasza radikálisan egyszerű: a nyelv. Nem a történelem, nem a jelképek, nem a huszárok, hanem a nyelv az a tér, amelyben még létezni lehet. És mégis, amikor a jelenről beszél, a hang megváltozik. A nyelv sűrűbb lesz, a képek sötétebbek, a metaforák végleteesebbek. Egy ország „tébolydává” válik, a közöség homogén, nyomasztó tömbbé.

Ez a váltás nem véletlen. Számos példa akad az irodalomban arra, hogy az írók saját közegüket kemény szavakkal írják le. Ady „magyar ugara” sem kíméletes kép, ahogyan Bernhard Ausztriája sem az. De van egy különbség. Adynál a kritika mögött mindig ott marad egy belső kapcsolat. A hang vádló, de nem idegen. Nem mondja, hogy nincs köze hozzá – inkább azt sugallja, hogy éppen ezért beszél így. Bernhardnál viszont a túlzás tudatos irodalmi forma: ismétlések, monomániás kijelentések, totalizáló ítéletek alkotják prózájának szerkezetét. A radikalizmus itt stílus.

Krasznahorkai megszólalása e kettő között helyezkedik el. Nem tisztán irodalmi konstrukció, mint Bernhardnál, de nem is teljesen belső, fájdalmas kritika, mint Adynál. Inkább egy olyan beszédmód, amelyben a nyelv egyszerre akar feltárni és ítélni. És itt jelenik meg a probléma. Az ilyen mondatok erősek, de lezárják a jelentést. Nem hagynak teret a különbségeknek, kivételeknek, belső ellentmondásoknak.

Az irodalom egyik legfontosabb képessége éppen az, hogy különbséget tud tenni. Hogy megmutatja, ami nem egyforma. Amikor ez eltűnik, a nyelv elveszíti finomságát. Ezért különös a feszültség: az író, aki a magyar nyelv árnyaltságát hangsúlyozza, közben olyan mondatokat mond, amelyek ezt az árnyaltságot részben felfüggesztik. A kérdés így túlmutat az adott helyzeten: lehet-e úgy beszélni a saját közösségünkről, hogy közben ne egyszerűsítsük le azt? Vagy: lehet-e radikálisnak maradni anélkül, hogy igazságtalanná válnánk?

Nincs végleges válasz. De egy dolog bizonyos: az irodalom nem a kiegyensúlyozottság terepe. Nem kötelessége a nyugalom. Van azonban egy saját törvénye: a nyelv iránti hűség.

Krasznahorkai beszédmódja egyértelműen a retorikai radikalizmus felé hajlik. Ez értelmezhető erkölcsi gesztusként: az író nem hajlandó enyhíteni, mert a valóságot szélsőségesnek látja. De értelmezhető irodalmi stratégiaként is, amely tudatosan keresi a provokációt. A veszély az, hogy a retorikai erő felülírhatja a pontosságot.

Ha konkrétan vizsgáljuk kijelentéseit:

Irodalmilag erős gondolatok:

- a nyelv mint elsődleges közösségi tér,
- a nemzeti identitás ideologizálásának elutasítása,
- a populizmus általános jelenségként való kritikája.

Túlzó megállapítások:

- az ország teljes „tébolydaként” való leírása,
- a brutalitás egyedülállóságának hangsúlyozása,
- a „fertőzés” metaforája.

Ezek a mondatok erősek, de lezárják a párbeszédet, mert nem hagynak teret az árnyalatoknak. Az író szabadsága abban áll, hogy nem köteles kiegyensúlyozott lenni. De az irodalmi hitelesség azon múlik, hogy a megszólalás képes-e megőrizni a valóság sokrétűségét.

A kritika akkor válik igazán erőssé, ha:

- nem tagadja meg teljesen a közösséget,
- nem redukálja a valóságot egyetlen képre,
- és nem zárja ki más tapasztalatok lehetőségét.

Következtetés:

Krasznahorkai László megszólalásai egyszerre tanúskodnak mély kötődésről és radikális eltávolodásról. A nyelvhez való ragaszkodása azt mutatja, hogy nem tud – és talán nem is akar – teljesen kívül kerülni azon a világon, amelyet bírál. Ugyanakkor a retorikai túlzások azt jelzik, hogy ez a kapcsolat feszültséggel és konfliktusokkal terhelt. A végső kérdés nem az, hogy beszélhet-e így egy író a hazájáról, hanem az, hogy az ilyen beszéd feltár-e valamit a valóságból, vagy inkább elfedi annak összetettségét. Az irodalom ereje abban rejlik, hogy képes egyszerre kimondani az igazságot és megőrizni annak bonyolultságát. Ahol ez a kettő egyensúlyban marad, ott a radikalizmus nem rombol, hanem megvilágít.

Az eszme, hogy a nyelv (a mondat) az egyetlen hely, ahol még egyáltalán lehet létezni, nem Krasznahorkai László „találmánya”, hanem mélyen gyökerezik a német filozófiai és költői hagyományban. A gondolat legismertebb és talán legtömörebb megfogalmazása Martin Heidegger nevéhez fűződik: „Die Sprache ist das Haus des Seins” (A nyelv a lét háza). Heideggernél a nyelv nem egyszerű eszköz, hanem az a „hely”, ahol az ember létezik és otthonra talál. Ez nagyon közel áll ahhoz a gondolathoz, hogy „a nyelv az én hazám”.

A költői megfogalmazás azonban korábbi, és leginkább Friedrich Hölderlin világában gyökerezik. Nála jelenik meg erősen az a tapasztalat, hogy az ember igazi „lakhelye” a költői nyelv, különösen egy elveszített vagy megrendült világban. A szó szerinti kijelentéshez legközelebb Ludwig Wittgenstein jut: „Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt” (Nyelvem határai világom határait jelentik). Ez már szinte közvetlenül átfordítható abba a gondolatba,

hogy az ember „világa” (tehát hazája) a nyelvben van. A legközelebbi, szó szerint ehhez hasonló megfogalmazás Hannah Arendt-hez kapcsolódik: „Die Sprache ist meine Heimat” (A nyelv az én hazám). Ez különösen fontos nála, mivel emigrációban élt, és a német nyelv jelentette számára az „otthont”.

Krasznahorkai ezt a hagyományt folytatja és fogalmazza újra, nem pedig létrehozza. Arendtnél a nyelv: identitás, emlékezet, kultúra. Heideggernél a nyelv: a lét feltárulása. Krasznahorkainál a nyelv utolsó menedék és mesterségesen fenntartott rend.

Fazekas István: A levél morfológiája, 2023 (digitális felvétel)

Pattintott kövek

Születésnap-i beszélgetés a 80 éves Lőrincz György íróval

SZÉKELY FERENC: *Kedves Gyurka, bocsáss meg, hogy tegezek, jövőre lesz hatvan éve, hogy megismerkedtünk a Hargita lábánál fekvő Ivóban (Zeteleka község), ahol te helyettes tanárként működtél az I–VIII. osztályos iskola gimnáziumi tagozatán, mi pedig – székelyudvarhelyi középiskolások – az ívói székely lányokat táncoltattuk egy őszi szüreti bál alkalmával. Te felügyelted az iskolások „helyes” viselkedését... Milyen évek voltak azok, hogyan emlékszel vissza?*

LŐRINCZ GYÖRGY: Még kérded? Életem legszebb évei voltak! Én egy évvel korábban szereltem le, húsz éves voltam, tizennyolcadik évemet Jászvárosban, Moldva legszebb városában töltöttem be, ott nagykorúsítottak. Ívó egyébként a világ egyik legszebb, legcsodálatosabb s egyben legszegényebb helye volt akkor, a dombhátak, völgyek, patakok ölen nyújtózkodó tájban egymástól kilométerekre szétszórt házaival. Ma rá se lehet ismerni! A székelyudvarhelyiek nyári nyaraló, pihenőhelye lett. Ezt meghatározta a táj szépsége és a Madarasi Hargitára vezető út is. Kiepipült, tele van szebbnél szebb nyaralóházakkal, de akkor csak az iskola és az üzlet körül volt egy kis falumag. Az őzek, szarvasok bejártak az iskola melletti patakra inni. Ősszel magasan, nagyon magasan volt az ég, teleszórva kéken ragyogó sűrű csillagokkal, a holdfényben megnyúltak a fák árnyai, s ha ilyenkor kószálni mentünk, puha, harmatos levélszőnyeg simult talpunkhoz. Egyszóval: az élet nyomorúsága ellenére, a táj egy csoda volt. És ami a legfontosabb: Ivóban ismertem meg a feleségemet, és itt írtam meg első újságcikkemet: *Kutyák és emberek* címmel. Az történt, hogy családlátogatásra mentünk, s nem tudtuk, hogy a tanyasiak sosem szólnak rá támadó kutyáikra; az volt az érzésünk, hogy élve nem szabadulunk meg a ránk rontó ebektől. Miközben persze a gazda az ablakhoz lapulva figyelt, hogy mikor kell mégis közbeavatkoznia, rászólnia a kutyáira... Viszont itt tanultam meg a közösségért élni és dolgozni. Olyan szegénység volt, ami ma elképzelhetetlen! Télen a nagy hó miatt, hogy ne menjen be a hó a csizmába, a lábszár felső felén átkötött gumicsizmában járt a tanya apraja nagyja. Ráadásul, hogy a gyermekek a nagy hó ellenére mégis tudjanak iskolába járni, a tanya minden irányából a szülők sorra, egy vastag, két-három méter hosszú, 30-40 centiméter átmérőjű, ló vontatta farönkkel húztak ösvényt a hóban...

– Mit lehetett tenni ebben az áldatlan állapotban?

– Itt tanultam meg, hogy mit jelent a nincstelen szegénység, mit jelent szegénynek lenni... A második tanévben ösztöndíjat jártam ki a megyei tanfelügyelőségnél – addig az Udvarhely környéki tanyák lakói nem is tudtak arról, hogy létezik *szegénységi ösztöndíj* –, és mielőtt eljöttem, a tanya lakóival közösen jártuk ki azt, hogy indítson járatot a székelyudvarhelyi autószállítási vállalat. Két hónapig a tanya lakói beosztották a másnap utazókat, mert először csak *próbajáratot* indítottak. Ez óriási vívmány volt a tanyai élet minőségében! Addig, ha a városba vagy Zetelakára kellett menni, ha nem jött egy-egy rönkszállító autó, le kellett gyalogolni a Székelyudvarhelyt Gyergyószentmiklóssal összekötő, öt kilométerre lévő műútig, s ott várakozni egy-egy érkező szekerre, autóra. Ráadásul a tanyán akkor még sem templom, sem temető nem volt. Ha valaki meghalt, hosszú szekérsor indult Zetelakára; az első szekéren vitték a halottat és a keresztfát, a többi szekéren ültek a temetésre induló tanyasiak. De ezzel együtt is szép volt az otlétünk! Fialok voltunk; egy tanító házaspár kivételével, hét lány és egy fiú – vagyis én – volt a tanári kar, akik mindent szépnek láttak.

– Azokban az években Sütő András a szomszédos Síkaszón építtetett pihenő- és alkotó házat, oda járt ki alkotni, pihenni, találkozni a természet szépségeivel, ott születtek jelentős műveinek egy része. Hogyan emlékszel Sütőre, milyen kapcsolatot ápoltal vele?

– Élete utolsó éveire tiszteletreméltó, kivételes jó kapcsolat alakult ki közöttünk. S hogy egy kicsit dicsekedjem is – bár akkor voltam először Sütő Andrásnál – elmondhatom: az *Advent a Hargitán* bemutatóját¹ hatan együtt hallgattuk a Kossuth Rádióban egy üveg vörös bor mellett. Pontosabban öten, mert a feleségem a *Tiszatáj* folyóiratot olvasta. Abban jelent meg ugyanis először a dráma. Az történt, hogy egyik családi barátunk, Bartók Lajos, aki akkor a székelyudvarhelyi építészeti vállalat igazgatója volt – most Mórahalmon él – korábban megígérte: egy alkalommal elvisz hozzám. És aznap délután ránk szólt: itt az alkalom! De nem mondta el, hogy milyen alkalom... Csak, amikor megérkeztünk, akkor mondta, miért jövünk. – Ma este lesz az *Advent a Hargitán* bemutatója, és ne maradjanak magukra... „És ha nem férünk be a házba, olyan sokan leszünk?...” – kérdeztem én. „Akkor megfordulunk és hazajövünk.” Ketten voltak a lakásban: Éva néni és Andris bácsi. Hát nem mondom el, milyen volt hallgatni azt a csodát, persze azokkal a jeles színészekkel, akik akkor játszottak.

– Mikor kerültél közelebb a kultúravezetéshez?

– 1990 második felében kerültem a Hargita Megyei Művelődési és Vallásügyi Igazgatóságra, mint Udvarhelyszéki művelődési tanácsos. A „munkahelyem” úgyszólván Csíkszeredában volt, a munkám Székelyudvarhelyen és környékén; Szentegyházától Székelykeresztúrig, valamint el egészen Parajdig. Szerencsémre, a székelyudvarhelyi polgármesterek – Ferenczy Ferenc, Szász Jenő, akikkel, tökéletesen együtt tudtunk dolgozni – biztosítottak egy irodát a polgármesteri hivatal épületében.

1 A premier 1986. január 2-án volt a Nemzeti Színházban, Sík Ferenc rendezésében.

– Székelyudvarhely ma is a legmagyarabb székely anyaváros Erdélyben, amely több mint 700 éve őrzi a székely kultúra anyagi és szellemi gyöngyszemeit. Hogyan kezdődött ennek a felbecsülhetetlen kincsnek az új értékrendbe való besorolása? Voltak kezdeti nehézségek, amiket le kellett küzdeni?

– A kérdéssre a válasz: a pénzügyi gondokon túl, nem kellett semmit leküzdeni. Csak ötlet és elképzelés kellett. Ekkor már mindenki ismert engem; 1980-ban megjelent a szociográfiai riportokat tartalmazó első könyvem, *Amíg csak él az ember*, ebből már látták, hogyan gondolkodom... Abban az időben az volt a jelszó: mindent szabad, ami addig tiltott volt. És mindenki így állt a feladatokhoz. Meg kell valósítani mindent – ez volt a szlogen –, mert nem lehet tudni milyen világ jön, és a szabadság lehetősége meddig tart... Azt kell mondanom, hogy az emberek megtáltosodtak. Mindenki ötletelt. Mindenki akart valamit. Egy adott pillanatban a városban négy felnőtt dalárda volt. De nemcsak Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Szentegyháza, a nagyobb községek is így álltak a feladatokhoz. A községek vezetőinek az volt az első dolguk, hogy a két világháború korábbi elesettjeinek – ahol még nem volt – állítsanak méltó emlékművet. Szép, impozáns, azt is mondhatnám, méltóságteljes emlékművek jöttek létre Zetelakán, Szentegyházán, Máréfalván és sok más településen. Mindenki igyekezett megvalósítani, ami a kommunizmus évei alatt tiltott volt. És itt nemcsak a hivatalos kulturális intézmények törekvéseiről beszélek, hanem alapítványok, egyesületek, magánemberek törekvéseiről is. Olyannyira „elkeltek”

a helyek, hogy ma Székelyudvarhelyen már nem lehet találni méltó helyet egy-egy jelentősebb személyiség, például Farkas Árpád (1944–2021) szobrának. Minden iskola, intézmény szobrot akart állítani az egykor élt alapítóinak, az ott végzett legjelentősebb személyiségeknek. Akkor vette fel a Tamási Áron Líceum Tamási nevét, a Tanítóképző Benedek Elek nevét, a mezőgazdasági líceumot elnevezték Eötvös Józsefnek. Persze a névadást hatalmas viták előzték meg, csak úgy röpködtek a nevek hónapokon át egy-egy intézményben.

Székelyudvarhely polgármesteri hivatala legelőször Orbán Baláznak akart szobrot állítani, mert ez volt a város legnagyobb adóssága. Nem említek senkit kezdeményezőként, hisz egy-egy szobrot, emléktáblát stb. nem lehet például a polgármester, az intézmény, és a különböző egyházvezetők nélkül megvalósítani. Ekkor a város polgármestere Ferenczy Ferenc volt. Addig a pillanatig háromszor is próbálkoztak, de nem sikerült. A város a hír hallatára felbolydult, ahogy itt mondták: hangyabollyá vált. Részben: hova kell/lehet állítani, részben: hogyan kell kinéznie, milyen legyen a „ruházata”. És óriási volt az adakozó kedv, nemcsak a városlakók részéről, az akkor már jelentkező testvérvárosok részéről is. És nemcsak Magyarországról! Az Illyés és a Lakitelep Alapítvány, Pomogáts Béla és Lezsák Sándor pénzügyi támogatásával indult a kezdeményezés. Magyarországi városok, de magánszemélyek is küldtek adományokat. Ebből nem maradt ki sem Svájc, sem Svédország.

- *Hogyan emlékszel az Orbán Balázs-szobor avatására?*

- 1995. február 4-re, az avató ünnepségre, Székelyudvarhely municipium önkormányzata egy rövid, a szobor állítását bemutató fényképes kiadványban számolt be az adományozók nevééről, az adományok összegéről, és a korábbi próbálkozásokról. A Hunyadi László marosvásárhelyi szobrászművész által készített Orbán Balázs-szobor felállításával azonban nem csitult továbbra sem a szoborállító kedv. Mivel a reformáció csak udvarhelyig ért el, Udvarhelyen nem kevesebb mint öt hivatalos egyházközösség volt. A későbbi Haáz Rezső Múzeum, és a Művelődési Ház mellett, volt öt jelentős középiskolája is. O. B. egészalakos szobrát követte Erdély egyik legnagyobb katolikus püspökének, Márton Áronnak a mellszobra, amely a Szent Miklós hegyi katolikus templomhoz vezető lépcsősornál kapott helyet. Ezzel megelőztük a csíkiakat is: ti. Márton Áron Csíkszentdomokoson született. Az avatóünnepség, az elképzelthez mérten, szerény lett, mert a gyulafehérvári püspökségről „ránk szóltak”, pontosabban főtisztelendő Kovács Sándorra, aki később kanonokként Kolozsváron tevékenykedett, hogy legyen mérték a szoboravatási ceremóniával, ne legyen sértődés a csíkiak részéről. A Csíki-medence, Udvarhelyszékkal ellentétben, teljesen katolikus volt.

- *Hogyan tovább?*

- Az események hirtelen felgyorsultak. A múzeum, amely Zepeczánér Jenő vezetésével a kezdetekben Erdély egyik leggyorsabban szerveződő, szervező múzeuma lett, kezdeményezte a múzeumalapító Haáz Rezső nevének felvételét, és egy emléktábla avatását. Katona Ádám, az Orbán Balázs Alapítvány elnöke

Szabó Dezső emléktábláját készítette el. Az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány (EMIA) Csanády Györgynek, a székely himnusz költőjének az emléktábláját avatta fel egykori szülőházán. A megemlékező avatóbeszédet Pomogáts Béla irodalomtörténész tartotta. A múzeum Székelyudvarhely legjelentősebb költőjének, Tompa Lászlónak avatott emléktáblát a Székelytámadt vár tövében lévő lakóházára, az avatóbeszédet Sütő András tartotta. A város lázban égett, és ez a cselekvő indulat Szász Jenő polgármestersége alatt is folytatódott. A Küküllő Szálloda előtti kis téren a magyarországi képzőművészek adományaiból létrejött a később Szoborparkként elhíresült Kis park – a magyarság és a székelység legjelentősebb királyainak és fejedelmeinek a mellszobraival. Ez teljesen a Szász Jenő kezdeményezése és megvalósítása volt. A magyarországi kirándulók, akik lelkük szerint Magyarországon szerették volna látni ezeket a szobrokat, de valamilyen okból nem lehetett létrehozni, és a park melletti szállodában szállnak meg, először mindig ott álltak/állnak meg, ahogy beérkeztek Székelyudvarhelyre. A szobrok nagy része, de többnyire mindenik, egész nyáron babér- és virágkoszorúkkal vagy élővirágokkal a nyakukban díszlenek. Nem folytatom! Később persze, bekövetkezett az, ami nagyon sokszor megtörténik – valószínű máshol is –, hogy olyanok is magukénak vallják a kezdeményezést, akik csak az avatáson látták a megvalósult ötletet. Őszintén szólva: ki nem szeretett volna a valaha élt városiak közül szobrot állítani például Orbán Baláznak, a „legnagyobb székelynek” vagy Csanády Györgynek, a székely himnusz szerzőjének?

– *Milyen volt a kapcsolat Sütő András és a városvezetés között?*

– El kell mondanom, hogy Ferenczy Ferenc polgármester kezdeményezésére a város Sütő András síkaszoói házának bejárat mögötti patak túloldalán, székelykaput állított. Szerénytelen leszek: az avatóbeszédet én mondtam. 2010. november 30-án, négy évvel az író halála után, a család kezdeményezésére, egy kerámiából készült emléklapoktet helyeztünk el a ház falára, amit megáldott a zetelaki plébános, a korondi unitárius lelkész és a szászrégeni Demeter József református lelkész, rokon. Előadásom címe ez volt: *Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk*. Itt említem meg, hogy a forradalom utáni első magyarországi székelykaput is, a békéscsabait, ahogy később a badeni (Ausztria) székelykaput is Székelyudvarhely állíttatta. Úgyszólván: jutalomként, mert mindkét település '89 decemberében, vagy rögtön január első napjaiban, egy-egy szállítmány ajándékkal lepte meg a várost. Persze meggondolatlanok voltunk, mert csak később jöttünk rá, hogy milyen gondot okoztunk a két településnek. Hogy miért, nem magyarázom. Ezzel rá is zúdítottuk a magyarországiakra azt a máig sem lanakadó „cunamit”, vagyis a székelykapu állítási lázat, amelynek látványa ma is látható nem egy magyarországi településen...

– *Hogyan emlékszel a székelyudvarhelyi Sütő-szobor avatására?*

– Ez 2013-ban történt, amikor Ferenczy Ferenc újabb kezdeményezésére, az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány (melynek közel húsz évig voltam az elnöke), és a Sütő András Baráti Egyesület, a már Tomcsa Sándor nevét viselő

művelődési ház előterében fölállítottuk Sütő András első mellszobrát² Erdélyben. Az épület baloldalán (szemből nézve) van a névadó Tomcsa Sándor szobra, jobb oldalt Sütő András. Két óriási szellemi egyéniség! Az avatóbeszédet a Pécsi Györgyivel ebből a célból meghívott Fekete György államtitkár tartotta. Ekkor jelent meg egy Sütő András munkásságát bemutató füzet, amelybe az EMIA kurátorai: Kántor Lajos, Gálfalvi Zsolt, Gálfalvi György stb. mellett a legjelentősebb magyarországi kritikusok, irodalomtörténészek írtak. Többek közt: Pomogáts Béla, Cs. Nagy Ibolya, Pécsi Györgyi, Ködöböcz Gábor, Szakolczay Lajos, Márkus Béla, Berta Zoltán, Ugrin Aranka. Szintén ide köthető, hogy aznap került bemutatásra Székelyudvarhelyen a *Sápadt fényben gyertya ég. Naplójegyzetek Sütő András utolsó éveiről* című kötet is.³ Persze ne feledkezzünk meg a szobor alkotójáról, Zavaczký Walter fiatal székelyudvarhelyi szobrászművészről sem, akinek szobrai mára jelentős helyet foglalnak el Erdély történelmi örökségében.

– *Székelyudvarhely mindig is a magyar színházművészet városa volt; milyen darabok kerültek színre a Tomcsa Sándor Színházban, mennyire sikerült „megmutatni” az idősebb és újabb nemzedéknek Erdély Thália-értékeit, múltját és jelenét?*

– Maradjunk csak az időrendnél! A színháznak előbb meg kellett alakulnia. Tény, 1989 előtt, a három legjelentősebb Hargita megyei városból, csak Székelyudvarhelynek volt hosszú évtizedekre visszanyúló színháza. Ez volt a Népszínház. Jelentős népművelők játszottak benne. De Csíkszeredában nem volt semmilyen színházi kezdeményezés. És egy nap arra ébredtünk, hogy megalakult a gyergyószentmiklósi Figura, majd a Csíkszeredai Játékszín. Számunkra ez nagy szűgyen volt, de valójában politikai csatározások akadályozták az alakulást. Ekkor már Szász Jenő volt a polgármester, s az RMDSZ minden kezdeményezést leszavazott. Végül hosszantartó viták, egyeztetések révén a „jobb oldal” elérte, hogy megszületett a politikai döntés. Ekkor már 1998-at írtunk. A székelyudvarhelyi színház lett Erdély nyolcadik magyar nyelvű színháza. Vele egyszerre alakult az udvarhelyi Táncszínház is. A későbbi Tomcsa Sándor Színház bemutató előadása Móricz Zsigmond *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című darabja volt Horváth Károly zenei és Merő Béla színházi rendezésében, jeles magyarországi színészek részvételével. Ahogy itt mondanák: az emberek taposták le egymást a jegyekért. Nagyon nagy siker volt. Ami pedig kivételes jelentőségű, hogy a színház azóta is – a nehézségek ellenére – működik.

– *Mi a helyzet a helyi filharmóniával?*

– Udvarhely volt az egyetlen helység '89 előtt, ahol a Marosvásárhelyi Filharmónia bérleti előadásokat hirdetett. És volt közönség! Mivel már korábban létrejött a Palló Imre zene- és képzőművészeti líceum, és az kitűnően működött, a tanítványai az ország és Magyarország különböző zeneművészeti egyetemein végeztek, Bodurján János igazgató kezdeményezte az udvarhelyi filharmónia

2 Magyarországon legelőször Sopronban volt Sütő-szoborállítás 2011. szeptember 30-án, Bocskay Vince alkotása.

3 A kötet szerzője Székely Ferenc. Garabontzia Kiadó, 2013, Mv.

létrehozását. A kezdeményezést később a szintén zenetanár fia, Bodurian Aram és lánya, Bodurian Ágota valósította meg – persze a polgármesteri hivatal támogatásával. Bodurian Aram lett az újonnan alakult filharmónia igazgatója, a művészeti titkár pedig Bodurian Ágota.

– *Beszéljünk írói pályádról. Melyek voltak az első próbálkozások?*

– Nálam úgy tűnik minden fordítva működött. Már említettem a *Kutyák és emberek* című jegyzetemet. Nem szeretnék nagy szavakat használni, hisz végül is ez csak egy újságcikk volt, de olyan volt akkor, mint egy pattintott kő. Nagyot szólt! Mindenki felfigyelt rám. Még a feleségem is! Ezt követte rögtön az első novella megírása. Fogadtam a feleségemmel, hogy olyan novellát írok, amelyet még az *Utunk* is közölni fog... *Tanyai halál* címmel egy megtörtént tanyai történetet írtam meg, ahol a kilenc gyermekét egyedül felnevelő anya olyan magányosan halt meg, hogy a halála pillanatában nem volt senki mellette. A patakra indult vízért a téli havazásban, visszafele elcsúszott a hóban, elesett, két nap múlva találtak rá. De a legszomorúbb, legtragikusabb az volt az egészben, hogy tavasszal, miközben az egyik lánya meg akarta mutatni a testvérének, hogy hol történt a halál, miközben mutatta, váratlanul valami megcsillant a napfényben: megdöbbenve fedezték fel édesanyjuk fogsorát a sarjadó fűben. Az, hogy ilyesmi megtörténhet – egyedüli gyermek voltam a családban –, annyira megdöbbenett, fölka-vart, hogy csak le kellett üljek az asztalhoz, és jöttek a sorok... A harmadik írásom, az *Azon az estén* már a *Korunkban* jelent meg.

– *Valakitől jött biztatás?*

– Akkor még nem. El kell mondanom, hogy magányos író voltam, soha nem dolgoztam szerkesztőségekben, az írás mellett mindig volt munkahelyem, írni csak délután vagy éjszaka írtam. Nem voltam soha „hivatásos író”. 1973-tól a Székelyudvarhelyi Gábor Áron Gépgyárban dolgoztam ’89 decemberéig, nyolcórás munkaidőben, termékkövető technikusként, ’90 után pedig – mint mondtam – a művelődési életben tevékenykedtem 2011-es nyugdíjazásomig. Visszatérve az első novella megírására, be kell vallanom: volt bennem egy kicsi huncutság is... Mert a novellát elküldtem „földimnek”, vagyis a homorodalmási születésű Szabó Gyulának. Ő akkor az *Utunk*nál dolgozott. Kézzel, kockás füzetlapokra volt írva; még most is csodálkozom, hogy volt türelme, hogy elolvassa. De elolvasta! És jött a levél! Nézd, nem szeretnék nagyot mondani, de az a levél olyan volt számomra, mint amikor a nyári viharban hirtelen meghasad és eldördül az ég... Ha jól emlékszem, Vári Attilával, Váradi B. Lászlóval s talán Szávai Gézával indultunk 1969-ben, az *Utunk* karácsonyi ünnepi lapszámában. A dátumban nem vagyok biztos, de a novella címe ez volt: *Tanyai halál*.

– *Hogyan fogadták indulásod az olvasók, ismerősök, barátok?*

– Nem tudom, hogy tudtak-e róla a feleségem és a szüleim kivételével... Én nem is csináltam nagy hírverést, mert nem volt biztos a folytatás. Annyi történt, hogy rögtön *A kutyák és emberek* című írásom után megkeresett a *Brassói Lapok* főszerkesztője, Gellérd Lajos, és lakást ajánlott fel, a feleségemnek pedig munka-

helyet az ottani tanügyben, pártfőiskola elvégzésének a lehetőségét nekem – egyébként még kétszer később is megkeresett –, de nem vállaltam. Már mondtam, egyedüli gyermek voltam, nem akartam messzire kerülni a szüleimtől.

– *Honnan merítetted a témát?*

– Földműves családból származtam, akinek a tematikáján már akkor rég túllépett az idő. Tamási, Móricz, Németh László stb. már rég megírt mindent, amit megírhattak, ráadásul az én szülőfalumban még kollektív, vagyis közös gazdaság sem volt, mint más helységekből, a sajátos problémákkal. Egyetlen adott téma, amiről a kezdetekben úgymond írhattam, az örökös báli verekedések voltak, amelyek nem egyszer halállal végződtek. De hát ez sem volt új a magyar irodalomban! Talán ezért is kezdett el foglalkoztatni a szociográfiai riport. Beke György, Gálfalvi György ekkor írták a magyarság sorsát bemutató jelentős könyveiket, egyébként alig tudtunk valamit a dél-erdélyi vagy észak-erdélyi magyarságról; minden jelentősebb értelmiségi családban ott sorakoztak ezek a könyvek. Óriási visszhangja volt egy-egy új tájegység bemutatásának. Nos, ekkor kezdtem el szociográfiai riportokat írni. Hatottak rám a magyarországi ilyen jellegű könyvek is, régiek és újak, Illyés Gyula, Fülep Lajosnak az egykéről írt írásai, a pusztuló magyarság. Teljesen rendszertelenül olvastam Veress Péter, Végh Antal stb. műveit, amit csak el lehetett érni. Utazni nem tudtam, ezért elkezdtem az öngyilkosságról, cigányságról, munkahelyi betegségekről és az egykézéről írni. És persze: a szülőfaluról, a székelyföldi tanya-világról, a székelyföldi vasiparról. Végül, mint már említettem, nem karcolatokkal, novellákkal, elbeszélésekkel indultam, ahogy illett volna, és ezzel be is skatulyáztam magam.

– *Mivel indultál?*

– Első könyvem, *Amíg csak él az ember* 1980-ban jelent meg a Kriterion könyvkiadó Forrás sorozatában, '83-ban *A hallgatás csöndje* című első novelláskötet (Kriterion), '87-ben *A harmadik ház* című novelláskötet (Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár). Ettől a pillanattól '89-ig, bár minden évben benne voltam a Kriterion kiadói tervében, nem jelent meg semmi. 1992-ben egy kisebb füzet jelent meg az öregekről: *Kiment a fény a szememből* címmel a székelyudvarhelyi Erdélyi Gondolat Kiadónál, amelyben a magukra maradt, vagy öregek otthonába száműzött idősekről írtam. Rá három évre, 1995-ben egy novellaválogatás jelent meg a csíkszeredai Pallas-Akadémia Kiadónál *Bukás* címmel. Itt jegyzem meg, hogy ez már nagy siker volt, úgyszólván: „helyére kerültek” a dolgok. 1996-ban jött a *Feketében* című kötetem (Erdélyi Gondolat), amelyben az előbb említett *Kiment a fény a szememből* című riport mellett szerepelt egy hosszabb riport a székelykeresztúri gyermekotthonról és a negyvenes évek végi oroszhegyi rendszerellenes szervezkedésről *Rejtekhely* címmel. Hogy ne feledkezzek meg róla: *Az áruló* címmel egy hosszabb riport is, a Bajcsy Zsillinszky-féle összeesküvést eláruló, Homoródszentmártonban, majd Székelykeresztúron rejtőzködő, majd elfogott és a magyar államnak kiadott és kivégzett Mikulich Tiborról. Ezután már hosszú ideig egyetlen esszé és a volt udvarhelyszéki kulácsorsót bemutató

Zajlásban című kötet jelent meg 1998-ban, valamint egy riportregény *Áldozatok* címmel, 2000-ben. Ez utóbbi a magyarországi vendégmunkássorsról szól. Itt el kell mondanom, hogy a fenti könyvek mind-mind Székelyudvarhelyen jelentek meg, ami meghatározta sorsukat...

- Mi következett?

- Rögtön az *Áldozatok* után megjelent két novellás és elbeszéléskötetem. Megjegyzem: talán egy kissé túlzás kötetnek nevezni őket, mert csak 150 oldalas kis könyvekről van szó. Az *elvezített sziget* a csíkszeredai Neptun kiadónál jelent meg 2001-ben, *A Sóvárgás* 2006-ban (Pallas-Akadémia). Ezek a novellák a *Székelyföld* folyóiratban, valamint néhány magyarországi vidéki folyóiratban jelentek meg. 2011-ben pedig megjelent egy válogatás szintén a Pro-Print kiadónál: *Isten köve* címmel Pécsi Györgyi válogatásában és csodás utószavával.

- *Egyik legnagyobb sikerregényed a Besúgó voltam, szívem című könyved, amelyben a főszereplő – egy kisvárosi főorvos – sorstragédiáját írta meg. Milyen volt a kötet fogadtatása a kritika és a széles olvasótábor részéről?*

- A könyvön és a könyv címén, miután megjelent, sokat gondolkodtam. A nagy csendet hallgatva a könyv megjelenése körül, és utána többször feltettem magamnak a kérdést: én a kezembe vennék-e, mondjuk, egy vonaton vagy autóbuszban egy ilyen című könyvet? És rájöttem: nem és nem! Mert a könyv címét látva mindenkiben az ötlük fel: Nocsak!... Csak nem?... És azoknak is igazuk van, akik így közelítenek hozzá. Viszont a történetnek van egy újabb folytatása: a könyvet újra kiadta a Magyar Napló Kiadó szintén Bíró Gergely gondos, hogy ne mondjam alapos szerkesztésében 2024-ben. És vártam a hatást... Tizenhét év telt el a könyv első megjelenése után, és láss csodát: nem történt semmi. Újra ugyanaz a csend vette körül, mint a csíkszeredai Pro-Print kiadásában megjelent hazai, erdélyi kiadást. De egy nap váratlanul megszaporodtak a levelek a Facebook oldalamon, amelyet én évente négyszer-öttször nyitok meg. És elkezdett szólni a csendben virrasztó telefonom is. És érkeztek a kérdések, hogy hol lehet a könyvhöz hozzájutni? Megjegyzem: az új kiadásból kapott tiszteletpéldányból betettem az egyik székelyudvarhelyi üzletbe is talán 5-6 példányt, egy félév, majd egy újabb félév után egy kicsit szégyenkezve hazavittem. Kiderült: a nagy érdeklődés azért volt, mert Mező Gábor írt a Facebook oldalán a könyvemről... Ezúton is köszönöm Mező Gábor dicsérő szavait. És itt jön a sokadik meglepetés. A feleségem betegsége okán én járok az üzletbe, s a napokban váratlanul rám szóltak. A tegnap este hallgattam a Kossuth Rádióban a *Besúgó voltam, szívem* című rádiójátékot, gratulálok hozzá! – Mit? – csodálkoztam rá a beszélőre. *A besúgó voltam, szívem* című regényéből készült rádiójátékot. – Biztos ebben? – Miért? – nézett rám álmélkodva. Nem válaszoltam. Már más-kor is tapasztaltam, hogy az ilyen magányos íróembert, aki nincs benne egyetlen névsorban sem, úgy vesznek, mintha nem is létezne. Pontosabban: azt is mondhatnám semmibe sem veszik. De azért ez még nekem is sok volt. – Létezhetetlen – mondtam a csodálkozó, várakozó embernek. De nem fejeztem be a mondatot... – De hát miért? – Ez a kérdés számomra is... – mondtam, s hogy

ne kelljen tovább magyarázkodnom, sietve elköszöntem. Senki sem kért engedélyt, nem szóltak nekem, hogy a regényt rádióra alkalmazták, és folytatásokban szándékoznak közölni.

– *Mi a helyzet a Pustulás című regényeddel, amely 2004-ben megkapta az E-MIL prózadíjat?*

– Ha megengeded, kijavítalak, részben azért, mert a *Besúgó voltam, szívem* előtt már megjelent a *Pustulás* című regényem 2004 év végén, a csíkszeredai Pro-Print Kiadónál, amellyel elnyertem az E-MIL 2004-es prózadíját. Márton László, aki az azelőtti év díjazottja volt – és az előző év nyertesének döntő szava volt a díj odaítélésében –, nagyon szép és értő kritikát írt a *Krónikában* róla. Valamilyen oknál fogva azonban a könyv körül elég nagy vita alakult ki, pedig az utószót Pomogáts Béla írta hozzá, ami egyébként is hozzájárult a könyv sikeréhez. Persze ahogy lenni szokott, voltak, akik támadták, voltak, akik védték, végül Fodor Sanyi bácsi tette fel a pontot az i-re. Írt, ha jól emlékszem, egy egész oldalas kritikát az *Utunkban*, és csend lett. A *Pustulás* egyébként példányszámában elég nagy siker lett. Ráadásul a díjátadón részt vett a Magyar Napló főszerkesztője, Oláh János és Mezey Katalin is. János már ott megkeresett, hogy kiadatná a Magyar Naplónál a könyvet. 2007-ben megjelent a Magyar Naplónál is a *Pustulás*, ami kivételes öröm volt számomra.

És most térjünk vissza a *Besúgó voltam, szívem* kérdésedre. A könyv körül idehaza olyan csend volt, mintha meg sem írtam volna. Míg Magyarországon megjelent néhány írás, ebből kettő a *Kortársban*, ha jól emlékszem, Márkus Béla írt a besúgó irodalomról egy rövidebb tanulmányt, azt is mondhatnám pár szóban: elismerően írt a könyvemről. Ahogy – talán ugyanabban a lapszámában – egy átfogó kritikát Strum László is. Egyébként én nem tudtam, hogy az ilyesmit, vagyis az ismertető írást „meg kell szervezni”... Pomogáts Béla, aki kivételesen szeretett engem – lehet a naivságom okán –, két könyvemhez is ő maga ajánlotta fel, hogy utószót ír, ha akarom. A *Pustuláshoz* és a *Besúgó voltam, szívem*hez. Annyira kívül álltam a dolgokon, hogy nem értettem, miért? A fontos viszont az volt, hogy Pomogáts Béla értette!

És innen már rövidül a pálya hossza. A *Besúgó voltam, szívemet* követte a Pro-Print Kiadónál a *Szív hangjai* című regényem, ami 2014-ben megjelent a Magyar Naplónál is. Gyönyörű kicsi könyv volt. Majd a Nemzetstratégiai Intézet gondozásában 2017-ben a *Bécs fölött a Hargitát* című közel 500 oldalas nagyregény, amely Pécsi Györgyi *Soha mások ellen* című kötetében írt tanulmánya szerint – a hibái ellenére – a „főművem”. Egyébként Pécsi Györgyi volt az, aki több könyvemet is nagy szeretettel gondozta, szerkesztette. És Pomogáts Béla, Oláh János, Kántor Lajos, Gálfalvi Gyurka mellett az egyik legfőbb biztatóm, támogatóm a kezdetektől mostanáig.

– *Miről szól a Bécs fölött a Hargitát?*

– A kivándorlásról, a hazátlanság fájdmáról szól. Arról a fájdalomról, hogy minden egyes elvándorló, kivándorló gyengíti az itthon, vagyis Erdélyben maradókat. Ezt, annak ellenére is állítom, hogy az elsőszülött fiam és családja is

Magyarországon él. Ezután már csak egy, többnyire új írásokat is közlő kötetem jelent meg a Magyar Napló Kiadónál, Bíró Gergely gondos szerkesztésében: *Ma éjjel eljövök érted*, amely elnyerte A MMA Irodalmi tagozatának 2021-es Az év legjobb könyve díját.

– Szóba került az EMIA. Mit kell tudnunk az EMIA-ról?

– Az EMIA, vagyis az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány ötletgazdája Tózsér József volt, a csíkszeredai Pallas-Akadémia kiadó tulajdonosa. Tózsér, aki '89 előtt a Hargita Megyei Könyvkereskedelem igazgatója volt rögtön '89 után megismerkedett Zöld Ferencsel, a budapesti Pallas-Akadémia igazgatójával, aki támogatta Tózsér nyomdaalapító törekvéseit, s ha jól emlékszem Pallas-Akadémia Kiadó néven megjelentette néhány szerző könyvét, amelyet itt és Magyarországon is forgalmaztak. Ezek között a szerzők között én is jelen voltam az addig megjelent novelláimból *Bukás* című válogatással. A bemutatkozás Budapesten volt, még sikerünk is volt; az én könyvemet Csíki László, a nyolcvanas években kitelepedett kolozsvári író-szerkesztő mutatta be. Talán valahol a belvárosban. Az úton természetesen irodalomról volt szó, hogy mennyire nem működik semmi, ötleteltünk, mit lehetne tenni. Nekem az volt a véleményem, ide kell telepíteni a Székelyföldre az új lapokat és kiadókat, esetleg egy új irodalmi szervezet létrehozásával is. Tózsér, aki rámenős ember volt, azt mondta: akkor csináld meg! Hozz létre egy alapítványt vagy egyletet; nagyvonalúan mondta, hogy fizeti a kezdeti költségeket. Hazajöttünk, én már elfelejtkeztem a beszélgetésről is, amikor egy nap a polgármesteri hivatal telefonközpontosa rám szólt, hogy keres valaki Tózsér nevű úr Csíkszeredából. „No! – kérdezett rám – gondolkodtál-e róla?” – „Eszembe sem jutott” – mondtam. „Egy alapítvány kezdőtökéje 1 000 000 lej, én fizetem. Megíratom egy ügyvéddel a szabályzatot, azzal se kell foglalkozz. Te csak gondold végig, mit kellene bevenni, s kik legyenek a kurátorok”. „A legkönnyebb az, ha mindent beveszünk, ami elképzelhető – mondtam. Akkor nem lehet hibázni. Ráadásul a kolozsváriakat és vásárhelyieket nem lehet kihagyni. „Akkor az annyi is, mintha nem is csinálnánk semmit.” – Miért – erősködtem? – Mert mindenre rátelepszene. Nekik gyakorlatuk van, minket majd dolgoztatnak.” Így indultunk! A munkával és a dolgoztatással nem volt igazam. Az ötletre mindenki belelkesült, akiket megkerestünk, csak azt nem mértük fel, hogy pénz a Székelyföldön kevés van. Azért hívják Székelyföldnek... – mondta Tózsér. De azt rögtön el kellett ismernünk, hogy a szervezésben külön-külön is nagy tapasztalatuk volt a kolozsváriaknak, vásárhelyieknek. És bölcsességük is! Egy hét sem telt el, Tózsér újra telefonált. Holnap átjön egy ügyvéd, mert az udvarhelyi Törvényszéken kell bejegyeztetni az alapítványt, Te leszel az elnök, gondolkozz a kurátorokon. És másnap átjött Csíkszeredából egy fiatal ügyvéd – Tózsér szerint a legjobbak egyike –, és bejegyeztük az alapítványt. Azzal tévedtünk, hogy alapítványt, s nem egyletet jegyeztettünk be, mert a kolozsváriak – könnyebben is mozogtak Magyarország felé – pár év múlva átvették az irányítást. Mi maradtunk a munkával, és ők a sikerekkel. Tehát, így alakultunk meg. A fiatal ügyvéd még tanácsot is adott:

sok kuratóriumi tag nem kell, mert nagyok az utazási és szállásköltségek. A kuratóriumi tagok a következők voltak: Lőrincz György, Kántor Lajos, Gálfalvi Zsolt, Gálfalvi György, Káli Király István, Majla Sándor, Tözsér József. És megszerveztük és közel húsz évig működtettük az alapítványt. Az utolsó években Zsidó Ferencsel, a *Székelyföld* mostani főszerkesztőjével, aki később Egyed Péterrel, Fekete Vincével együtt kurátor és kitűnő fizetés nélküli munkatárs lett.

- *Milyen pályázatok voltak meghirdetve?*

- Évente hirdettünk pályázatot, többek közt kisregény, szociológia, szórvány stb. témával. Tíz, tizenöt találkoztot szerveztünk minden évben, mert akinek könyve jelent meg, mindenki el akart jönni Székelyudvarhelyre. Magyarországi folyóiratokat mutattunk be, és magyarországi szerzőket is. Rendezvényeink, az ismerkedés és kapcsolatok építéséért másfél naposak voltak, útiköltséget, étkezést, szállást, és pénzdíjat kaptak az ünnepeltek. Debüt-díjat kaptak az első kötetes írók – ez egy kezdő fizetésnek megfelelő összeg volt. Életmű díjat kaptak a 70. évet betöltő erdélyi magyar írók – ennek összegét meghatározta a pénzügyi helyzet és az ünnepeltek száma, de általában a debütdíj összegének közel a duplája volt. És Hídverő-díjat azok a jeles magyarországi személyiségek kaptak, akik írtak, és írásaikkal támogatták az erdélyi magyar irodalmat. Ez egy 15 gramm aranygyűrű volt, a belsejében az EMIA monogrammal s az évszámmal. A díjazottak közt volt, többek között, Pomogáts Béla, Görömbei András, Oláh János, Pécsi Györgyi, Mezey Katalin, Márkus Béla, Ilia Mihály, Berta Zoltán, Elek Tibor, Szakolczay Lajos, Ablonczy László, Papp Endre. Tegyem hozzá: a sorrend esetleges. És elnézést kérek, ha valakit nem említettem. Később az alapítvány Zsidó Ferenc szerkesztésében honlapot is működtetett, amelynek a megszűnés előtt irodalmi körökben már komoly visszhangja volt. Az ünnepelt szerzőket a kurátorok külön-külön bemutatták, a szerzők hozták a feleségeiket vagy férjeiket, néha még a családtagjaikat is. És végezetül itt kell elmondanom a legnagyobb sikerélményt, amit megéltem. Amikor az *Alföld*ben megláttam Görömbei András gyászjelentőjét, és a felsorolt díjak között szerepelt az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány Életmű díja is – ez volt nekem és Zsidó Ferencnek a fizetése azokra az évekre...

SZÉKELY FERENC (1951, Pusztakamarás) publicista, néprajzi író, szerkesztő (*Erdőszentgyörgyi Figyelő*). Jelenleg nyugdíjas, írásait, interjúit több erdélyi lap (*Hargita Népe, Háromszék, Népújság, Székelyföld*) szokta közölni. Legutóbbi kötete: *Kisiklott csend* (versek, Üveghegy Kiadó, 2025).

Gulisio Tímea

Betyáros

Éhes a lovacska,
Ki kell tömni,
Mint a múzeumban.
Parazsat lapátolok a bikába,
Fújtatom, orra füstöl.
A kutya jóllakott meleg trágyával,
Csóvál, farka csendőrbot.
A szomszéd kandúrlevest főzött,
Sok a gyerek, kevés a macska.

Terelem a csordát,
Pusztákon, pocsolyákon át.
Pikkely nő a patákra,
Elválnak az igazak a gonoszaktól,
Fáj, ahogy repedek középen.
Két felem lesz,
Mint a sárgabaracknak.
Akkor jó, ha a karomon folyik,
Akkor jó, ha édes.

Kerítésre húzott bőr a lovacska,
Megfeküdtem a bika gyomrát,
Szárítón lóg a kutya.
Már messze járok,
Pipámban pokoltüze,
Macskabajszom pederem.
Futószáron vezetem a napot.

GULISIO TÍMEA (1989) költő, író, publicista. Legutóbbi kötete: *Lények* (2024).

Csipke

Az antilopnő szégyellős,
ezért szeretkezés közben
magán hagyja a csipkefüggönyt.
Mintha nagyanyám
ablakán leskelődnék.
A csipkének régi házsza van,
a régi háznak szekrényszaga,
a szekrénynek szappan illata,
a szappannak nagymama illata.
A függönybe csavart antilopnő
a nagypolgárság múmiája.
Eggyé válik az asztalterítővel,
a zongoraterítővel,
a porral, az orchideával,
a fogásra akasztott étellel.
Az antilopnő csipkénél is fehérebb.
Szája vörös,
ráérősen ropogtatja
a pezsgőspoharat.

A hetedik polc

Minden jól konzervált ötvenes nő
polcán áll pár gyerekbefőtt.
Ezért nem engednek a kamrába
az első randin.
Azt hazudják, nincs cukor,
pedig minden befőtthöz
fél kilót keverték.
Az első sorban vannak
a csak gondolatban megfogantak,
a másodikban a spontán elvetéltek,
a harmadikban az abortáltak,
a negyedikben a csecsemőhalált haltak,

ötödikben az anyjuknál sikeresebb
felnőtt gyerekek,
a polc tetején a gyerekek gyerekei,
hívjuk őket így, mert
unokájuk csak az öregasszonyoknak van.
A jól konzervált ötvenes nők
mindig tartanak egy deszkát
ágyuk alatt, hogy legyen helye
a fiatal szeretőknek.

Mazo

A kórházban minden nő megszépül.
Remegve bontja ki
a csokoládét.
Csontos, fehér keze külön,
hidegvérű entitás –
testhőmet kéri.
Az ágytálban nem büszkeséget,
bizalmat tartanak.
Pont ezért ha kiöntöm és
ha nem öntöm is én vesztek.
Megszégyenítek, vagy
barátságba kerülök,
és átadhatom a székem
az aktuális pasinak,
akitől a gumicukor sem tilos,
és aki a közös jövő szagát
hozza kabátján a kórterembe.
A kórházban mindenki finnyás,
nem ízlik a rántott hal,
az injekciót túl gyorsan adják be,
ki sem élvezheti az ember.
A hús itt közbeszéd tárgya,
oda a misztérium.
Az ágyneműn kórházi pecsét,
sokadik véred,
amiről nem én tehetek.

Mi legyen az akasztófával?

A pesti antikváriumok többé-kevésbé rendszeres böngészésére Gyulai Líviusz mellett szoktam rá. Miután November 7. téri műterméből, ahol együtt dolgozhattam vele, lementünk ebédelni a Savoyba vagy az Abbáziába, és felhajtottunk valamit az Ádámban vagy a Brazilban, szinte mindig egy antikváriumban kötöttünk ki. Olykor a Múzeum körútiak valamelyikében, de legtöbbször abban, amelyik a Népköztársaság útja és a Bajcsy sarkán állt, és ahol az alkalmazottak már ismerték Líviusz ízlését, és a pult alól vették elő a neki szánt Leacockokat, Krúdykat és metszetes albumokat. Szép fametszetes illusztrációkkal volt tele például *Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben* című könyvsorozat. Mindegyik boltban volt egy-két példány belőle, darabonként lehetett csak összegyűjteni, igaz, annyi pénzem sosem volt, hogy az összes kötetet megvehessem. Ma hét kötet áll a könyvespolcomon, hogy mikor vásároltam őket, az az utolsó lapokra ceruzával ráfirkantott ár alapján könnyen behatárolható. Egy kötet 200 forintba került. A 21 kötetes mű főszerkesztője maga Jókai Mór volt; azért nem a legfőbb szerkesztő, mert erre a posztra az ötletgazda, „Rezső királyfi” tartott igényt. A címdalton feltüntetett titulus szerint „Rudolf trónörökös főherceg Ő császári és királyi fensége kezdeményezéséből és közremunkálásával” készült a sorozat. A Magyarországot ismertető kötetek rajzolóit azért érdemes felsorolni, mert Jókai kérte föl őket, vagyis a lista az ő ízlését tükrözi, még akkor is, ha az első négy név esetén azért a kötelező udvariasságnak is lehetett némi szerepe.

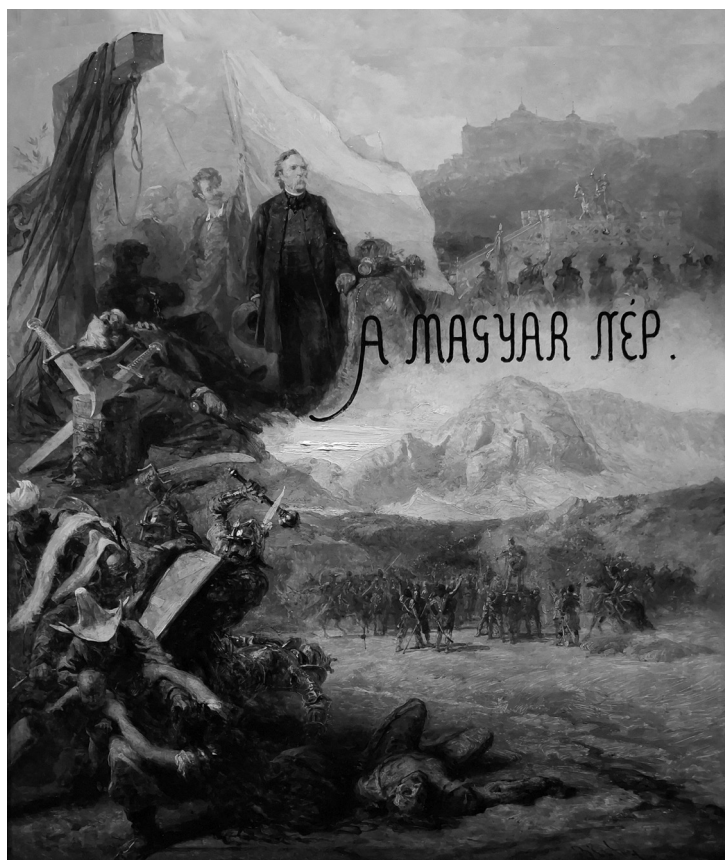
Stefánia özvegy trónörökösne főhercegnő Ő cs. és kir. Fensége, Klotild főhercegnő Ő cs. és kir. Fensége, Mária Dorottya főhercegnő Ő cs. és kir. Fensége, Lujza Szász-Koburg-Gothai hercegnő Ő kir. Fensége, továbbá Aggházy Gyula, Ágotha Imre, Baditz Ottó, Barabás Miklós, Bellosics Bálint, Benczúr Béla, Benczúr Gyula, Biczó Géza, Cserna Károly, Dörre Tivadar, Ebner Lajos, Feszty Árpád, Forberger Vilmos, Gajzágóné Fluk Paula, Goró Lajos, Greguss Imre, Greguss János, Gyárfás Jenő, Hány Gyula, R. Hirsch Nelli, Hollós Károly, Jankó János, Janttyik Mátyás, Jókai Mór, Kacziány Ödön, Keleti

Gusztáv, Kimmach László, Liezen-Mayer Sándor, Ligeti Antal, Mannheimer Gusztáv, báró Mednyánszky László, Melka Vincze, Mészöly Géza, Miess Frigyes, Munkácsy Mihály, Nádler Róbert, Nagy Lázár, Neogrády Antal, Olgay Ferencz, Pap Henrik, Papp Sándor, Pállya Czelesztin, Pataky László, Paur Géza, Predics Uros, Rauscher Lajos, Révész Imre, Richter Aurél, Roskovics Ignác, Spányi Béla, Székely Bertalan, Szinte Gábor, Szirmai Antal, Tornay Gyula, Tölgyessy Artur, Túry Gyula, Újváry Ignác, Vágó Pál, Vastagh György, Wagner Sándor, Zichy Mihály, Zsolnay Julia. (A képek fametszetei Morelli Gusztáv tanár intézetében készültek.) Aki képes végigbogarászni a listát, annak bizonyosan megakad a szeme egy rajzoló nevén: Jókai Mórén. Jókai a szerkesztő, Jókainak az illusztrátornak is adott feladatot. Petőfi Sándor kiskőrösi szülőházát például vele rajzoltatta le.¹

A könyvsorozatban sok száz kép van, de egy olyanról készülök írni, amelyik végül nem került bele. Egy monokróm Zichy Mihály illusztrációról. Voltaképp festmény. Címe *A magyar nép*. A Magyarországot bemutató első kötetben szerepelt volna, az azonos című fejezet élén; ezt a fejezetet maga Jókai írta. Ott van a képen minden, ami történelmünkről a szerkesztő – vagy az illusztrátor – eszébe juthatott; Árpád pajzsra emelése, a tatárdúlás és Hunyadi törökverése, a 48-as forradalom. Deák, Petőfi, Liszt Ferenc, sőt egy paripa nyergében maga Ferenc József is, ahogy a budai vár előtt a koronázási dombon kardjával a négy égtáj felé suhint. A festmény legfeltűnőbb tárgya azonban, a kompozíció uralkodó motívuma, az akasztófa. A bitóra borított gyászkárpitot nehéz lenne úgy értelmezni, hogy borítsunk fátylat a múltra. Ami szavakra fordítva békés, jelképes gesztusnak tűnhet, az lerajzolva felelősségre vonássá, váddá, sőt szinte tetemrehívássá változik. Hogy érthető legyen a két műfaj közti alapvető különbség, ahhoz kézbe kell venni egy másik könyvet. A *Vasárnapi Ujság* 1890. március 2-án tudósított róla, hogy végre megjelent Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című művének 3-dik kötete a Franklin Társulat kiadásában. A törökökkel vívott utolsó csatával kezdődik a negyvenhárom fejezetből álló könyv, és a szabadságharczal zárul, illetve van még két későbbi fejezet is, ezek *A múltakra vetett fátyol* és *Magyarország van* címet viselik.

Ha Jókainak valóban szándékában állt volna bemutatni a koronahercegnek a Zichy-festményt, akkor alighanem a könyv *A múltakra vetett fátyol* című szövegének felolvasásával, vagy legalább néhány mondatának idézésével kezdte volna a bemutatót. A rövid írás így kezdődik: „Idáig tartott a magyar szabadságharc dicsőségének a története. Ami ezután következik, azt takarja a »múltakra vetett fátyol«, melyet a magyar országgyűlés az 1867-iki kiegyezéssel két évtized elfeledésre méltó eseményeire borított.” Arra most nem térnek ki, hogy

1 Jókai illusztrátorként leginkább saját satirikus folyóirataiban, az 1858-ban indult *Nagy tükör* „humoristico-belletrisztikus hetilapban” és a *Nagy tükör* örökébe lépő *Üstökösben* tevékenykedett. Talán karikatúra ötletadó, vagy tervező lenne a legjobb kifejezés a munkájára, de köze volt a müncheni *Fliegende Blätter* – valamint az európai képregény atyjaként ismert Wilhelm Busch hatására megszülető első magyar képregényekhez is, a Jankó János által rajzolt *Német Miska – magyar Miska* sorozathoz.

a '67-től visszszámolt két évtizedben nemcsak a véres megtorlás, de a forradalom és a szabadságharc évei is benne foglaltatnak, vagyis az idézett gondolat szerint épp a legszebb Jókai-regényeknek témát adó időszakra kéne takarót borítani, inkább visszatérek az író feltételezett szándékára.

Ha az írónak tényleg szándékában állt volna bemutatni a Zichy-festményt Rudolfnak, e bemutatást aligha kezdhette volna a festmény erejének tompításához oly jól kiesztelt *A múltakra vetett fátyol* című szöveg idézésével, hiszen amikor azt írta, legalábbis amikor az írást tartalmazó könyv megjelent, a koronaherceg már több mint egy éve a kapucinusok bécsi templomának kriptájában feküdt.² A szavak értelme és a kép jelentése, közt feszülő ellentétéről már nem lehetett véleménye. Nekünk azonban szöveget üthet a fejünkbe, hogy *A múltakra*

2 Magyarország történetét egy rövidebb, népiskolák számára egyszerűsített változatban is megszerkesztette Jókai; 1884-ben, majd 1888-ban, a Zichy-festményt állítólagos bemutatása után is megjelent, csakhogy ezekből a diákok számára írt változatokból hiányzik *A múltakra vetett fátyol* című fejezet.

vetett fátyol című fejezet második mondatában Jókai újra megismételte a cím három szavát: „múltakra vetett fátyol”; és idézőjelek között ismétlődik meg. Vajon csak a címre utalnak vissza az idézőjelek vagy valami másra? Higgyük-e, hogy Zichy Mihálynak *A magyar nép* című festményére, a festményen álló bitófát takaró gyászlepelre gondolt Jókai, amikor a macskakörmöket kitette?³

Ha 1890-ben meg is fordult Jókai fejében ilyesmi, attól a késői elemző véleménye még nem változik. Az akasztófa Zichy saját invenciója volt, „önszorgalmúlag” emelte azt a kompozíció központjába. Ami a *Walesi bárdok* esetében csak egy idegen ország történelmébe transzformált jelkép volt, Madarász Viktor *Hunyadi László siratása* című festményén a múlt évszázadok ködébe rejtett rezignált utalás, és Erkel *Bánk bánja* is csak olyan példa, ami elől homokba dughatja fejét, aki nem elég bátor felfogni annak értelmét, a Zichy-képen oly direkt vád, hogy erősebben tán nem is lehetne megfogalmazni: Te tetted ezt király!

Nem nehéz elképzelni a szerkesztő Jókai dilemmáját, vajon le lehet-e nyomni a mégoly liberális, magyarbarát és Jókaival kifejezetten jó személyes kapcsolatban álló Habsburg Rudolf torkán egy ilyen képet? Vagy meg sem szabad próbálkozni ilyesmivel, inkább sűrű sajnálkozások közepette Zichynek kell visszaadni, s megkérni, hogy ugyan javítsa már ki, vagy szíveskedjék festeni egy másikat. Mindegyik verzió megtörténhetett – legalábbis a megmaradt dokumentumokból mindegyik kihámozható.

Az egyikről a *Nemzet* és a *Pesti Napló* című lapokban olvashatunk. 1887. március 6-ai, illetve 7-ei dátummal adtak hírt *Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen* című könyvsorozat szerkesztőségi tanácskozásáról. A kétórás tanácskozást Rudolf trónörökös főherceg, a budai királyi palotában az osztrák és a magyar rész szerkesztőinek jelenlétében tartotta; magyar részről Péchy Imrét, a magyar államnyomda igazgatóját, Keleti Gusztávot, az országos mintarajz-tanoda igazgatóját, továbbá Jókai Mór és Nagy Miklós szerkesztőket hívta meg. A tanácskozás tárgyát az eddig elért eredmények s az ezután követendő kiadási rend képezték. Eldöntötték, hogy „a magyar nép jellemzéséről szóló füzetek⁴ június, július és augusztus hónapokban fognak kiadatni, a két utóbbi Zichy Mihálynak remek alkotású rajzaival, melyek, eredetiben bemutatva, mind a főherceg trónörökösnek, mind az osztrák szerkesztőségnek föltétlen elismerésével találkoztak.”

3 *A múltakra vetett fátyol* folytatása is oly tapintatos és békülékeny, hogy nehéz lenne párba állítani a Zichy-festmény vádlóbb hangütésével. „Az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat, Buda várának ostroma olyan események, melyeket meg nem történtté tenni jó volna: ellensúlyozva az osztrák részről történtek által: a március 3-iki összmonarchiai alkotmánytervvel, az orosz invázióval, Henczy vandalizmusával, Haynau kegyetlenkedéseivel: az örök feledség vak sötétje temesse el őket! Hibák, melyek hibákat szültek, rémek, melyek egymást követték és megsemmisíték: halottak, akik nem kérnek emlékkövet: csak fület és mohot sírjaikra. De olyan sűrű mégsem lehet ez a fátyol, hogy a magyar nemzet szabadságáért küzdő szellemének dicsősége századokon keresztül át ne ragyogjon alá.”

4 A terv szerint először olcsón megvásárolható füzetekben jelentették meg az anyagot, később a füzetek alapján készültek el az díszes kötésű könyvek.

A trónörökös és az osztrák szerkesztőség tehát kifogástalannak tartja Zichy munkáját; legfőljebb az gondolkoztathatja el az olvasót, s őt is talán csak a szöveg újraolvasása után, hogy a magyar népről szóló három füzetre terjedő szakasznak csupán a második és harmadik részében, a füzetként júliusban és augusztusban megjelenő számokban szerepelnek a művész illusztrációi. Az elsőben, a júniusiban nem, holott épp itt kellene lennie a címadó képnek. Aki volt már szerkesztőbizottsági értekezleten, az azt gondolná, hogy a Zichy rajzok nagy tetszéssel történő elfogadása után Jókai szót kért, s elmondta, ugyanattól a zseniális művésztől, aki az imént bemutatott tizenegy képet festette, érkezni fog egy tizenkettedik kép is, amelyet az első füzet elejére szán. A királyfi ekkor elégedetten bólintott, a tán azt is hozzátette, hogy egy ekkora művésztől újra csak remekmű érkezhethet, amit ő látatlanban máris elfogad.

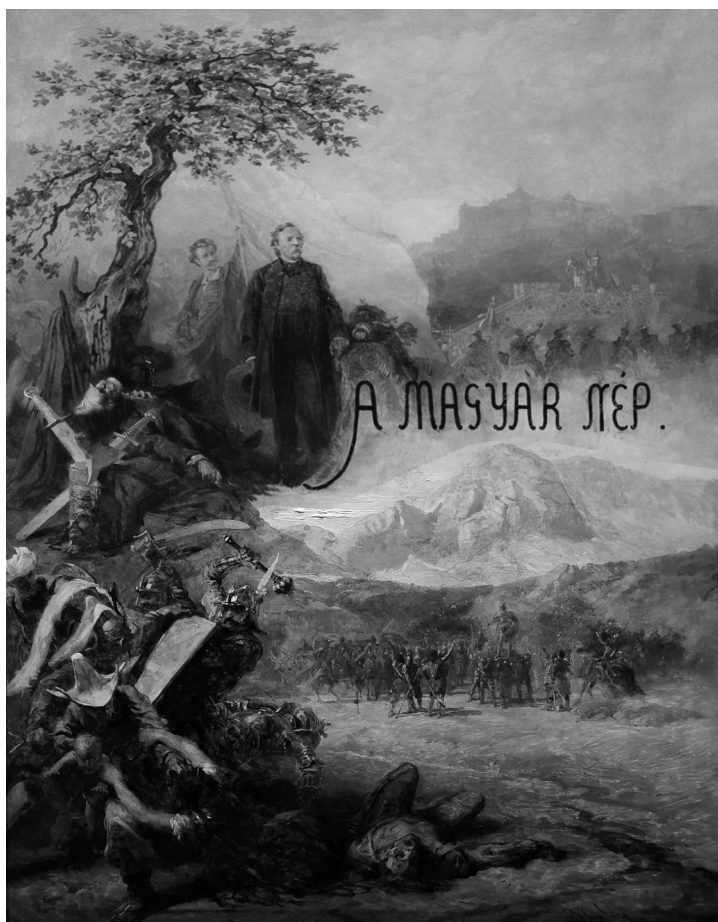
Ha figyelmesen olvassuk tovább a két újság tudósítását, azokban néhány mondattal később újra szóba kerülnek a füzetek. „Az egész mű úgy tartalmi érdekességben, mind technical kiállítás dolgában, észrevehetőleg halad fejlődési stádiumain előre. A legközelebbi osztrák füzetben fog jönni a Duna ligetek leírása Rudolf főhercegtől [...] a magyar füzetben pedig a magyar nép jellemzése Jókai Mór tollából, az említett Zichy Mihály-féle remek rajzokkal, mely három füzetre fog kiterjedni.” Mintha zavar mutatkozna a tervezetben, előbb csak a július-augusztusi füzetekben szerepelt volna Zichy, utóbb viszont mindháromban. Vajon a szerzők elfelejtették, miről szóltak korábbi mondataik, vagy az általam csupán feltételezett, Jókai szájába adott közbevetést, hogy tudniillik Zichy küld majd egy füzetnyitő tizenkettedik képet is, máris kézpénznek veszik.

Mielőtt értékelnénk az első verziót, lássuk a másodikat, egy Zichy által Nagy Miklósnak, Jókai szerkesztőtársának írt levelet, amelyből kikövetkeztethető az előzmény, hogy tudniillik kétségek merültek föl az akasztófás képpel kapcsolatban. A levél keltezése 1886. december 24., vagyis úgy időzítette a művész a levelet, hogy a '86 március 6-án tartandó szerkesztőbizottsági értekezletig megérkezzen, de a feltüntetett dátum egyúttal Jézus születésnapja is, ami a levélkezdő, meglehetősen kioktató bibliai utalás miatt – a dicső magyar múlt megtagadását azzal állítja párhuzamba, ahogy Péter megtagadta Jézust – nem lehetett véletlen.⁵ Egy skiccet küld – ha hevenyészettnek nevezném, azzal túlértékelném – és a sorok közt két bélyegméretű tollrajzot, amolyan tessék-lássék vázlatokat, melyek legfőljebb arra valók, hogy a művész jó (?) szándékát igazolják, ám arra semmiképp, hogy egy formschneider, még ha a levélben említett „a mi ügyes Morelli urunk” is az illető, nyomódúcot csinálhasson belőlük. Az akasztófa helyére javasolt motívum „egy eltörött fa, melynek gyökeréből egy új erőteljes ág fakadt ki”. Hogy a levél zárómondatából egy cseppnyi gúnyt is képes vagyok kihallani, az talán már csak az én hibám: „Jókainak kérem legbarátságosabb üdvözetemet átszolgáltatni”.

5 Szentpéterváron, ahonnan Zichy a levelet küldte, a Megváltó születését tizenhárom nappal később ünnepelték.

Hátra van még a harmadik verzió. Ezt maga Jókai tudja leghitelesebben elmondani. „Ezelőtt két évvel, midőn a nagy népismeri munkához írott cikkemet, a magyar nép jellemrajzát geniális művész hazánkfia, Zichy Mihály illusztrálta nagybecsű rajzaival: én ezeket kötelességszerűen bemutattam a trónörökösnek. Itt történt az a budai királyi váriakban, a magyar bizottsági tagok s az osztrák rész szerkesztője, Weilen József jelenlétében. Zichy Mihály tizenkét képet küldött a munka számára, de azokból csak tizenegy jelent meg reprodukálva, ugyanazoknak az eredeti olajfestményei lettek ki is állítva: a tizenkettedik nem jelent meg, közszemlére sem lett kitéve, azt Zichy Mihály nekem ajándékozta, én őrzöm most is. Ez a rajz kezdő képnek volt szánva a »Magyar Nép« cikkhez; remekül összeállított szimbolikus vázlata volt az a magyar nemzet életének, elkezdve a honfoglalók fejedelem-emelésén egész a 67-diki koronázási ünnepélig, közben sorosítva a történelmi viszontagságok jelképei, egyes alakok és csoportozatokban. Az epochát jelző alakok közt ott volt gróf Széchenyi István is, a végzetes pisztolylyal lehányatlott kezében, ősz feje hátra szegve. Rudolf trónörökös hosszasan elnézte ezt a képet, miután a többi magasztalva fogadta el (én ezt utoljára hagytam) s aztán így szólt: »Nagyon szép rajz, geniális kompozíció, de ezt mi a munkába fel nem vehetjük. Széchenyi alakja miatt. Egy ilyen dicső hazafit mint öngyilkost nem szabad nekünk e munkában bemutatnunk. Bármi magas indoka volt is e tettének, az öngyilkosság nem megdicsőítésre hivatott cselekvény.« ... Heten voltak rajtam kívül, akik e szavakat emlékübe edzék. Ha én nekem azt mondta volna valaki, hogy ezt a szót el lehet felejteni egynek azok közül, akik azt hallották! Magának annak, aki ezt kimondta! És mégis úgy lett ... Ki tudja véges elmével utolérni ezt a rejtélyt? Mely szem tud keresztüllátni ezen a saisi kárpiton?»

A felséges trónörökös tehát kivágta magát; megtalálta a legbölcsebb megoldást, amivel elkerülhette, hogy az akasztófára terelődve kínossá válhassék a magyar és osztrák szerkesztő közti diskurzus. De úgy történt-e minden, ahogy legnagyobb mesemondónk emlékezett? Ha kétségeink támadnak, az leginkább Jókai írásának időzítése miatt lehet. Az emlékező mondatok 1889. május 5-én, a Magyar Tudományos Akadémia Közgyűlésén hangzottak el, ahol Jókai „zúgó éljenzéssel kísért” beszédben emlékezett a magával – Széchenyihez hasonlóan – önkezével végző trónörökösre.⁶

6 A *Vasárnapi Újság* 1889. május 12-i száma közölte az akadémiai ülés teljes anyagát, mely elmúlt időszakban elhunyt tizennégy tudós méltatása volt. Jókai Rudolf koronahercegről szóló megemlékezése volt a nap záróeseménye. (Rudolf Ferenc Károly József főherceg trónörökös 1878. április 14. óta volt az Akadémia Matematikai és Természettudományok Osztályának tiszteleti tagja.)

Konfabulált volna Jókai? Ha el szeretnénk hinni a fenti történetet, akkor a karácsonyi levél, illetve a benne küldött skicc alapján az „ügyes Morellinek” mégis vállalkoznia kellett volna a lehetetlenre, s farsang farkáig meg kellett volna faragnia a kompromisszumos nyomódúcot. Ennek azonban ellentmond a *Nemzet* és a *Pesti Napló* cikke, melyek azt írják, hogy Zichy rajzai „eredetiben” lettek bemutatva a főhercegnek, vagyis nincs szó nyomatról; de ellentmond egy későbbi Zichy Mihály levél is. A művész 1887 februárjában – tehát úgy időzítve, hogy a március 6-ai szerkesztőbizottsági ülés előtt megérkezzen – az alábbi sorok kíséretében küldte el Jókainak az ominózus képet: „Remélem, hogy Te e képben épp úgy fogsz látni valami hetykéző, távol földről nem is nagy bátorságot tanúsító felségsértést, mint én ilyesmire gondoltam, mikor népünk történetéből e szomorú, borzasztó, de kiírthatatlan szívósságunkat jellemző eseteket választottam. A népek sorsát kiemelő emlékezések eltérnek és eltérhetnek a jelenkori közélet és a szalon udvarias gyengédségű modorjától...”⁷

A dokumentumok ugyan ellentmondanak egymásnak, de a történet talán mégis rekonstruálható.

7 Jókai és Nagy Miklós Zichy Mihályhoz írt leveleiről nincs tudomásom. Talán egy oroszországi archívum mélyén felbuknának egyszer, de erre mostanában nincsen sok esély.

1. Zichy a szerkesztői felszólításra, de inkább saját elképzeléseit követve elkészíti a festmény-illusztrációt és eljuttatja Jókainak.

2. Jókai megbízza Nagy Miklóst, hogy küldje vissza a képet, s tapintatosan kérje meg a művészt, hogy az akasztófát valahogy iktassa ki.

3. Zichy, nem hajlandó átfesteni a képet, abba azonban elvileg beleegyezne, hogy az ominózus részletet Morelli Gusztáv, a többi illusztráció kliséjét is metsző grafikus átalakítsa. Egy hevenyészett vázlatrajzon ismerteti elképzelését, hogy szerinte mit lehetne az akasztófa helyére festeni. A tessék-lássék rajz olyan, amelyről alighanem maga is sejti, hogy Jókai (és Nagy Miklós) nem fogadhatja el.

4. Így is történik. Jókai (vagy Nagy) sajnálkozó levélben lemond a kép közléséről.

5. Zichy az eredeti képet (vagy a másolatát) visszaküldi Jókainak, aki megkéri vejét, Feszty Árpádot, hogy készítsen ugyanezzel a címmel – A magyar nép – egy politikai szempontból kifogástalan „pótképet”.

Az illusztráció kapcsán felbukkant egy másik, adat is, igaz, már az érintettek halála után, mely szerint a képet Zichy két példányban festette meg, s a másolat Szentpéterváron a cárnő hálósobáját díszítette.⁸ Az a kérdés is fölmerülhet persze, hogy egy cárnő – helyesen cárné – hálósobájában függhetett-e egy ilyesfajta kép, bár erre elég könnyű a válasz: aligha. Azon azonban érdemes töprengeni, hogy készült-e másolat, s ha igen, miért. Elképzelhető, hogy a festménynek egy másik, talán vázlatosabb változatát Zichy magánál tartotta, hogy ha majd a módosításról leveleznek (mert hogy lesz ilyen, azt valószínűleg ő is sejtette), ne kelljen az eredetit ide-oda küldözni. Azoknak a hevenyészett ceruzavázlatoknak az elkészítéséhez, amelyek alapján Morelinek az eredetit át kellett volna dolgoznia, elegendő volt a „pétervári duplum”.⁹

Az egykori forradalmárból a hon legnyájasabb polgárává szelídülő író tehát, aki Mikszáth szerint az ellentétek elsimításában lelte örömet,¹⁰ sosem mutatta meg Zichy képét a királyfinak; a Zichytől visszaérkező (vagy már eleve Budapesten lévő) festményt bekereteztette, s kiakasztotta a dolgozószobájában, mint a művész személyes ajándékát, ahol Erdélyi Mór fényképész 1892-ben meg is örökítette.¹¹

Hogy Zichyvel nem lesz könnyű dolgoznia, arra azért számíthatott Jókai. Az Athenaeum kiadó az 1878-as *Petőfi díszkiadás*ba három képet rendelt – inkább

8 A második változatról szóló adatot a *Világ* a *Jókai hagyatéka* című cikkben E. V. aláírással 1911. október 15-én közölte.

9 Az „e-mailezés” előtti időkből grafikusként rendszeresen dolgoztam külhoni megrendelőknek, és nagyon praktikus volt ez az eljárás.

10 „Szeretreméltó, kedves, nyájas, nyílt, barátságos, egyszerű, szerény. Ő az egyetlen ember, akinek nincsen egyetlen személyes ellensége sem. De hol is szerezte volna?” Mikszáth Kálmán: Jókai mint képviselő. 1893.

11 Erdélyi Mór fotóját azért is érdemes fölemlíteni, mert rajta a falon függő Zichy-kép alatt két kinyitott festődoboz is látható, ami igazolja, hogy Jókai nem hagyott fel a festéssel, s ha nem is oly intenzíven, mint komáromi kisdíákként, kecskeméti joghallgatóként, vagy a tardonai bujdosóként, de mégis hozzátartozott a mindennapjaihoz.

kért az akkor Nizzában élő művésztől. Zichy a *Jövendölést*, *A költő és a szőlővesszőt* és *A király és a hóhért* választotta. *A király és a hóhért!* A festő a fivéréen, Antalón keresztül juttatta el a kiadóhoz a képeket, ám a testvér levélben próbálta jobb belátásra bírni Mihályt. „Ami az Athenaeumot illeti, meglehet, hogy ezen urak kapva kapnak a te Király és hóhéronon. [...] De kérdezd meg [...] ha megbízik Jókaiiban, aki mint demokrata író most kapta meg a Szent István-rendet és egy munkáját a mi »imádott« királynénknak dedikálta, kérdezzük meg őt, jó lesz-e?” Hogy megkérdezte-e Jókait *A király és hóhér* felől Zichy Mihály, az nem tudható. És persze az sem, hogy ha megkérdezi, az változtatott-e volna bármit is a későbbi könyvsorozattal kapcsolatos komissión.

Zichy Mihály később sem juhászodott meg. 1892-ben, amikor az aradi Kölcsey-egyesület megkérte, hogy küldjön képet a készülő *Vértanúk albumába*, azonnal vállalkozott rá. Két rajzot küldött, a címük két sokatmondó dátum: 1849 és 1867; és mindkét képen ott magaslik az akasztófa. Az egyesület a rajzok alapján készült nyomatokat nem csak az albumba tette be, de a művész engedélyével önállóan is árulta. A haszonra Zichy nem tartott igényt.¹²

*

Van egy másik híres kép, ami az akasztófa ábrázolások kapcsán eszünkbe jut, s ami bizonyára eszébe jutott Jókainak is, hisz egy jó évtizeddel a Zichy-illusztációt megelőzően már láthatta. 1876-ban, Petőfi emlékeket kutatva, jutott el Koltóra, a Teleki-kastélyba, s Teleki Sándor gyűjteményében – Bronzino, Guido Reni, Salvator Rosa, Velasquez, Murillo, Tiepolo mellett – Victor Hugo több megragadó, többnyire zivataros, kísértetes akvarelljével találkozott.¹³ Telekit legfőképp azért tartja számon a magyar kultúrtörténet, mert koltói kastélyában töltötte mézesheteit a Petőfi házaspár, holott regényes éle megérdemelné, hogy önmagáért is foglalkozzanak vele. A Bem mellett őrnaggyá, majd ezredessé kinevezett gróf a szabadságharc bukása után külföldre menekült. Távollétében halálra ítélték és jelképesen – *in effigie* – fel is akasztották. Köztársasági érzelmei miatt Párizsból a parvenü császár, III. Napóleon a Csatorna-szigetre, Jerseyre, majd Guernseyre száműzte, ahol a szintén számkivetett Victor Hugó közvetlen környezetében élt.¹⁴ A képzőművészként is tevékenykedő írótól ekkor kapta

12 Az album szerkesztője, Varga Ottó, hogy legalább a '67-es rajz éléből egy kicsit elvegyen, így magyarázta azt. „A messze háttérben még ott a magyar Golgotha keresztfája, az akasztófa, melynek tövéből azonban gyalázat helyett – babér sarjadzik.” És valóban, az akasztófa oszlopain fölfelé kúszó vegetáció emlékeztet a Nagy Miklósnak küldött karácsonyi levél vázlatrajzára, de a jelkép, a Kiegyezésre utaló évszámmal együtt értelmezve, inkább úgy fordítható szavakra, hogy a buzgón elébe növesztett díszlet-növényzet dacára a bitó azért ott van – és örök mementóként ott is marad.

13 A Koltón tett látogatásról és a Victor Hugo képekkel való találkozásról Jókai 1876-ban írt az *Életképekben Uti táskámból* címmel.

14 Sok magyar emigránsnak is kényszerű lakhelye volt a francia partoktól látótávolságnyira fekvő, de a brit korona fennhatósága alá tartozó két „csatorna-sziget”; a magyarok közül Colonel Teleki mellett Mészáros Lázár, Perczel Mór, Orbán Balázs is élt ott egy ideig.

a koltói gyűjteménybe került képeket. Victor Hugóról szóló emlékeit *Egyről-másról* című könyvében írta meg, melyet Jókainak ezekkel a szavakkal ajánlott: „Jókainak – az írónak. Tőled tanultam – legyen a tiéd. Régi barátod, Teleki Sándor.”

Victor Hugo hatását nehéz lenne túlbecsülni, ha Jókai írói indulását, s korai regényeinek irodalmi előképeit keressük. Az *én kortársaim* című 1872-es emlékezésben így írt: „Valamennyien franciák voltunk! Nem olvastunk mást, mint Lamartinet, Michele-t, Louis Blancot, Suet, Hugo Victort, Bérangert, s ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttünk, úgy az Shelley volt és Heine, magok is nemzeteik kitagadottjai, s csak nyelvökre nézve angol és német, de szellemükre franciák. [...] Hanem azért a legnagyobb dicséret volt Petőfitől, midőn monsieur Rayéennek így mutatott be: Ez valóságos francia regényeket ír magyarul.” 1889-ben megjelent, de fiatalkorára emlékező regényében, *A tengerszemű hölgyben* így pontosított: „Petőfi Bérangert imádkozta, én Hugo Victorban találtam eszményképemet.” Jókai tehát ifjúkori bálványát láthatta viszont Koltón, ám olyan nézőpontból, amelyet addig nem ismerhetett. Alighanem a tény, hogy tudniillik egy író ecsetet ragad, vagyis a festegető író társban saját többé-kevésbé elfojtott vágyait ismerheti föl, jobban lázba hozta Jókait, mint a különös – szürreális látványvilág. Victor Hugo ugyanis „szürrealista volt, amikor nem volt hülye”. A nem túl tiszteletteljes mondat André Bretontól származik, aki Hugo unokája exfeleségének szeretőjeként

belelapozhatott az öreg Victor Hugo titkos mappájába és igencsak furcsa festményeket talált. Összemosott pacákból, egymásra nyomott festékfoltokból, véletlen elkenődésekből létrejövő izgalmas világot, amelyet Breton épp a létrejöttükben kiemelkedő szerepet játszó véletlen miatt érzett szürreálisnak.¹⁵

Koltón látta Jókai Hugo akasztófás képét, az 1860-as *Ecce* című lapot, amely most a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében van. Képzőművészeti előkép-ként Grien, Callot, Hogarth nyomatait idézhetjük föl, de leginkább Francisco de Goyat.¹⁶ Az ő expresszív rézkarcainak, akvatintáinak van hasonló szuggesztív erejük, mint a rabszolgák felszabadításáért küzdő, 1859-ben fölakasztott amerikai politikust, John Brownt ábrázoló lapnak. Párizsban az Hugo-rajz nyomán készített, karcban, metszetben és litografálva is sokszorosított akasztófás képeket elkobozták, megsemmisítették; vajon Zichy Mihály *A magyar nép* című bitófás illusztrációjának mi lett volna a sorsa, ha történetesen a Monarchia nagy díszkönyvében megjelenik? Ám a tapintatos Jókainak köszönhetően a kérdés föl sem merülhetett.

15 A képek különös, véletlenszerű hatásában a választott technikáknak, illetve anyagoknak is szerepük volt. A festékek és tinták mellett kávézacc, korom, szivarhamu, fogkrém került a lapokra, amelyeket tollal, ecsettel, rajzszénnel, kaparókéssel dolgozott meg, de olykor használta felesége hajsütővasát is.

16 Francisco de Goya *Los Desastres de la Guerra / A háború borzalmi* című 82 lapos sorozata 1810 és 1815 közt készült.

Turbók Attila

Úgy néznek rám

Úgy néznek rám a lányaim,
mint óslényre, békés bölényre,
csordája nincs, karcolja kín,
nehézkés már mázsányi lépte.

Úgy néznek rám a lányaim,
múlt századi meggyfagyókérré,
áztatta vér, tört ágain
alig maradt néhány levélke.

Úgy néznek rám a lányaim,
ha kérdezek, gyorsan felelnek,
saját sorsuk vágányain
robognak, sírnak, énekelnek.

Úgy néznek rám a lányaim
az óceán túlsó feléről,
indián törzsfőre, aki
önként megvált a fejdíszétől,

úgy néznek rám a lányaim,
az atlantiszi mély homályra,
elsüllyedt földrészre, amin
nem változtat már víz nyomása.

Én úgy nézek lányaimra,
tőlem kaptak teremítő csöndet,
– ég és föld közé szorítva
e csöndben hátha megőriznek.

Kerti pad

Talán elég egy kerti pad,
egy napfény látta lóca,
megérkezik, mi elmaradt,
nem tudhatom, mióta,

rögzül a forró pillanat,
a padtámla a vállnál,
lepottyan, ami fönnakadt,
egy mosoly, egy virágszál,

szétnézek, jó volt itt veled,
szemérmes szó a számon,
boldogság önt el, úgy befed,
csukott szemmel is látom,

ülhettünk itt, a végtelen
virágzó szegletében,
festett padon, szerelmesen,
körénk csücsült az éden,

ám egyszer minden megszakad,
az érkező pilóta
hágcsót ereszt és elragad
másik dimenzióba,

magasból látom, elmarad
a végső perc előtti
utolsó emlékkép, a pad,
jó lenne nem feledni,

de késő már, az arcomat
borítja égi fátyol,
fényárban úszó kerti pad,
többé már nem hiányzol.

Hidegfront

Játszom az idővel,
mintha Rubik-kocka lenne,
forgatom föl-le feszes éleit,
színekkal játszom, pirossal, zölddel,
hátha összhangzattá finomul a kocka.

Érkeznek közben a hajnali versek,
tehervagonok dübörgésébe
madárscicsergés tolat,
csattog az agybeli túlhajszolt kerék,
robog az ébrenlét vastraverzű hídján.
Hidegfront küldi furfangos üzenetét,
fülzúgást, izomgörcsöt, hajnali talányt,
leljem meg én, mire jó ez a mélysötét
riadalom, ami nem hiányzik, de jön,
mintha csak éreztetni akarná
próbatevő erejét.

Vakító szemafor, jelez a Hold,
aláaknázott lelki síneken
kattan a veszedelmes váltó.
Miért akarja ez a gyanús kanyar,
hogy reszkessünk megint,
mint nyolcvan éve apám és anyám,
pusztító ostrom idején,
vagy az éppen csak berendezkedő
boldog magyarok a mocsárig suhogó
tüzes tatár nyílaktól,
vagy mint általában az asszonyok,
hátuk mögött a felperzselt szalmatetőkkal.
A születendő gyermek
nem fél a gombafelhőtől,
nem tudja, mi az,
de te, te tömött bukszájú nyomoronc,
felhőkarcolók hiénája,
fegyverek rejtőző kereskedője,
mindenkori packázó stratégá,
komisz tervekkel házaló ügyes cselszövő,
(bocsáss meg a laza tegezésért),
te igazán tudod, milyen a barlangi bunkósbot
és milyen a maghasadás,

ismered Hirosima főutcáját a csend beálltakor,
a Rubik-kocka szellemi ellenpólusát,
színek szűrkejét, élek tompulását, a pislogó idő
szennyezett, lapos tekintetét.
Miért csak erre fordul hajlékony agyad
e fejfájással, izomgörcssel, félelemmel intó
hidegfront idején, miközben (jobb híján)
éppen a te nyálas eszmélésedre vár
a pusztulását sejtő,
riadt emberiség?

A születő vers

A születő vers
friss sütésű zsemle,
csalóka étek,
várd meg, míg kihűl,

könnyen elkap a
kemenceizzás hője,
odaég a héj,
de nyers marad belül.

Várd meg, várd meg
az ülepítő csöndet,
a szikkadás lassú
műhelymelegét,
törni, ízlelni így lesz
egyre könnyebb,
így lesz a vers is
tömörebb és teltebb,
formája teljes, az íve ép,

s miként só, víz, liszt
gyúródik egybe,
ámulat, élmény
párállik a versbe,
esztétikum lesz
az igaz, a szép,
megőrzi ízét,
színét, lényegét.

Cseke Szilárd: *Emerald and Infinity*, 2020 (olajfestmény, 240×185 cm, MNB Arts and Culture). Fotó: Sulyok Miklós

Lakatos Erika: Blue moon dream, 2025 (vegyes technika)

*Dobos Tamás:
Piercing gaze, 2025
(üvegnegatív technikával
készült fotó)*

*Magyar Ádám:
Matter (sorozat): Kolkata,
Howrah bridge, 2023
(digitális felvétel)*

Cseke Szilárd: Zugliget, 2022 (olajfestmény, 150×105 cm). Fotó: Sulyok Miklós

Börtönfeljegyzések Göncz Árpádról

Bevezető

Levéltárosként a 2010-es évek második felében olyan pozícióban dolgoztam, ahol szoros kapcsolatot kellett tartanom szinte mindegyik központi államigazgatási szervvel. Ezek egyike volt a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága. Úgy látszik, jó benyomást tehettem rájuk, mert egyszer váratlanul megkerestek: átadnának néhány olyan személyi jellegű belső iratanyagot, amelyek az 1956-os perekhez kapcsolódnak. A büntetés-végrehajtási intézetekben, vagyis a börtönökben az elítéltekről vezetett hivatalos nyilvántartásról volt szó. Ezeket, alapesetben, nem adják át a levéltárnak, de most kivételt tennének. Természetesen igent mondtam, és ezzel létrejött az „1956-os elítéltek személyi anyagai (1956-1963)” megnevezésű levéltári állag (érdeklődők számára a törzsszáma: HU-MNL-OL-XIX-E-5-b).

Göncz Árpád személyi dokumentációja

Göncz Árpád író, műfordító, a Harmadik Magyar Köztársaság elnökének életútját és munkásságát ismertnek tekintem, bemutatására nem térek ki.

1957. májusban tartóztatták le, és a Bibó-per másodrendű vádlottjaként 1958. augusztus 2-án ítélték életfogytiglani börtönbüntetésre.

Büntetését a Budapesti Országos Börtönben („Gyűjtő”) kezdte meg, innen szállították 1959 májusában a váci börtönbe. Itt 1960. márciusban részt vett az éhségsztrájkban. Márianosztrára került, ahonnan pár hónap után – pótnyomozás keretében – visszaszállították Budapestre. 1960. november 22-étől 1963. június 13-ig újra a „Gyűjtő” foglya. Ekkor szabadul, az amnesztia rendelkezéseihez képest későbbi időpontban.

Az öt évig tartó börtönéletét fogvatartói is dokumentálták.

KERESZTES CSABA (1976) levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltáros-főtanácsosa.

A büntetés-végrehajtás korabeli személyi nyilvántartása egyfajta kartoték, az ilyenkor szokásos adatoknak úrlapszerűen elrendezett rovatokkal. A név, a családi és a foglalkozási adatokon kívül felvitték a letartóztatás idejét, bűntársainak nevét, a raboskodás helyeit és idejét, az egészségi és fegyelmi adatokat stb. (Természetesen a személyi leírás is helyet kapott. Göncz esetében: magassága 173 cm, szeme barna, álla hegyes, szemöldöke barna, bajusza barna, homloka magas, fogazata hiányos, hajszíne barna, szája rendes, arcformája kerek, orra rendes, szakállja rendes. Esetleges álneve nem volt.)

Feljegyezték a bűncselekményért kiszabott ítélet rövid indokolását is, azonban a legnagyobb helyet a „Feljegyzések: a letartóztatott magatartásáról, fejlődéséről” megnevezésű rész tette ki. Ezen belül „A nevelő értékelései” rovatban átfogó jellegűnek szánt jellemzéseket állítottak össze.

Ez számunkra a leginkább érdekes.

Göncz Árpádról nem készült sok (valamivel kevesebb, mint Bibó esetében), azonban a röviden leírtak nemcsak (vagy talán egyáltalán nem) az elítéltet minősítik és jellemzik, hanem az adott kort. Az adott kor emberét. A börtönök nevelőtisztjei – úgy tűnik – komolyan vették hivatásukat, és figyelemmel kísérték elítélteik közösségi magatartását, politikai haladását. Legalábbis az elvárásaik erre irányultak.

Göncz esetében is tisztában voltak a vádakkal, valamint az ítélet tartalmával. A börtönben töltött évek során azt fürkészték: mennyiben módosult az elítélt véleménye. Ha nem, csalódottak lettek. Kíváncsiak voltak arra is, milyen ember az elítélt, milyen a jelleme, természete. Igyekezte is megismerni, és lakonikusan összefoglalni.

Eközben nem örkényi ötperceseket alkottak – inkább Rejtő Jenőit, és ezért néha olyan érzése van az embernek, mintha Török Szultán valamelyik levelét olvasná.

Nyilvánvalóan nem elvárható, hogy egy „bv” intézet munkatársai tudósi ismeretekkel rendelkezzenek, azonban mégis megdöbbenő, hogy egy körülbelül négy elemis tudásszinten szerették volna átnevelni a fogvatartottakat.

A közlés jellege

A „Feljegyzések” rövidebb-hosszabb bejegyzéseit szinte betűhíven közlöm. Semmin se változtattam, még az egyértelmű elgépeléseken, vagy egybeírásokon sem. A szövegek egy része kézzel íródott, ezeket *dólt* betűvel közlöm. A másik részük írógépen készült, amely esetben nem lehet tudni, hogy eredetileg tartalmazott-e „í”, „ú” vagy „ű” betűt. Az „ö” betű biztosan megvolt, ugyanis ezt – következtelenül bár –, de használták. Több esetben látszik, hogy a félregépelte betűre utólag ráverték a helyeset, ez esetben ez utóbbit szerepeltetem. Viszont minden más esetben meghagytam az eredeti betűket, elgépeléseket, értelmetlen szavakat, betű- vagy központozási hiányokat. A rövidítéseket sem oldottam fel, kitalálhatóak.

A bv-tisztek, nevelők neveit csak kezdőbetűkkel jelzem.

Szövegek

Az ítélet indokolása:

956 ell. for alatt Bpen A Nagy Imre csoportal csatlakozott és annak volt a segítője

A nevelő értékelései:

1960.3.09

Nevezett elítélt magaviselete az őrséggel szemben jó. Munkához való viszonya kielégítő. Nagy műveltségű de ezt nem használja fel elítélt társai nevelésére. Bűncselekményét bizonyos mértékben elismeri és ehhez mérten az ítéletét is sokalja.

Sz. törm

60-1-10 O. B. Vác

A II. körleten mint fordító ba dolgozott itt a munkáját több kevesebb szorgalommal látta el.

H. L.

60- 4. hó

7-9 közötti időbe sztrájk hangadó volt.

H. L.

60. 7. 24.

Az ítélete alatt magaviselete ellen kifogás nem merült fel. Vigkedélyű, ezért fokozotabban kell őt figyelni.

G.

1960. X. 18. Katonai Börtön, Budapest

Nevezett izgága természetü amelyért figyelmeztetve lett többször, egyébként sima modorú szeret hízelegni, ezáltal igyekszik az őrség bizalmába férközni, egyébként dicsekvő természetü, sok beszédet hívja fel magára a figyelmet, egyébként túlzott udvariasságra hajlamos, ezért kell rá különösen vigyázni

Szoba rendért figyelmeztetve lett állandóan szem előtt kell tartani hogy a rendet betartsa

B. törm

1960.12.10.

Nevezett elítélt rövid ittartózkodása alatt a magatartási szabályokat betartotta a tiszteletet mindenkinek megadta személyével kapcsolatos kifogás nemmerült fel.

L. törm, nevelő

B. O. B.

Nevezett elítélt magatartásával az utóbbi időben nincs baj. Eleinte több alkalommal kellett figyelmeztetni kisebb fegyelmezetlenségeiért. Pl. séta alkalmával beszélgetet, 3 hó mozi és kulturális, valamit sport megvonásban lett részesítve.

Alaptermészete, hizelgő, ravasz és simulékony. Szeret nagyon sokat beszélni, és a beszédjével akarja magának megnyerni az elítélt társait. Mikor az elítélt társai rájönnek a turpiságaira nem hisznek neki, akkor a dicsekvéseivel akarja elterelni a figyelmet.

Bűncselekményével kapcsolatban csak részben ismeri magát bűnösnek és így az ítéletet is sokalja. Egyébként nem őszinte, ami megmutatkozik abban, hogyha valami fegyelmezetlenséget elkövet, igyekszik magát tisztázni és akkor hazudozik, és akkor másra akarja a felelőséget háritani. Így van a bűncselekmény elkövetésének beismerésével is. Mászt hibáztat, azért amit elkövetett. Így a bűncselekmény megbánását nem tapasztaltam nála még.

A munkához való viszonya jó. A kiadott munkát mindig igyekszik a legnagyobb szorgalommal elvégezni. Ezen a téren megállja a helyét ebben a munkakörben.

Politikai beállítottságát nehéz kiismerni mert ezen a téren tartózkodó. Ellenséges magatartást nem tapasztaltam nála.

A többszöri megfigyelésem alapján az a tapasztalatom, hogy némileg változtatt a magatartásán, mert az utóbbi időben a zárkarenddel kapcsolatban nincs nála baj. A börtönszabályait is betartja és így a magatartásán javulás mutatkozik. Ezt fokozni kell, többször kell vele egyénileg foglalkozni és felkell hívni a figyelmét, mindennemű kisebb fegyelmezetlenségre. Így válik fegyelmezett emberré.

Budapest, 1961 november hó 22.

B. J., nevelő

Bpest.Orsz.Bört.

A nevezett elítéltel a börtönbüntetés ideje alatt különösebb probléma nem volt. A befogadásától eltelt idő alatt fegyelmileg egyszer volt felelőségre vonva. 1960. ápr a váci éhségstrájkba való részvét miatt.

Magatartásában a kezdeti időkhöz viszonyítva nagy változás történt. Eleinte csak a kényszer és a fegyelmitől való félelemben tartotta be a szabályokat. Ma e téren is azt lehet tapasztalni hogy a szabályokat rendesen betartja és a kapott utasításokat ellentmondás nélkül végrehajtja. Felügyelettel szembe tisztelet tudóan viselkedik. körlétét tisztán tartja.

Munkához való viszonya jó. A kiadott munkát mindenkor a legjobb tudása szerint végzi el.

A bűncselekményével kapcsolatba elmondja azt hogy a büntetést akkor mikor kiszabták reálisnak tartotta a körülményekhez mérten szükséges volt a rend érdekében de most mikor a hejzet konszolidálódott talán helyes volna az ő elgondolása szerint annak hogy az ítéletet csökkentésük részükre. Tehát elismeri azt hogy vétett a társadalmi rendünk ellen de az ítéletét sokalja.

Elítélt társait megbecsülésbe részesíti és összeférhetőséget tanusít, közösségbe beilleszkedik.

Politikai nézete és nyilvánulása pozitívnek értékelhető.

a társait figyelmezteti hejtelen nézetek levetkőzésére. Pld.A Heti Híradóban megjelent politikai cikkeket rendszeresen olvassa és azt társaival igyekszik társaival kiértékelni de a hejtelen nézeteket is megpróbálja leszerelni a társai előtt. Hiányosság még az nála hogy sok esetben hirtelen felindultsága, amit meg kell szüntetni.

Továbbá kpmoly elhatározottságra kell nevelni.

Budapest. 1962.november.19.én

B. S. törm, nevelő

Orsz.Bört. Bpest.

A nevezett elítelt magatartása ellen kifogás nincs.

Fegyelmezetten viselkedik minden előljárójával szembe. Munka viszonya jó.

Szorgalmas ember. Javaslom közösségi vezető munkával megbizni.

Budapest.1963.április.18.án.

B. S. törm, nevelő

Ügyével kapcsolatossan ügyvédi beszélőt kért ezt a parancsnok elvtárs megengedte neki.
Bp. 1963. máj 10-én

M nevelő

Orsz Bört. Bp. 963.6.6-án

Nevezett elítelt a jó munkálya eredmény képpen 1963 jun 2-án 20 perc beszélő hosszabbításban részesült.Egyébként a jelen pillanatban ugy a munkairányítója, mint a biztonság megvan a magatartásával elégedve.

Budapest 1963 jún.6-án.

M. A. bv ftörm, nevelő

Budapesti Katonai Börtön

Parancsnokság

Jellemzés

Göncz Árpád, 476-040 Tlsz. szül: Budapest, 1922 február 10-én. anyja: Hermann Ilona, letartóztatottról.

1960 április 7-én egésznap az étkezést felvette és a rábizott munkát is elvégezte.

1960 április 8.-án a reggelit és vacsorát felvette de az ebédet nem. A rábizott munkáz elvégezte.

1960 április 9.-én az étkezést felvette és rendszeren dolgozott, tehát csak az elfekvő iratok szerint 8.-án az ebédet nem fogadta el.

Nevezett 1960 szeptember 3.-án lett a vizsgálati osztálytól a katonai börtönben átszállítva.

Simamodoru, hizelgő természetű, igyekszik más letartóztatottat ez által maga számára megnyeri, ez után főlényeskedő velük szemben.

Csak kemény és határozott fellépéssel lehet vele bánni, a legkisebb fegyvelm-sértésre is fel kell hívni a figyelmét, ellenkező esetben elszemtelenedik az őrséggel szemben is.

Szeret nagyon sokat beszélni, de a parancsokat és utasításokat, ezen hibájától eltekint, mikor látja, hogy hizelgéssel semmire sem tud menni maradéktalanul végrehajtja.

A börtön szabályokat betartja, ezen a téren nincs ellene kifogás, amióta itt van. Dicséretben nem részesült, fegyvelmi fenytése sem volt.

Budapest, 1960 október 25.-én.

B. F. bv törm, nevelő

A TVR a. felülvizsgálva
1961. APR 14
MINÖSITVE

Belügyminisztérium
1922.02.10./

Göncz Árpád.
név
476-040
törzsszám, szül. év

Bűncselekménye <i>hitelenség, min. nea</i>	Szakképzettsége <i>kezeselő</i>
Büntetési idő összesen <i>életfogyt. 15 a</i>	Iskolai végzettsége <i>jogi egyetem</i>
Büntetésének	Családi állapota <i>nős</i>
lete lejár	Vagyoni helyzete <i>nincs</i>
kétharmada lejár	Utolsó munkahelye
háromnegyede lejár	Eü. vizsgálat szerint milyen munkára alkalmas
Szabadulás napja <i>Fl. 5. 23. felt. mod. képt.</i>	

Megjegyzés: ✓

(40) Bizottságilag felülvizsgálva, Bp, 1962; IX, 11

Bitó

Magyar Nemzeti Levéltár

Vasas Tamás

egy fa a pusztában

derékszög a göröngyök között...
vajon a szülőföld tökéletes derékszögeket indukál?
nem mintha minden alkalommal érzékenyülne,
amikor meglátja a természet elvadult entrópiájába
lopakodó rend mesterséges kellékeleit. könnyen
lehet, hogy fukuyama mindig is rossz úton járt,
mert a történelem vége valójában itt van, az alföldön,
ahol a legenda szerint szabad kézzel rajzolhatunk
tökéletes köröket a homokba. egy alkalommal picassót
a kedvenc madridi kávéháza teraszán arra kérték újságírók,
hogy rajzoljon nekik valamit egy szalvétára, mire a mester
könnyed kézmozdulatokkal leskiccelt egy picike csikóhalat,
a szalvétát átnyújtotta a riportereknek és azt mondta:
„egymillió dollár lesz.” de nem, ez így nincs jól, mert ez más,
a derékszögnek nincs esztétikája, nem is lehet, hiszen mindent,
ami az elvonatkoztatáshoz kötné, azt felzabálják a mérhetőség
parazitái, nem, egy növény derékszögeit még a vicc kedvéért
sem próbálná meg letagadni. derékszög a göröngyök között...
szóval ez lenne a titok...? úgy teremt az otthon harmóniát,
hogy közben fejre állít mindent? derékszög a göröngyök között...

VASAS TAMÁS (1989) költő, slammer, rajzoló. Kötete: *Stílusgyakorlatok a kiábrándulás nyelvtanára* (2020, Napkút Kiadó).

Életvégi (mozgóképes) színhátékok

Krzysztof Kieślowski (1941–1996) trilógiájáról³¹

III.

Három szín: Piros / Trzy kolory: Czerwony, Trois Couleurs: Rouge (1994)

„Egyre erősebb bennem az érzés, hogy igazából mindannyian csak magunkkal törődünk. Még ha észreveszünk is másokat, közben csak magunkra gondolunk. Ez az egyik témája a testvériség filmjének, a Pirosnak.”
(Krzysztof Kieślowski)

A *Három szín: Piros* a sorozat és Krzysztof Kieślowski rendezői pályafutásának utolsó darabja, amely nem mellesleg esztétikailag is a trilógia – és sokak szerint – az életmű megkoronázásának tekinthető. A forgatókönyvet ezúttal is Kieślowski és Krzysztof Piesiewicz jegyzik, de konzultánsként Agnieszka Holland, Edward Żebrowski és az operatőr Piotr Sobiechowski is részt vett a munkálatokban. Ebben a filmben jutott a legmesszebb a rendező az emberi sors, a lélek és az érzelmek titokzatos összefüggéseinek az ábrázolásában. A szabadság (*Kék*) és az egyenlőség (*Fehér*) után ez a mű azt vizsgálja, hogy miféle sorslehetőségeket kínál számunkra az élet, mi magunk alakíthatjuk-e azt vagy csupán a dolgok elszenvadására ítéltünk? S ha egyszer rossz lapot húztunk, létezik e valamiféle vigaszág, korrekciós pálya? Kieślowski a véletlen sorsformáló szerepét ezúttal a testvériség, illetve a barátság mibenlétének elemzésével köti össze. A *Piros* úgy jut el a trilógia formakoncepciójának végső, minden fölöletől megtisztított, egyszerű és tetszetős alakjához, hogy mindvégig megőrzi a hősök közötti viszonyok összetettségét és természetességét. Kieślowski, hogy feladatát megnehezítse, nem elégszik meg a lineáris cselekmény megszerkesztésével, hanem a hősök és a köztük levő viszonyok ábrázolását a feltételes mód használatával tette összetetté. A rendező – s ez a *Véletlen* óta azért nem számít meglepetésnek – nemcsak állít valakiről vagy valamiről valamit, hanem

PÖRÖS GÉZA (1949) filmszakíró, szerkesztő, a Duna Televízió volt alelnöke. Legutóbbi kötete a Nap Kiadó gondozásában 2023-ban megjelent *Hamvak és gyémántok*, amely Andrzej Wajda munkásságáról nyújt átfogó képet.

31 Részlet egy hosszabb tanulmányból.

esetenként csupán sejtet vagy feltételez. Tudatosan használja a kétértelműség jelentésalakító eszközét.

A film előterében két főalak, a félállású modellként dolgozó egyetemista Valentine (Irene Jacob) és a bíró (Jean-Louis Trintignant) találkozása, illetve a találkozásból származó kapcsolata áll, ez a főtéma ugyanakkor rendkívül aprólékosan és nagy műgonddal kimunkált altémák láncolatához kapcsolódik. A cselekmény színhelye Genf, a hősök zöme ebben a városban lakik, vagy legalábbis közülük van ehhez a városhoz. A finom distinkció nem véletlen, néhányan ugyanis folyamatosan a szemünk előtt vannak, mások viszont csak telefonon érintkeznek a főalakokkal, vagy csupán a többi hős elbeszélésében léteznek. A sorozat előző darabjaihoz hasonlóan a *Piros* képi világa is expresszív és erőteljes. A narráció sohasem szűkül a lineáris cselekményvezetés eszközletére, hanem mindvégig igyekszik kiaknázni a fonofotografikus anyagformálás komponálási lehetőségeit. A rendező képvezetése tudatosan és következetesen támaszkodik a korábbi filmjeiből már ismert vizuális motívumok (tükrök, poharak, üvegek és más fényvisszaverő felületek) által generált asszociatív tartalmak dramaturgiai szerepére. Bár az alkotók ezúttal nem használtak szűrőt, Piotr Sobociński operatőr olyan vizuális univerzumot teremtett, amelyben a piros szín meg az abból származtatott barna úgy karakterizálja a látványvilágot, hogy a beállításokban nyoma sincs a mesterkéeltségnek. Piros színe van egyebek között Auguste autójának, a Valentine-t ábrázoló hatalmas plakátnak, a modell retiküljének, az autók jelzőlámpáinak, a Kern által ajándékba adott körtepálinka csomagolópapírjának, a kompjegynek és a Chez Joseph kávézó homlokzatának. A szín jelentéstartalma változó, mindig az adott emberi léthelyzet belső tartalmától függ, de általánosságban azért elmondható, hogy a vitalitást és az emberi érzelmeket hordozza.

A főcím előtti képsorban egy férfi kezét látunk – az asztalon elhelyezett s Valentine-t ábrázoló fénykép révén azonosítjuk rájövünk, hogy ez a kéz a modell londoni barátjaé, Michelé (Jean Schiegel) –, amint éppen tárcsáz egy nyomógombos telefonkészüléken. Ezúttal is a hang vezeti a képet, rögtön utána a kamera balra fordulva követi a hangokat, valamint az elektronikus impulzusokat továbbító telefonzsinórok és kábelek útját csatornákon, alagutakon és tengereken át, hogy végül majd megérkezzünk Valentine lakásába. A képeket beszéd és hangfoszlányok kísérik. Az emberi érintkezésről lesz tehát szó, a kommunikációról, a kapcsolatteremtés lehetőségéről, formáiról és drámájáról, amelyekbe minél inkább belebonyolódunk, annál kevesebbet tudunk róluk. A vizuális expozíció végén ismét visszatérünk a tárcsázó kézhez.

Genf, belváros, ahol ugyanabban az utcában lakik Valentine, a rokonszenves és csinos manöken és Auguste (Jean-Oierre Lorit), a végzős joghallgató. Habár útjaik gyakran találkoznak, személyesen még nem ismerik egymást. A kettejük közötti titokzatos kapcsolatot a rendező teremti meg a hősök mindennapi tevékenységeinek leírása révén. Vegyük például a film elején látható reggelt, amikor Auguste gumiszalaggal összeköt néhány könyvet, majd kutyájával elindul

a városba. A kamera jobbra igazít, egy ideig őt követi, ezután magasba lendül, érintőlegesen beemeli a képbe a közelben lévő Chez Joseph Café homlokzatát, hogy végül egy siklómozgással idejében bejussunk Valentine lakásába, ahol már másodpercek óta csörög a telefon. Ilyen összetett formai és szemantikai alakzatok révén halad előre a főcselekmény. A vonal túlsó végén, mint az expozíció már utalt rá, Valentine londoni barátja van, aki éppen azt nehezményezi, hogy miért volt a készülék üzenőre állítva. A fürdőszobából érkező s épp a poharából a reggelijét sietve kanalazgató lány már hozzá szokott szerelme féltékenység diktálta tirádáihoz, ezért lefegyverző kedvességgel válaszol Michelnek. Arról beszél, hogy előző este egyedül érezte magát, s hogy valamiképp érezze szerelmét, a fiatalember kabátjával aludt. De előtte még moziban volt, ahol megnézte a *Holt költők társaságát*,³² amit korábban épp Michel ajánlott a figyelmébe. Amikor a lány a fiú hogyléte felől érdeklődik, megtudjuk, hogy az előző napokban Varsóban járt, ahol ellopták a kocsiját. Ez a tény kritikai utalás a korabeli lengyel közállapotokra, s mint ilyen összhangban van a trilógia előző darabjának, a *Fehérnek* a valóságképével. Bár a telefonbeszélgetést Valentine azzal zárja, hogy „sokat gondolok rád”, mindazonáltal barátjának oktalan féltékenysége miatt az arcán ott marad némi szomorúság. Mintha elege lenne a fiatalember minden alapot nélkülöző féltékenységéből, az örökös kérdőre vonásokból, mintha tekintetével keresne valamit. A keresés egyelőre nem tudatos, a lány hibáival együtt is szereti Michelt, ám a fiatalember folytonos gyanakodását egyre nehezebben viseli. A film azt sejteti, hogy a lány bizony nem érzi jól magát ebben a kapcsolatban. Ettől kezdve Valentine tekintete egyre gyakrabban állapodik meg Auguste-on, vagy annak közvetlen környezetén. Nevezett fiatalember épp Michel hívása alatt érkezett haza, amit képben is megmutatott a rendező.

Nem véletlen, hogy a következő beállításban Auguste alakja tűnik fel ellenpontként, aki épp a nála két évvel idősebb barátnőjét, az egyszemélyes *Meteorológiai előrejelző szolgálatot* vezető Karint (Frederique Feder) hívja, ám nem szól bele a készülékbe, hanem csupán kópésan pusztít mímél. Aztán fogja magát és piros terepjárójával útnak indul, eközben az ellenirányból érkező Valentine szokása szerint a Joseph Café előtti utcai standnál magához vesz egy újságot, bemegy a kávézóba, s kipróbálja szerencsését a félkarú rablón. Ezúttal nem nyert. A következő jelenet mintha csak betetőzné a borús hangulatú napindítót. Valentine-t épp egy rágógumit reklámozó plakát fotózásán látjuk, ahol a fotós (Samuel Lebihan) ekképp instruálja őt: „Ne mosolyogj, vágj szomorú arcot! Még szomorúbbat! Gondolj valami szörnyűségre! Ez az!” Hogy Valentine-ben menyire nincs harmónia, azt a már említettek mellett a következő gesztussal érzékelteti a film. A próbát majd a divatbemutatót követően a lányt az autójában látjuk, amint fejét gondterhelten a kezébe temeti. A mozdulat azt közvetíti, hogy problémái vannak, amelyekkel nehezen birkózik meg.

A film Auguste köré szerveződő másik cselekményszálán a fiatalember a reggel összeállított könyvcsomaggal átvág egy zebrán, aztán egy szerencsétlen

32 Peter Weir ausztrál rendező filmje.

mozdulat következtében a könyvek kicsúsznak a kezéből. Az egyik könyv kinyílik, hősünk beleolvas, nem sejtve, hogy ördöge van, mert az elolvasott részt fogják majd kérdezni tőle a vizsgán. Nem messze innen Valentine vezetés közben keres valamit a rádión, figyelme egy pillanatra elkalandozik, majd erőteljes koppánást észlel. Hátrátolat, s azt látja, hogy elütött egy német juhászkutyát. A lány jólelkű és becsületes emberhez méltóan a kutyát beteszi a kocsijába, a chip alapján kideríti, hogy Ritának hívják, majd térképet vesz elő s elindul a gazdája címére.

Vágás: Külváros, földszintes ház. Már erősen szürkül, a ház ablakaiból gyenge fények szűrődnek ki. A film a Valentin elé kerülő látvány leírásával titokzatos világba kalauzol bennünket. A kertajtó nyitva, hősnőnk csenget, majd miután válasz nem érkezik, némi habozás után elindul az épületbe. Rosszul megvilágított helyiségeken keresztül vezet az útja – Sobociński kézből fényképezve többnyire profilból vagy hátulról mutatja a váratlan vendéget, mintegy vele azonosulva az ismeretlen világ felfedezésében. Valahonnan furcsa beszédfoszlányokat hallani, mígnem a legfelsőbb szobában nekünk háttal egy hatvanasnak kinéző férfi ül a forgószékekben. Körötte egymásra polcolt rádióvevő készülékek. A férfit Joseph Kernnek hívják, akiről csak később tudjuk meg, hogy nyugdíjas bíró. Valentine szabadkozva közli, hogy elütötte Ritát, s most mit tegyen? Elvigye orvoshoz? A férfi távolságtartóan viselkedik. „Ahogy akarja” – hangzik a kurta válasz.

VALENTINE: Ezt mondaná akkor is, ha a lányát ütöttem volna el?³³

BÍRÓ: Nekem nincs lányom, kisasszony. Kérem, menjen el! És az ajtót ne csukja be!

A hűvös fogadtatást követően a lány orvoshoz viszi a kutyát, majd este beszámol barátjának a történekről, ám az egyáltalán nem örül a hírnek, s ridegen azt kéri kedvesétől, hogy vigye vissza a gazdájához az állatot. Mint láttuk, udvarlója örökké kifogásolja cselekedeteit, ezzel együtt Valentine egyelőre jól túri a dresszúrát. Annyi azért kibukik belőle, hogy Michellel is egy fatális *véletlen* hozta össze, ha találkozásuk napján nem megy ki a próbáról, sohasem ismerkednek meg egymással. De most még másra nem gondol, flörtökkel sem kacérkodik. Amikor a reklámfotósa célzást tesz kettejük kapcsolatának lehetőségére, udvariasan elhárítja a fiatalember közeledését. Kiesłowski a főcselekményt folyamatosan feldúsítja az altémák kapilláris történéseivel. Ez utóbbiak azt a jelentést hordozzák, hogy a hősök sorsát sohasem csupán az előtérben lévő, meghatározó események és jelenségek alakítják, hanem azok a látszólag jelentéktelen, alig észlelhető, éppen csak átsuhanó mozzanatok is, amelyek később egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert. Valentine és Michel dialógja közben például azt is látjuk, hogy Auguste az ablakból nézi a hozzá érkező Karint. A mozzanat azért idéz elő feszültséget, mert előzőleg a film már elindította Valentin és Auguste

33 Magyar szöveg: Gonda Miklós.

lassú közeledésének az altémáját, amely ettől kezdve egyre nagyobb teret követel a történetben.

A következő nap megint Valentine rutintevékenységeinek leírásával indul: kávézó, újságvásárlás, félkarú rabló. Az utóbbin most nyert egy halom aprót, amit gondosan berak egy dunsztosüvegbe. Hajszállra úgy, mint a *Fehér* című film öreg gazdálkodója. Az újság címlapján felismeri öccse fényképét, aki heroin függő, s bár hősnőnk szeretne segíteni rajta, de erőfeszítéseit eddig nem kísérte siker. Mindazonáltal a nyilvánosságra hozatal ténye erősen feszélyezi, így amikor a házbéli szomszédja az újsághírre céloz, zavarában letagadja, hogy a fiú a testvére lenne. Amúgy a szomszéd nem tulajdonít jelentőséget az ügynek, csak azért kereste fel lakótársát, hogy átadja neki azt a 600 frankot, amit a bíró küldött neki, az állatorvosi költségeket megtérítendő.

A kutya a felépülését követően hazaszökik, Valentine utána ered, úgylátalkozni akar a gazdájával, aki valószínűleg nincs tisztában a térítési költségekkel, mivelhogy jóval több pénzt küldött, mint amennyibe az állat gyógyítása került. Kickasola értelmezésében Rita mágnesként funkcionálva „vezeti Valentine-t a végzete felé”.³⁴ (A szerző árnyalásképp hozzászeli, hogy a mágnes itt inkább metaforikusan értendő, és nem úgy, mint a *Fehér* Karoljának tenyeréhez tapadt pénzérme.) Amíg az első találkozásuk alkalmával először nekünk háttal jelent meg a házigazda, most a találkozást felidéző beállítást úgy fotografálta Sobociński, hogy Kern a gyengén megvilágított belsőből, mintegy a maga teremtetten sötét veremből lép elő. Személyisége leépülőben, lassan mozog, bottal jár, ruházata elhanyagolt. A lányt ismét meglepi az öreg szívtelen közömbössége, aki örömmel neki adná Ritát.

VALENTINE: Magának nem kell?

BÍRÓ: Nekem semmi se kell.

VALENTINE: Akkor ne vegyen több lélegzetet!

BÍRÓ: Igen, ez jó ötlet.

Fontos hangsúlyozni, hogy a bíró nem sértődik meg a fenti szavakon, nincs benne hiúság, van önismerete, már túl van az öngazolásnak és az ámításnak mindennapi kötelező gyakorlatán, tulajdonképpen nem vár semmit az élettől. A szenvedély kihúlt belőle, magatartását egyfajta „kötelességetika” vezérli, szorgalmasan és fegyelmezetten teszi a dolgát, ami nem más mint az igazság keresése. Arra kíváncsi, hogy mifélek az emberek s milyen törvények határozzák meg a mindennapi életüket. S végül is a lány csupán annyit tett, hogy rámutatott az önmagába zárt élet meddőségére. Vajon sikerül e Kern doktort kicsalni a maga ásta veremből és visszavezetni az életbe? – kérdi a rendező, aki ezzel a kérdéssel meg is fogalmazza hősnőjének életleckéjét. Amikor Kern a szóváltást követően visszamegy a házába, Valentine egy pillanatig megáll

³⁴ Kiskasola, Joseph G.: Uo., 305.

a kertben, lábával idegesen karistolja a talajt, nem tudja, hogy mit csináljon. Legszívesebben távozna, de aztán finom ösztönével megérzi, hogy bár Kern iránta tanúsított viselkedése változatlanul tartózkodó, számára itt még tartogat feladatot az élet. Kis idő elteltével maga is követi az öreget, s tulajdonképpen csak most tárul fel számára az a titok, amit kezdettől fogva sejtett. Egyre beljebb megy a lakásban, s a rádiókészülékekből hallatszó beszélgetéstörödékekből, ezekből a horrosztikusan ható „testetlen hangokból”³⁵ arra a következtetésre jut, hogy Kern a rövidhullámú rádióival lehallgatja szomszédjai beszélgetéseit. Vagyis a „kieślowskiáda” számos hőséhez hasonlóan tilosat művel: kukkol.

VALENTINE: Mit csinál maga?

KERN: Kémkedek.

VALENTINE: Micsoda?

KERN: Időnként lehallgatom szomszédjaim telefonbeszélgetéseit. *(Botjával jelez.)* Kár volt megszakítania, igazán nagyon érdekes volt. Magát mintha nem mulattatná a dolog.

VALENTINE: Undorító.

KERN: Igen, sőt a törvény is tiltja...

A bíró nem csinál titkot a lehallgatásokból, tisztában van avval is, hogy Valentine meg van győződve a maga igazáról, ezért egyenesen arra bátorítja a lányt, hogy csak nyugodtam menjen át a szomszédba, a 22-es számú házba – ott lakik egy szőke asszony a férjével és a lányával –, és mondja el nekik, amit látott. Ő már senkitől és semmitől sem fél, ráadásul ő is éppúgy meg van győződve az igazáról, mint vendége.

Amikor a bíró előkészíti a visszajáró pénzt a lánynak, a kamera az asztalon fekvő képre igazít, ezen Van den Budenmayer rézkarccal ábrázolt portréja látható, vagyis minden látszat ellenére az ő bensőséges és fenségesen szárnyaló zenéje is hozzátartozik Kern személyiségéhez. (Hasonló kapcsolat fűzi ehhez a zenéhez Auguste-öt és Valentine-t is.) Kieślowski értelmezésében mindez azt jelenti, hogy a bíróból még nem fogyott ki teljesen az emberség, éppen ez a zene jelzi személyiségének azt a magvát, ami kapcsolatot teremthet közte és Valentine között. A lány ugyanis a szomszéd nőnél tett frusztrált és eredménytelen látogatás során mindvégig zavarban volt, mert azt látta, hogy a család torzult és sérült lelkek tanyája, ahol a nő kislánya lehallgatja azt a beszélgetést, amit apja folytat homoszexuális barátjával. Mindazonáltal a bíró érdeklődéssel figyeli Valentine látogatásának eredményét. Beszédes beállítás: amikor Kern az ablakon keresztül nézi a visszatérő lányt, arcát egy pillanatra az ablak rácsozata keretezi, mintegy vizuálisan hangsúlyozva a hős bezártságát, amelyre korábban már utaltunk. A sokkoló tapasztalatokat követően a film hősnője arra kéri

35 Kickasola: Uo., 305.

a bírót, hogy ezt ne csinálja többé. „Mindenkinek joga van a titkaihoz” – fűzi hozzá nyomatékka.

BÍRÓ: Egész életemben ezt csináltam.

VALENTINE: Mi volt a foglalkozása? Zsaru?

BÍRÓ: Rosszabb, bíró.

VALENTINE: Bíró?

BÍRÓ: Még sohasem látott bírót? – *kérdi az öreg, majd kis szünet után hozzáteszi:*
Őszintén szólva nem tudom, hogy a jó vagy a rossz oldalon álltam-e. Itt legalább körülbelül tudom, hogy mi az igazság. Tisztábban látok, mint a bíróságon.

Amikor beszélnek, nincs köztük tabu. Mivel mindketten nyíltak és őszinték, vitatkozva bár, de vonzódnak is egymáshoz. Kiesłowski vizuálisan is azt fejezi ki, hogy két igaz és önazonos ember áll előttünk, akik jól érzik magukat egymás társaságában. Az alkonyi órában szép lassan átvonul a fény a helyiségen, amikor pedig Kern feláll, és az ablakhoz megy, alsó gépállásból azt látjuk, amint az isteni Nap fénye először a fődém szélén csillagformát ölt, majd szép lassan lenyugszik. Ez a finom vizuális megoldás arra utal, hogy Kiesłowski szerint áldás van rajtuk.

A két főalak diskurzusa – amelynek legfőbb tartalma egymás megismerése – tovább folytatódik s egyre bensőségesebbé válik. A férfi azért vonzza a lányt, mert láthatóan súlyos titkai vannak, olyan valaki, akit egykor a legszen-
tebb érzéseiben aláztak meg, és aki méltatlannak és elfogadhatatlannak tartotta a sors által rá szabott szenvedést. Azóta járja a maga kálváriáját és keresi a maga igazságát. A tulajdon vereségeiből épített tudást, amely nem enged utat semmi-
féle illúzióknak. A lehallgatások a látszatok spanyolfala mögé mutatnak, és arról árulkodnak, hogy ahány ház, annyi erkölcsi és lelki nyomorúság, önző, felelőtlen és agresszív érdekemberekkel. Velük szemben vesztes és szenvedésre ítélt lelkek. Valentine-t azért rendíti meg ez a kollektív nyomorúság, mert személyesen érinti. Kern tisztában van Valentine érzékenységgel, de azt is tudja, hogy az utóbbi többre tartja az igazmondást a tapintatos mellébeszélésnél. A bíró kerek percc kimondja Karin és Auguste viszonyáról, hogy nem valók egymáshoz. Mikor vendége a köntörfalazást nélkülöző megállapításon csodál-
kozik, a házigazda, hogy még meggyőzőbb legyen, rámutat egy másik szomszédra, egy üzletemberre, aki azért vett csúcskategóriájú japán telefont – ame-
lyet nem lehet az ő régi vevőkészülékeivel befogni – mert ő irányítja a genfi kábítószer-kereskedelmet. Ez a tény azért érinti érzékenyen hősnönket, mivel-
hogy Márk, az általa nagyon szeretett testvére is szenvedélybeteg s mint ilyen veszélyben van. Valentine nem titkolja felindultságát, amikor Kern átadja neki a telefont, indulatosan azt mondja a maffiózónak, hogy halált érdemelne. Önzés, őszintétlenség minden társas viszonylatban. Egy öregasszony mindenféle prak-
tikákat eszel ki, csakhogy a lánya néha meglátogassa. Ha más nem jut eszébe,

azt mondja, hogy nincs otthon kenyér, holott tegnap vittek neki két bagettet. A saját dilemmáját ekképpen fogalmazza meg a bíró.

KERN: Mondok én magának valamit. Lehallgatom ezt az embert vagy nem. Maga közli vele vagy nem. De ő előbb-utóbb úgyis kiugrik az ablakon. A felesége rájön, hogy mi folyik. Vagy valaki elmondja a kislánynak, és az maga lesz a pokol. Hogy lehet megakadályozni? Nem szól egy szót sem? Eszébe jutott valami?

VALENTINE: Igen.

KERN: Mi, árulja el!

VALENTINE: Egy fiú, akit ismerek.

KERN: Tehát egy fiú, akit ismer. Mi az, mi történt? Rájött, hogy az anyja szajha?

VALENTINE: Arra jött rá, hogy nem az az apja, akiről azt hitte. 15 éves volt. *(Kis szünet után a lány másra tereli a szót.)* Annak az embernek a kislánya tudja mit művel az apja...

A lány egyre inkább megérti Kern igazságát, az utóbbi pedig ezen a ponton hirtelen témát vált s támadni kezd, hogy a lány szentimentalizmusára fény derüljön.

KERN: Mondja, miért tette be a kocsijába Ritát?

VALENTINE: Azért tettem be, mert elütöttem, vérzett.

KERN: Lelkiismeret furdalása lett volna, ha álmában megjelent volna egy szétroncsolt fejű kutya?

VALENTINE. Igen.

Kern azt akarja elérni, hogy a lány lássa be, minden ember önző, még a látszólag másokért való cselekedeteinket is a hiúság és a pőre önérdék vezeti. Valentine egyelőre ellenáll neki.

VALENTINE: Nincs igaza, uram.

KERN: Miben?

VALENTINE: Semmiben sincs igaza. Az emberek nem rosszak.

KERN: De igen.

VALENTINE: Talán néha nincs erejük, de...

A tényekkel való szembesülés sokkolja a lányt, aki csupán annyit tud szólni, hogy sajnálja a bírót, majd tehetetlenül becsapja maga mögött az ajtót. Ezután kocsiba ül, s a visszapillantó tükörből az látszik, hogy folynak a könnyei. Valentine fájdalma abból fakad, hogy bár teljes szívvel keresi az igazságot és megpróbál mindenkor helyesen dönteni, keserűen tapasztalja, hogy a valóság nála is erősebb. Az öccse problémáján nem tud segíteni. Ekkor Kieślowski egy

pillanatra bevágja Auguste-ot, aki éppen egy karton Marlboro cigarettával jön ki a kávézóból. Hogy Auguste mennyire jelen van Valentine tágabb, tudattal nem ellenőrzött világában, azt a már említett epizódok mellett érzékletesen kifejezi az a jelenet, amikor a plakátot készítő fotós elhívja egy „lazulós” társasági tekezésre a modellt. A kikapcsolódás derűs pillanatainak végén a kamera végigsiklik a tekepályán, majd a beállítást egy csorba söröskorsó és egy összegyűrt Marlboro cigarettás doboz képe zárja, arra utalva, hogy Auguste és Karin nemrég voltak ott. A két szerető korábban megbeszélte, hogy ott fognak egymással randevúzni. Ezzel párhuzamosan Valentine is egyre több teret kap Auguste világában. A két egymást nem ismerő ember öntudatlan vonzalmát tanúsítja egy következő momentum is, amikor a terepjárójában utazó Auguste észreveszi Valentine frissen kihelyezett új nagyméretű plakátját, majd szelíden elmosolyodik. A fiatalember derűs gesztusával szemben Michel megint értetlenül és agresszíven reagál arra a tényre, hogy megjelentek Valentine legújabb rágógumis óriásplakátjai, s feltehetően ezért raktak rágógumit török suhancok a lakásajtó zárjába. Legalábbis a szomszéd, aki egy csavarhúzóval kipiszkálja a rágógumit a zárból, török gyerekeket sejt a csibészesség mögött.

MICHEL: Figyelmeztettelek, mondtam, hogy ne csináld. Kihaszználak!

VALENTINE: Michel!

MICHEL: Jaj, nem szóltam, a rögzítő sem volt bekapcsolva.

VALENTINE: Nem, békére vágycok, semmi másra, békés életet szeretnék.

MICHEL: Mellettem hiába vágysz békére. Rosszul választottál. Megismerkedtél valakivel?

VALENTINE: Nem, téged várlak Michel.

MICHEL: Amikor az előbb hívtalak, miért nem vetted fel?

VALENTINE: Már megmagyaráztam. Ott álltam az ajtó előtt, de nem tudtam bejönni!

– mondja hősnőnk, akinek kezd elege lenni barátjának oktalan féltékenykedéséből. Erre utal az az elejtett megjegyzése, hogy „megint kezdődik”. A londoni barát még a lány lefekvés előtti zuhanyozását is igyekszik kontrollálni. Újra felhívja, csak hogy meggyőződjön, nincs e ott valaki más is.

Amíg az utóbbi képsorban ismételten a két főhős össze nem illéséről győződhettünk meg, Auguste életének következő eseménye a harmónia látszatával képez ellenpontot. A fiatalember épp a vizsgái után van, tekintete komoly és méltóságos, mint akit evilági hívságok nem, kizárólag magasrendű dolgok foglalkoztatnak. Az egyetemről tart kifelé, mellette áll a barátnője. Hősünk már-már lógó orral azt színleli, hogy megbukott, aztán egyszer csak fogja magát és feldobja a levegőbe a nála lévő könyveket, átment a vizsgán, majd kicsattan az örömtől. De az öröm átmeneti, a diszharmónia viszont, mint később látni fogjuk, tartós.

Ha eddig azt hittük volna, hogy a bíró maga a rideg igazság letéteményese, s ő maga nem befolyásolható, akkor tévedtünk. Kern szót fogad a lánynak,

előkeres némi papírt meg egy ceruzát – a tollából ugyanis kifogyott a tinta – s feljeli magát a bíróságon. Elhatározásáról az ügyben érintett, korábban lehallgatott szomszédjait is értesíti. A bírót nem a megbánás vezeti, hanem ezúttal is a figyelem és az igazságkeresés. Döntésével Valentine számára akarja bebizonyítani, hogy figyel rá és nincs titkolnivalója. Magatartása nyílt és transzparens, akárcsak tekintete. A bíróságon hosszasan felénk, a kamerába néz, mintha csak azt mondaná: tudjatok meg mindent és ítéljetek! Kiesłowski mindig totalitásban gondolkodik, minden eseményt feltár és értelmez, minden összefüggést figyelembe vesz, alkotóként maga is az igazságot keresi. Cselekményeztetését szemléletesen demonstrálja az alábbi látszólag jelentéktelen epizód. A tárgyalóterembe vonulás előtt Karin megismerkedik egy magas, elegáns és jóképű fiatalemberrel. A film épp csak átsiklik az eseményen, amely később Auguste sorsát befolyásoló jelentőségre tesz szert. Ezzel az hangsúlytalan, szinte bújtatott megoldással a néző arra kényszerül, hogy visszamenőlegesen újraértelmezzon minden olyan mozzanatot, amelynek a maga idejében a valóságosnál kevesebb jelentőséget tulajdonított.

Vágás: egy lemezboltban Valentine belehallgat egy CD-be, majd az eladónak jelzi, hogy megveszi, ám fájdalom, nemrég vitték el az utolsót. A CD Van den Budenmayer egyik kompozícióját tartalmazza. A lány mellett ott áll Auguste és Karin is. Valentine látja is őket, de akárcsak korábbi találkozásaik, ez sem jut el a lány tudatáig. Sokkal inkább izgalomba hozza az, amikor a másnapi próbát követően az újságból értesül a bíró cselekedetéről, ekkor azonnal hozzá siet, hogy tisztázza magát. A férfi nyomban megnyugtatja, semmi baj, maga jelentette fel önmagát, mivel korábban Valentine erősen neheztelt rá mások beszélgetéseinek lehallgatásáért, sőt azt is mondta, hogy sajnálja és undorodik tőle. Kern tehát minden látszat ellenére nem egy érzéketlen öregember, a lány véleménye igenis fontos neki.

Ez az újabb találkozás tartalmában, terjedelmében, jelentésgazdagságában és megformáltságában a mű egyik legfontosabb része. Késő délutánra jár az idő, a Nap immár nyugovóban, de mielőtt lebukna, a szomszéd ház mögött csillagformát ölt az épület tetőzetével. Kiesłowski ezzel a metafizikai sugallatú költői beállítással hangsúlyozza a hősök közötti történés bensőségességét és fontosságát. Továbbá azt, hogy – a fizikus Weizsacker kifejezésével élve – „itt Isten jelen van”.³⁶ A banális kistevékenységekre épülő cselekmény azt ábrázolja, ahogy két ember kapcsolata kölcsönös vonalommal telítődik meg és elmélyül. Az epizód elején látjuk Rita nemrég született kölykeit, majd a lány érdeklődésére Kern bevallja, hogy számított a jelentkezésére. Szavai szerelmi vallomásnak tűnnek, amit csak nyomatékosít kérése, hogy Valentine mosolyogjon rá. Ekkor a házigazda szertartásosan megbontja harminc éve őrzött körtepálinkáját, felidézi legutóbbi találkozásukat, melynek hatására megírta az önfeljelentő

36 Carl-Friedrich von Weizsacker: *Idő, fizika, metafizika*. In Krzysztof Michalski (szerk.): *A modern tudományok emberképe*. Budapest, 1988, Gondolat Kiadó, 54.

leveleket (az emlékképet Budenmayer zenéje kíséri), végül szóba hozza Auguste és barátnője kapcsolatát. A bíró azt is megemlíti, hogy a lehallgatások és az önlepleződések hatására Karin időközben megismerkedett egy másik férfival, s a fiatal jogással való kapcsolatának minden bizonnyal vége. A bíró érvei, a jövődölések megvalósulásai egyre közelebről érintik a lányt, aki feláll s a férfi körbejárásával mintegy fizikai módon próbál érzelmi csapdájából kikecmeregni. Szóba hozza a családját, bántja, hogy drogos öccsén nem tud segíteni. Nemsokára külföldre utazik, de legszívesebben itthon maradna. Ekkor a bíró erős érvet mond: „Ne áldozza fel magát!” Szerinte azzal tud Valentine segíteni, ha egyszerűen létezik, mintegy felmutatva a másféle élet perspektíváját. Szóba kerül az Angliába való utazás is, s a bíró itt veti fel a komppal való átkelés lehetőségét. Ekkor újabb korty pálinkát isznak, ami egyrészt bátorítja az érzelmeket, másrészt segít előhívni az öreg múltjának egy ismeretlen fejezetét. A múlt a jelen magyarázata, arra derít fényt, hogy mitől vált a bíró befelé forduló emberré. Tulajdonképpen azért vette elő a régóta őrzött körtepálinkáját, mert egy fontos jubileumot ünnepel.

Épp 35 évvel ezelőtt történt, hogy Kern, az akkor még pályakezdő bíró felmentett egy tengerészt, ám nemrég arra jött rá, hogy döntése téves volt. A tengerész időközben megházasodott, gyerekei lettek, békés élet adatott meg számára. A régi história elbeszélése közben erősen alkonyodik, ráadásul az asztali hangulatlámpának kiég az izzója. Kiesłowskiánál az elsötétülés és a megvilágosodás, a hősnő belső világának, az illuminatio veritasnak a fonofotografikus leképződése. Amikor Kern becsavar egy új izzót, Valentine a hirtelen fénytől hunyorogni kezd, mint aki benne ragadt a verbálisan felidézett történetben. A bíró azért mesélte el a történetet, mert annak még lesz folytatása, de előtte őszintén bevallja a lánynak, hogy ma már a jogászi ítélkezés távol áll tőle, a mások feletti ítélkezést hiú gögnek, szerénytelenségnek tartja. A hősök ekkor újabb kortyokat isznak a finom pálinkából.

Vágás: valaki az utcáról egy kővel betöri az ablakot. Ez már a hatodik kő a bíró figyelmeztetésére, jöllehet ő már felhagyott mások lehallgatásával, mivelhogy megváltoztatták a hullámhosszakat. A tetteseket nem ítéli el, szerinte az ő helyükben maga is hasonló dolgokat cselekedne. A rendező azt mondja, hogy a társadalmi státusz alapvetően meghatározza a viselkedésünket. Ekkor Valentine tovább kérdez, s kérdései és a rájuk adott válaszok alkotta dialógus Kern személyiségének megrendítő mélységeit tárja fel.

VALENTINE: Mondja, van valaki, akit szeret?

BÍRÓ: Nincs.

VALENTINE: Szeretett valakit?

BÍRÓ: Tegnap, tegnap éjszaka magáról álmodtam. 40-50 éves lehetett és boldog volt.

VALENTINE: Valóra szoktak válni az álmai?

BÍRÓ: Már hosszú évek óta nem álmodtam semmi szépről.

A bíró számára Valentine testesíti meg „a vágy titokzatos tárgyát”. Meglehet, az Isten egymásnak teremtette őket, csak hogy különböző időkben születtek, így a testiség közös gyönyöre már nem adatott meg számukra. A már idézett Emma Wilson szerint „Valentin behatol a bíró életébe, ő lehetett volna az az asszony, akit szerethetett volna, vagy a lánya, akit elveszíthetett volna.”³⁷ Ugyanő könyvében olyan zárókőnek tartja Kiesłowski művét, mint amilyen a *Vihar* volt Shakespeare munkásságában. S hogy az összevetés konkrét és megalapozott legyen, a Bíró és Valentine kettősét Prospero és Miranda párosával hasonlítja össze.³⁸

A cselekmény másik szálán, mintegy a bíró sorsának magyarázataként Auguste és Karin kapcsolatának végjatszamához közeledünk. A fiatalember a kedvesét hívja, de a hívására nem érkezik válasz. Idegesen rágyújt, majd hirtelen elhatározással kocsiba vágja magát. Energikus mozdulatokkal vezet, egész teste robbanásra kész belső feszültségről árulkodik. Aztán bemegy abba az épületbe, ahol Karin lakik, először a kukucskálon keresztül próbál belesni, de onnan nem lát semmit, majd egy kuka segítségével felmászik a második szintre, s az ablakon keresztül azt látja, hogy barátnője egy idegen férfival szeretkezik. Auguste-ot a szeretkező pár látványa mélyen megalázza. Megcsaltnak és tehetetlennek érzi magát, otthon még a neki hízelgő kutyájára is ingerülten rácsap. Hajszájra ugyanaz történt vele, mint egykor Kern bíróval. Ő is jogász lett, ő is egyszer kiejtette a könyveket az út közepén, egyik kinyílt, beleolvasott, s mit ad a teremtő, abból felelt a következő vizsgáján. Ő is szőke nőt szeretett, aki végül megcsalta és megalázta. A különbség az, hogy amíg a bíró előtt már nincsenek utak, Auguste előtt még ott van az egész élet. Az elmúlt 30 esztendő során tanulmányok és könyvek egész sora foglalkozott Kern és Auguste kapcsolatának mibenlétével.³⁹ Abban a legtöbb elemző egyet ért, hogy a film Auguste sorsában megismétli mindazt, ami a bíróval egykor történt. Másképp fogalmazva: a jelenidőben, jelenbéli történetként idézi fel a múltat. Emma Wilson szerint Kiesłowski számára „a filmi elbeszélés privilégiuma éppen abban a lehetőségben rejlik, hogy képes vizuálisan felidézni különböző időkben létezett hasonló sorsokat, valóságossá tenni virtuálisnak vélt egzisztenciákat”.⁴⁰

Auguste érzelmi mélypontját a film ezúttal nem ellenpontozza, hanem hozzá társítja Valentine kapcsolatának örömtelenségét. Miután a lány elmondja Michelnek, hogy komppal utazik hozzá – mint tudjuk, a komppal való utazást a bíró javasolta neki – a fiatalember kekeckedve visszakérdez, „miért komppal jössz?”. Kapcsolatuk éppígytlétét egyértelműen fejezi ki az alábbi dialógus:

VALENTINE: Michel, mond csak, szeretsz?

MICHEL: Azt hiszem, igen.

37 Wilson: Uo. 95.

38 Wilson: Uo. 92.

39 Annette Insdorf, Paul Coates, Marek Haltof, Janina Falkowska, Tadeusz Sobolewski, Emma Wilson és mások már idézett tanulmányaira gondolok.

40 Wilson: Uo. 99.

VALENTINE: Szeretsz vagy csak azt hiszed, hogy szeretsz?

MICHEL: A kettő ugyanaz.

VALENTINE: Nem.

Ekkor a lány szomorúan maga elé néz, majd feláll, az ablakhoz megy, és tekintete hosszan elidőz Auguste-nak a Café előtt parkoló piros terepjáróján. A kocsiiban benne ül a fiú, aki épp az előbb tért vissza Karinék házából. Lassan száll ki, mint ki ólom mellényt visel, úgy vonszolja magát, otthon rázuhan az ágyára, a hízelegni akaró kutyájára pedig gorombán rácsap. Kieślowski a két ember latens kapcsolatának hangsúlyozása érdekében újfent bevágja Valentine merengő arcát, amint tekintete változatlanul a terepjárón időz. Auguste lelke viszont továbbra is nyugtalanul háborog. Nem bír otthon maradni, elmegy hazulról, a kávéházban rátalál a szerelmespárra, finoman kopog nekik, miközben arca az üvegajtó tükröződésében megkettőződik. A nő észreveszi, kijön az utcára, felénk néz, a nevét kiáltja, ám egykori szerelme nem akar nevetségessé válni, nem fedi fel magát, az épület takarásába húzódik, mindent lát, de őt csak a befelé igazító kamera észleli.

A következő jelenetben a bíró hívja a Meteorológiai Tájékoztató Szolgálatot, hogy megtudja, milyen idő lesz a jövő héten a La Manche csatornán. Ez a hívás azt jelenti, hogy Kern nem egyszerűen ötletet adott a komppal történő átkeléshez, hanem mindennek utánanéz, felelősséget akar vállalni az utazás sikeréért. Karin, a szolgálat vezetője jó hírrel hozakodik elő, ne aggódjon az úr, derűs, napsütéses idő lesz, mellest ő maga is oda utazik nyaralni (Karin az újdonsült barátjával egy yachton tölt el néhány kellemesnek ígérkező napot.) Amíg a fiatalasszony hangjából ítélve boldognak látszik, Auguste, aki szintén a kompra váltott jegyet – mintha mindent fel akarna számolni maga körül. A kutyáját például kiköti egy út menti oszlophoz, mint aki végleg szeretne megszabadulni tőle. Szerencsére később meggondolja magát, s magával viszi az állatot. Azzal, hogy a rendező distanciával ábrázolja teremtményét – Auguste-ban benne van a szívtelen gazda is, más szemszögből nézve: Kern fiatalabb énjé – nem engedi, hogy a néző kritikátlanul azonosuljon a hőssel. Auguste szívtelensége ugyanakkor rímeli a bíró Rita iránti kezdeti közönyére.

A végjátékban felpörögnek az események, divatbemutató lesz, a készülődés feszültsége tölti meg a levegőt. Az eseményre Valentine a bírót is meghívja, aki hosszú idő után először mozdul ki házából. Gondosan feltölti régóta nem használt Mercedesének akkumulátorát, felveszi legelegánsabb öltönyét, nyakkendő köt, majd Budenmayer kísérezzenéjére elindul a színházba. Útközben büszkén pillant a Valentine-t ábrázoló dekoratív plakátra.

Vágás: színházbelső, vakuk fényeinek villogása, miközben a Bolero ritmusára a gyönyörű modellek megjelennek a kifutón. Az oldalról fotografált Valentine szeme csupa ragyogás, talán még sose volt ennyire dekoratív és magával ragadó. A bemutató végén, amikor már teljesen kiüresedett a nézőtér, a színpadon álló lány észreveszi az odalenn a nézőtéren ülő bírót. Folytatódik a korábban

elkezdett diskurzus, melynek során Valentine arra kéri Kernt, hogy mesélje el azt az álmát, amelyről már tett említést.

BÍRÓ: 40-50 éves lehetett. Boldognak láttam.

VALENTINE: És ebben az álomban rajtam kívül más is szerepelt?

BÍRÓ: Igen.

VALENTINE: Ki?

BÍRÓ: Maga felébred és rámosolyog valakire, aki maga mellett fekszik. Nem tudom, ki az.

VALENTINE: És valóban így lesz 20-25 év múlva?

BÍRÓ: Igen.

VALENTINE: Mi mást tud még ezen kívül? Ki maga?

BÍRÓ: *Egy nyugdíjas bíró.*

VALENTINE: Úgy érzem, valami fontos történik az életemben. És ez megrémít. *(Ekkor Kern finoman két kezébe veszi a lány kezét.)*

BÍRÓ: Így jobb valamivel?

A gyengéd érintés megemeli, lelki vonzódásból fizikai szintre emeli a két ember kapcsolatát. A nagy különbség miatt ez a legtöbb, ami köztük megtörténhet. A gesztus megfiatalítja a bírót – ő is feltöltődött, akárcsak az akkumulátora –, aki fiatal korában gyakran járt ebben a színházban. Ugyanott ült, ahol most. A balkon alatt. Itt esett meg vele az is, hogy egyszer kicsúszott a kezéből az a bizonyos könyvcsomag – Sobociński a kamera lendítésével képileg is imitálja az esést –, egyik kötet a földszinten kinyílt, ő beleolvasott, s akárcsak Auguste-tól, tőle is azt a részt kérték az államvizsgán. Hogy a film két főhőse számára mennyire felkavaróak ezek a dialógusok, azt Kiesłowski az időközben kitört viharral vizualizálja. A szakadó eső, a szél tombolása, a lobogó függöny képi és auditív felhangot ad a lelkek hullámverésének.

A szeretet alapja az érdeklődés meg az ebből születő közös szókinccs. (A bíró egy ízben ugyanazokkal a szavakkal kérdez vissza – „árulja el, honnan tudja mindezt?” –, mint korábban a lány, amikor annak testvéréről beszéltek.) Valentine nem éri be félszavakkal, a tengerész kalandos históriája sem elég neki, ő arra a fiatalasszonyra kíváncsi, aki évtizedekkel ezelőtt porig alázta a fiatal jogászt. A Kern által az idő messzeségéből felidézett nőalak már-már idealisztikusan szép: „Két évvel felettem járt az egyetemen, szőke volt, finom, tündöklő jelenség. Hosszú nyaka volt. Világos ruhákat viselt. a bútorai is világosak voltak. A bejáratnál volt egy tükör fehér keretben. Ebben a tükörben egy este megpillantottam széttett lábait és köztük egy férfit.” „De hát miért történt ez, nem tudja az okát?” – faggatózik tovább a lány. Kern röviden és pontosan felel. Az egykori csábító, Hugo Olbling azt tudta nyújtani, amire az asszony vágyott. Aztán elutaztak, bejárták fél Franciaországot, mígnem az asszonyt halálos baleset érte. A bírón természetesen ez nem segített, több viszonya nem volt, kerülte a nőket. „Nem hittem már a szerelemben. Vagy nem találkoztam a megfelelővel. Talán magával kellett volna találkoznom” – teszi hozzá.

A régi história ezzel még nem ért véget. Évekkel ezelőtt Joseph Kern bírót egy olyan ügygel bízták meg, amelynek legfőbb gyanúsítottja egy bizonyos Hugo Olbling volt. A mérnök tervezett egy vásárcsarnokot, amely összedőlt és sok embert temetett maga alá. A bíró sokáig habozott, hogy elvállalja e az ügyet vagy sem – korábban legszívesebben megölte volna egykori szerelmi riválisát, ami ily módon felvethette volna az elfogultság gyanúját –, végül azonban vállalta a feladatot. Az ügy szakmailag egyszerű volt, hősünk Olblingot jogosan juttatta börtönbe, ám rögtön ezután Kern a korkedvezményes nyugdíjaztatását kérte. Az utóbbi azt jelenti, hogy a pusztá jogszerűség nem nyújt teljes kielégülést az embernek, a lelket csak az igazságosság nyugtatja meg. Mivel a mindennapi életben ennek elérése csaknem lehetetlen, Kern számára a visszavonulás volt az elfogadható lépés. Mialatt a bíró a történetet meséli, Kieślowski az érzelmi azonosulás elkerülése végett két ízben is külső nézőpont beavágásával teremt distanciát. Mindkét megszakítást a vihar idézi elő, illetve az, hogy a színház ügyelője keresi a Miléna nevű takarítónőt.

A búcsúzáskor Joseph Kern megajándékozza egy üveg piros papírba csomagolt körtepálinkával a lányt, aki viszont azt jelzi, hogy hazatérését követően feltétlenül igényt tartana egy kutyakölyökre is. A férfi még vet egy ellenőrző pillantást a lány piros hajójegyére, majd megegyeznek, hogy Valentine öccse másnap átvisz egy televíziós készüléket Kernnek, aki így meg tudja nézni a divatshow-t. Elválásukat követően Valentine észrevesz egy öregasszonyt, aki egy üveget próbálna betenni a hulladékgyűjtőbe, de mivel a néni kissé alacsony, a művelet nem sikerül neki. (A jelenet rímeli a *Kék* és a *Fehér* hasonló motívumaira, valamint a *Veronika kettős életének* arra az epizódjára, amikor Veronika a lakásának ablakából megpillant egy öregasszonyt, aki nehéz szatyrokat cipel egy tócsákkal teli téren. A lány megszólítja, s habozás nélkül felajánlja a segítségét.) Ekkor a lány odamegy hozzá és segít neki, bedobja a palackot a kukába. „Bizonyos értelemben ez az egyszerű kedves gesztus az egész trilógia csúcsa, a gesztus, ami megmenti a világot” – írta lelkendezve a film bemutatóját követően Dave Kehr.⁴¹ A gesztus a másik ember felé fordulás diszkrét dokumentuma, annak bizonyítéka, hogy a negativitás és a részvétlenség világpusztító járványa ellenére mégiscsak megőrződött valami a szeretet és a szolidaritás önkéntelen reflexéből. Kieślowski szerint a világban tapasztalható önzés, könyörtelenség és erőszak miatt megalapozatlan testvériségről beszélni, a legtöbb, amit egymásért tehetünk, az a felelősség és a szolidaritás.

A *Piros* záróakkordja a kompon kezdődik, a helyüket elfoglaló utasok között feltűnik Auguste és Valentine alakja is. Kieślowski megismétli a film visszatérő motívumát, a szereplők ezúttal is elkerülik egymást. Aztán azt látjuk, amint felhúzzák a testblendeként funkcionáló rampát és a komp elindul végzetes útjára. Eközben ideát Genfben leszedik Valentine hatalmas utcai poszterét,

41 Kehr, Dave: To Save the World: Kieślowski's Three Coloura Trilogy. *Film Comment*, 1994. Nov.–Dec. 30/6. sz.

mintegy azt illusztrálva, hogy így múlik el a világ dicsősége. Időközben kitör a vihar, amit a film itt diszkrét és kicsinyített formában mutat be. Kern kertjében egy ott felejtett teás pohár kiborulása láttán még nem sejtjük, hogy ezzel egy időben a tengeren katasztrófa történik. A rendező a végsőkig kivár a tragédia közlésével. Először azt látjuk, amint Kern magához veszi az egyik kiskutyát és nyakörvet tesz rá, majd kijön a kertbe, amely bágyadt őszi színekben pompázik. Szokásához híven kiveszi a postaládából az újságot, amelynek címdoldalán az áll, hogy *Tragédie sur la Manche* (Tragédia a La Manche csatornán). A lesújtó hír részleteit már a televízió műsorából tudja meg a film hőse. A komp 1435 utasa közül csupán 7 ember menekült meg. Többségükben a trilógiából ismert személyek, nevezetesen Julie Vignon, a híres zeneszerző özvegye, Karol Karol lengyel üzletember és felesége Dominique Vidal, Olivier Benoit francia zeneszerző, Auguste Brunner svájci jogász és Valentine Tisso genfi diáklány és modell. A menekültek csoportjához tartozik még Stephen Kilian brit állampolgár, a komp bármixere.

Érdeemes egy pillanatra elidőzni annál a képnél, amikor a híradó Valentine-t mutatja. A kimerevített képen az éppen kimentett lány épp hogy túl van az életveszélyen, haja csapzott, közvetlenül mögötte egy piros mentőkabátos tűzoltó alakja látható. Említésre méltó tény, hogy bizonyos tekintetben ebből a beállításból nőtt ki a film stílusa. Az történt ugyanis, hogy az előforgatás során minden mást megelőzve először a katasztrófát túléltek menekültek snittjeit vették fel, s csak ezután, valamivel később került sor a tulajdonképpeni film leforgatására. Az előforgatás egyik napjának végén Piotr Sobociński operatőr a musztert nézte, amikor a lejátszó készüléken véletlenül a „szünet” gombot nyomta meg. A kimerevített képen éppen a fenti jelenet volt látható: Valentine arca, háttérben a tűzoltó kabátjával. „Azt mondtam magamban, ez a kép a kulcs a filmhez” – emlékszik vissza erre a döntő fontosságú epizódra az operatőr.⁴² Így esett, hogy a film egész vizuális stílusa, a hatalmas méretű utcai plakátok a film végének ebből a véletlenszerűen megtalált kockájából nőttek ki.

A *Piros* záróképén Joseph Kern tekintetét látjuk. Arcán a kétségbeesés és a megnyugvás különös ötvözete látszik. Kiesłowski a sírásra hajló arcot megdermeszti. A beállítást sokan és sokféleképpen értelmezték. Vajon a trilógia főhőseinek megmenekülése elégséges ok az örvendezésre? Aligha beszélhetünk minden további nélkül happy endingről, hisz a megmenekült hét fő ellenében 1435 utas mégiscsak odaveszett a hullámsírba. A zárókép inkább az alkotók finom, distanciát teremtő iróniáját tükrözi. Magát Kern doktort is többféleképpen értelmezték, nem véletlen, hogy Valentine-ból is egy ponton kibukik a türelmetlen kérdés: ki maga? A válasszal nem sokra megyünk, a nyugdíjas bíró találja csak arra jó, hogy a titokzatos öreg elrejtőzzön benne. Akadt értelmező, aki isteni attribútumokat tulajdonított neki, mások a rendezőt nevezték meg minden dolog okának. Krzysztof Kiesłowski sem zárta ki, hogy a történeteket

42 Idézi Marek Haltof: *The Cinema of Krzysztof Kiesłowski*. London, 2004, Wallflower Press, 144.

kezében tartó bíró az ő nézeteit testesíti meg, végtére is a saját dilemmáit tükröző teremtményről van szó. Mindenesetre a bíró az, aki valamiféle „legfőbb hatalomként” az események mozgatójának tűnik fel. Az ő álmában lesz egymásé Valentine és Auguste, ő vállal kezességet az emberpár jövőbeni boldogságáért, végül a film végi tragédiáról szóló televíziós tudósítást, mint külső történést saját életének eseményeként értelmezi. Vajon csakugyan az emberi sorsok megismétlődéséről van szó?

Ezen a ponton érdemes visszatérni a rendező vesszőparipájának számító véletlennek a szerepére a *Trilógiában*. Maga Kiesłowski mindig világosan beszélt arról, hogy mennyire fontosnak tartja a vakvéletlen szerepét az emberi sorsok alakulásában. „Engem mindig elbűvölt a vakvéletlen szerepe. Az életünk gyakran függ a véletlenektől. Tudom, hogy a saját életemben is mekkora része volt a véletleneknek, ezért amikor forgatókönyvet írok, számolnom kell vele. Amikor feltesszük a kérdést magunknak, hogy valakinek miért alakult az adott módon a sorsa, ennek okait keresve felfedezhetjük a véletlen jelentését.”⁴³ A véletlen, amint arra már többször utaltunk, számos alkalommal feltűnik az életműben. Ehelyütt csupán a trilógiánál maradván, a *Kékben* Julie a véletlennek köszönheti, hogy családtagjai közül egyedül maradt életben a szörnyű baleset után, a *Fehérben* az egzisztenciális csődbe került Karolt a Mikolajjal való szerencsés találkozás juttatja vissza hazájába, végül ugyancsak a szerencse teszi lehetővé a *Piros* című filmben Valentine és a bíró megismerkedését. „Akárcsak a Véletlenben, Kiesłowski hősei a sors kezében vannak, cselekvési szándékuk és akaratauk vagy fel van függesztve vagy lényegtelen. Az emberlét nem készségi tárgy ezekben a filmekben, hanem sokkal inkább kiszámíthatatlanul sodródó objektum a társadalom és a politika vizein” – írja Janina Falkowska.⁴⁴

Talán a fentiekből is kitetszik, hogy amikor Krzysztof Kiesłowski felhagyott a közélet, napi politika vizsgálatával, hangja nem lett gyengébb, elemzései nem váltak tompává, ellenkezőleg, a mindennapi élet bírálójából az egész létezés kritikusa lett. Ahelyett, hogy tovább folytatta volna egyetlen társadalmi formáció működészavarainak feltárását, nézőpontot váltott, s életének utolsó alkotásaival a fejlettnek és jólétinek nevezett társadalmak emberének törekénységére mutatott rá. Arra figyelmeztetett, hogy lehet bármilyen fejlett a magunk teremtette civilizáció, ez a világ csak akkor válik otthonunkká, ha harmóniába kerülünk önmagunkkal. Ez utóbbihoz az kell, hogy lecsillapítva az önzés és a uralomvágy szenvedélyét, visszahelyezzük jogaiba a szeretetet. Nem véletlen, hogy a *Trilógia* igazi vezéregéje a szeretet, ez emeli ki apátiájából Julie-t (*Kék*), ez vezetí kacsaringós útján Karolt (*Fehér*), végül Valentine segítségével erre lel rá a bíró, aki éppen a szeretet hatalmával képes sorsokat menteni.

43 Michel Ciment – Hubert Niogret: „Panskie filmy sa rentgenogramami duszy...” Z Krzysztofem Kiesłowskim rozmawiaja Michel Ciment i Hubert Niogret. *Film na świecie* 3/4 /388/389: 31. Franciáról lengyelre ford.: Józef Podgórski.

44 Falkowska, Janina: Uo. 157.

Erdély szellemi sugárútján

Cs. Szabó László transzszilvanizmusa

1. A már-már elérhetetlennek tűnő műveltségsmény megtestesítője, az enciklopédikus tudású Cs. Szabó László Budapesten született 1905-ben az Izabella utcában; a Hargita lábánál, Homoród-fürdőn keresztelték, alig ötven kilométernyire előnévének helyszínétől, Csekefalvától. Apja az írói álmokat dédelgető Cs. Szabó Kálmán (1878–1952) székely lófó, anyja Haan Jozefine, Küküllő vidéki szász cipszer család leszármazottja. Dédapja Berlinben végezte a teológiát;¹ nagyapja, Szabó András, a Székelyudvarhelyi Református Kollégium tanára volt;² két nagybátyja a Magyar Képzőművészeti Főiskolán szerzett képesítést. A családi legenda az ősök között tartotta számon az európai hírű 17. századi nagyszebeni ezüstművest, Hann Sebestyént. „Bár író vagyok, mesterségemnél mindig jobban izgatott a művészet, talán ebben is Sebestyén a ludas – írja gyermekkori visszaemlékezéseiben Cs. Szabó.” „A vándorszenvedély azonban székely örökség. Engem mindenütt el lehet képzelni, csak tornácon nem, pipázva, dohányos szitával, száradó paprikafüzérek alatt. Ha borvizes ember volt a székely, eljutott szekéren Bukarestig, Jászvásárig, ha diák, gyalogszerrel s másképp Tibetig, ha meg Ábel, akkor New Yorkig. Egy tömbben csodálatos néphagyományukon kívül csak a szegénységet ápolták a szeretett havasokon, azt kiváló sikerrel. De meséből, balladából, Petőfi-legendákból s ódon zamatú, poétikus beszédből nem lehet megélni. Rendjén való, hogy szívós, fürge okosságukból jusson másoknak is, szóródjék szét egy részük, legyenek a lassúbb eszű, komorabb *magyarok kovásza*, ahogy a folyton szóródó, mozgékony skótok a tunyább

CSEKE PÉTER (1945) irodalomtörténész, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem ny., doktori témavezető tanára. Legutóbbi kötetei: *Kisebbségi összhangzattan. Eszmetörténeti tanulmányok* (2012–2022). Bp., 2024, Nap Kiadó, 2024; *Irodalmunk arculatépítői. Esszék, tanulmányok* (2014–2024). Kolozsvár, 2024, Kriterion Könyvkiadó.

- 1 „Mégvolt egyik pesti fiókomban elrojtosodott papíron, 1834. októberi kelettel a dédapámnak szóló hatósági engedély, hogy külföldre mehet tanulni. Bécs húzódozva engedett ki erdélyi madárfiókákat idegen ég alá, ki tudja, milyen veszélyes magokat szedegetni.” (Cs. Szabó László: *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, 21.)
- 2 Lásd: Gönczi Lajos: *A Székelyudvarhelyi Református Kollégium... Székelyudvarhely, 1907*. Szabó András *A szatyrdráma* című munkája 1898-ban jelent meg a helyi könyvnyomdában.

angoloké.”³ Attól tartott, hogy az elszakított területek nélkül *kovásztalan kenyér lesz az ország*.⁴

Hathónapos korától 1918-ig anyai nagyapja kolozsvári házában nevelkedett. A gyermekkori éden Rózsa utca 5. szám alatti kertjére visszatekintve nemegyszer Kosztolányit idézte: az ember az első tizennyolc évének az adója, de nyomban azt is hozzáfűzte: „még inkább az első tíznek”.⁵ Ebben a móríci tízszentidőben a luteránus elemi és a Farkas utcai Református Kollégium is kitüntető szerepet kapott: ezeknek köszönhető, hogy már serdülő korban találkozott az erdélyi magyar múlt különösen szép példáival. Erdély és Kolozsvár élő lexikonának, Kelemen Lajosnak a „sétálgató történelemóráira” 1971-ben is szívesen emlékezett.⁶

„Ha egy varázsló megkérdezné: hova röptessen szellemcsukjában – olvashatjuk a *Hűlő árnyékban* lapjain –, azt felelném, tegyen le most mindjárt a Farkas utca torkolatánál, hadd nézzem a végében a református templom csupasz, hatalmas ormát, s ha kinéztem magam, fönn a madarakat, amint szállnak még keletebbre, mint a dalban, Menaság felé. Pesten ágyam felett függött Hoefnagel gyönyörű rézmetszete Kolozsvárról, *Transilvania civitas primaria*, 1617-ből. Ágyfelől függ most is, fölötte Gy. Szabó Béla fametszetén nyárfák isznak a suhogó Szamosból. Alatta egy kis olajfa kereszt, amit Jeruzsálemből hoztunk haza. Haza vagy vissza? Vissza, Londonba.”⁷

Árkossy István „kép- és betűíró”, aki történelmünk szakrális helyén született, hetvenéves korában megvallotta, hogy a Farkas utcában hársfaillatnál is jóval mélyebb nyomokat hagyott lelkében a „valóságos történelem illata”, a „genius loci” megkapó varázsa. „Hiszen olyan diákok, tanárok, professzorok kopatták az ódon Református Kollégium előtti járda kövezetét, mint Áprily Lajos, Kós Károly, Szabó Dezső, Cs. Szabó László, Székely Bertalan, de a távolabbi múlt szemtanúi közül akár Apáczai Csere János és más ragyogó szellemiségek neve is említhető, akik már pusztá jelenlétükkel is méltó emléket állítottak ennek a különös aurával felruházott helynek: Erdély szellemi sugárútjának.”⁸

Az „európai esztendőket” átélt Cs. Szabó – Budapest, Róma, Firenze, London páratlan tudású ismerője – egész életében Kolozsvárra és Párizsba vágyott. Azt vallotta, hogy mindent abból a vén városból hozott, mindent, amit tudott, tud, elszenvedett – írja londoni monográfusa, Sárközi Máttyás.⁹ Gyermekkora városa külsőleg megsemmisült ugyan, de a szívében és az elméjében mégis minden a régi helyén állt. „Párizst a franciák a fény városának hívják, bizonyos értelemben

3 Cs. Szabó László: Gyermek Kolozsváron 1905–1918. In Cs. Sz. L.: *Hűlő árnyékban*, 25.

4 *Hűlő árnyékban*, 279. Vö. *Hűlő árnyékban*, 19–55.

5 Vö. *Hűlő árnyékban*, 19–55.

6 *Hűlő árnyékban*, 53.

7 I. m. 55.

8 Árkossy István: Az intellektus szűrői, avagy Weisskopf úr, hány óra? *Hitel*, 2023/4, 119–124.

9 Sárközi Máttyás: Csé. Cs. Szabó László életműve. Bp., 2014, Kortárs Könyvkiadó.

az is – jegyezte fel naplójában. „A háború után néhány kezdő magyar író itt szedte össze az európai gondolatok szétvert seregét, s a pannóniai tartományba visszatérve, máig rendben tartja őket.”¹⁰ A húszas évekbeli diákkorának Párizsa „költők, művészek, filozófusok, félőrült emigránsok lázas fényezője” volt, de eltűnt az idők forгатagában – ekképp tekintett vissza 1979-ben Londonból –, „ma öntelt, rideg mintabürokratáké, remekül képzett gazdasági mandarinoké, amerikai, nyugatnémet és japán nagytőkések vendéglátó házigazdája”.¹¹ „Az ő Európája annak a kultúrának a klasszikus földje volt, amelynek a görög–latin antikvitás, a kereszténység, a humanizmus és a felvilágosodás adták a karakterét – állapította meg születésének századik évfordulója előtt Pomogáts Béla. – Ebben a, fájdalom, mindinkább virtuálissá váló Európában kereste a magyarság és külön Erdély helyét és hivatását, és a régi Erdélyt is azért becsülte igazán, mert annak arcán is e virtuális Európának a jegyeit ismerte fel.”¹²

Amikor a Református Kollégiumba járt, Cs. Szabó még láthatta „a két haza” első magyar kőszínházát.¹³ „Kezdték arcom körül suhogni a szellemek, akik hetedhét országon át azóta sem tágítanak mellőlem. Az utca nagykövetei – jegyezte fel két emberöltő múltán.” „Köztük e láthatatlan diplomáciai kar rangidős tagja, Mikes Kelemen. Mivelhogy ő is, mint Apor Péter, abban az utcában diákoskodott.”¹⁴ Halálának negyvenedik évfordulója előtt Pomogáts Béla a Korunkban a régi magyar „enciklopédisták” – az Apáczai Csere Jánosok, Beszenyei Györgyök, Kazinczy Ferencek – örökösének tartotta, és a Babits Mihályok, Németh Lászlók, Hamvas Bélák között emlegette. „Közelről szemlélte az »ország és az irodalom« életét, figyelmesen hajolt az irodalmi, színházi és művészeti kultúra napi eseményei fölé, egyszersmind meg tudta teremteni azt a távlatot, amely térben és időben szélesebb körű áttekintést tesz lehetővé, és a figyelmesen számon tartott részleteket az összefüggések rendszerében helyezi el.”¹⁵

Önként vállalt emigrációjában többször is kijelentette: „őshazám ma is Erdély”. „Budapestet 1918 és 1949 között már csak otthonomnak tekintettem. Ezért nevezhetem Londont 1951 óta második otthonomnak.”¹⁶ A „keleti őrtorony” ősi falai hajdani hitvitákra, Apáczai Csere János radikális művelődéspolitikai apostolkodására, Heltai Gáspár és Tóthfalusi Kis Miklós nyomdájára emlékeztették,

10 Cs. Szabó László: Hét nap Párizsban. In: Cs. Sz. L.: *Apai örökség. Összegyűjtött novellák*, I. kötet (1928–1944). Bp., 2004, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 90–105.

11 Cs. Szabó László: AZÉRT IS! Három beszélgetés Urbán Györggyel. In Cs. Sz. L.: *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, 271–304.

12 Pomogáts Béla: Cs. Szabó László Erdélye és Európája. *Korunk*, 2003, 4.

13 Lásd: Káli Nagy Lázár *visszaemlékezései. Az erdélyi magyar színészet hőskora, 1792–1821*; szerk. Lázok János; 3. jav., bőv. kiad. Marosvásárhely, 2009, Mentor. (*Erdélyi ritkaságok sorozat*)

14 *Hűlő árnyékban*, 53.

15 Pomogáts Béla: Cs. Szabó László Erdélye és Európája. *Korunk*, 2003/4, 15–18.

16 *Vérző fantomok*. Beszélgetés Mezei Andrással. London, 1979. In *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, 243.

a színházalapítást és Jósika Miklós termékenyítő angolrajongását juttatták eszébe. A „félíg független kishaza tradíciója” és a protestáns hagyomány volt életre szóló élménye. Amikor a párizsi Magyar Műhely szerkesztői – Márton László és Papp Tibor – 1965 nyarán életinterjút készítettek a hatvanéves íróval, bővebben kifejtette, hogy az erdélyi gyermekkor után miért szokott hozzá olyan nehezen Budapesthez; 1918 után is minden évben visszajárt a nagyszülői házba. „Hiányzott Erdély – hangzott az indoklás –, mert Budapestet már idegen területnek éreztem... [...] Az a hivatalos Magyarország, amelyet Szabó Dezső kicsúfolt, és amely körülvelt minket [...], az nem volt a szívünk szerinti haza. Mindezek előkészítették azt, hogy kiadtam egy könyvet [...] a harmincas években, amelynek a címe kísérteties módon: *Levelek a száműzetésből*. Ebben az esetben a szó még belső száműzetésre vonatkozott. Később pedig emigrációba kerültem, és ebben az emigrációban [...] bizonyos mértékig megeltem honomat a hazában, vagy ha tetszik, a nagyvilágban.”¹⁷

2. A frissen érettségizett diák első útja Olaszországba vezetett (1923); 1925–1926-ban London és Oxford következett, ahol Teleki Pál miniszterelnök (1879–1941) megbízásából egy diákvitán vett részt a trianoni békerendszer – akkori kifejezéssel a „Duna-völgyi rendezés” – kérdéseiről; 1929 nyarán a svájci Veveybe utazott Farkas Ferenc zeneszerzővel, hogy Rousseau és Sztravinszkij nyomdokait követve merítsen ihletet.

Kolozsvár és Párizs jelentette számára azt a két „tartóoszlopot”, amelyen írói lelkülete érvényes mintázattá szilárdult. Kolozsvár – ahol a nagy szünidőkkel együtt mindössze 13 évet töltött – „kimeríthetetlen őstalaj” volt számára; Párizs pedig – ahová sűrűn kijárt – a nyugat-európai civilizációt jelentette. Londoni éveiből származó metaforája szerint „Rodin és Párizs egy darabig egy volt” az életében.¹⁸ Ha történetesen nem tudott hazaruccanni Kolozsvárra, a tanári szünidőkben Párizsba tartó Jancsó Elemér kereste fel őt Budapesten. Egyik korai naplójában feljegyezte: „1928. február 26-án Jancsó Elemér följött Kolozsvárról, s meglátogatott.” Az európai inspirációt kereső Cs. Szabót az ragadja meg, hogy a Nemzeti Parasztpárt elnöke, Iuliu Maniu (1873–1953) „népgyűléseket tart Erdélyben, s szentimentális célzásokat tesz arra, hogy az életét tette föl erre a játékra. A parasztpárt fenyegetőzik, s nem meri átvenni a hatalmat. [...] Ha majd hosszú habozás után a parasztpárt átveszi az uralmat, Maniu mérsékelt, becsületese keze alatt a párt elemeire bomlik, s három hónap múlva a nemzeti, egységes román állam csődöt mond, s talán egy parasztkommunizmusnak adja át a helyét.”¹⁹ Ami arra vall, hogy a Nyugatban irodalmi kérdésekről publikáló,

17 Papp Tibor: Cs. Szabó László ünnepi Megkönyékezése. *Kortárs*, 2014, 2.

18 Cs. Szabó László: Azért is! Három beszélgetés Urbán Györggyel. In Cs. Sz. L.: *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, 271–304.

19 Balogh Tamás: „A mi korunk már egy átmeneti kulturtípus” (Cs. Szabó László naplója, 1928). *Forrás*, 1928/11, 3–9.

gazdaságtörténetből doktoráló Cs. Szabó intenzíven érdeklődött a két világháború közötti társadalom-politikai kérdések iránt.

A *Hűlő árnyékban* lapjain élete egyik „fordulópontos” évszámának nevezi 1925-öt, amikor harmadosztályú vasúti fapadon kiment Párizsba. „Kolozsvári barátom, Jancsó Elemér irodalomtörténész várt az ottani Keleti pályaudvaron – emlékezett vissza két emberöltő múltán –, később feleségül vette egyik unokahúgomat. Volt egy kis udvari szállodaszobája, örökké sötét, de tiszta, azon osztoztunk s egy ágyon: házastársi franciában. Akkor még kispolgárok nem tudtak elképzelni másfajta fekvőhelyet; félszáz Simenon-regényen át Maigret is ilyenben ébred frissen pörkölt kávéillatra.”²⁰

Későbbi professzorom – a felvilágosodás és a reformkor egyetemi előadója, aki az Eötvös Collegium hallgatójaként a Sorbonne-on folytatott kiegészítő tanulmányokat – komolyan vette barátja kérését: foglaljon szobát, állítson össze városnéző programot számára. Fiától, Jancsó Miklós színművésztől tudom, hogy édesapja nemcsak szállodai szobájába (rue Monsieur le Prince) fogadta be barátját, de hetekre, napokra, órákra beosztott „feszés” programot is előkészített számára.²¹ Hogy milyen hatással voltak ezek a napok, hetek, hónapok és évek Cs. Szabóra? Egy 1935-ben született dedikáció jól megvilágíthatja ezt: „Jancsó Elemérnek, visszaemlékezve a visszahozhatatlan és felejthetetlen közös »Vándorévek«-re. 1935. XII. 31. Cs. Szabó László.”²² „Valamikor – írta a *Búcsú a vándorévektől* című vallomásában – azért voltunk jó magyarok, mert európaibbak voltunk a környező népeknél, ma úgy maradunk magyarok, ha a szomszédokkal legalábbis tovább versenyzünk Európáért.”²³

„Csak így tehetett szert Laci arra a fantasztikus tudásra, amit elsajátított” – emlékezett vissza Jancsó Elemér özvegye,²⁴ Máthé-Szabó Magda.²⁵ „Sógorsági, tehát magyar észjárással rokoni alapon Kuncz Aladár, a *Fekete kolostor* szerzője s az Erdélyi Helikon egykori ösztönzője volt első biztatóm – idézte fel 1982-ben Cs. Szabó –, ma is töretlen, meleg fénnel süt rám dióbarna, nőbolondító szeme, akár a kolozsvári Ellenzéknél kerestem föl nyári szünetekben, akár a Centrál kávéházban találkoztunk, ha fel-felrándult Pestre.”²⁶

Jancsó Elemér e rokonság révén vált „nacionalistává” 1956 után. A belügyi szervek megfigyelésének egyik fő oka: rokona van Nyugaton, aki ráadásul a Szabad Európa Rádiónál dolgozik. „Halála előtt apám még egyszer kijutott

20 Cs. Szabó László: *Hazán innen, hazán túl (1918–1979)*. In *Hűlő árnyékban*, 56–160.

21 Lásd: Jancsó Miklós: Jancsó Elemér párizsi leckekönyve. *Helikon*, 2011, 23.

22 A dedikált kötet Sas Péter tulajdonában van, az ő engedélyével idézem.

23 Idézi Pomogáts Béla a Cs. Szabó László a magyar költészetéről című tanulmányában. In Cs. Sz. L.: *A magyar költészet századai*. Mentor Kiadó, 2008, Marosvásárhely, 5–12.

24 Kuncz Elek kolozsvári tankerületi főigazgató (1846–1915) lánya, Máthé-Szabó Magda 1945-ben ment férjhez Jancsó Elemérhez.

25 Jancsó Miklós: Jancsó Elemér Párizsban. *Helikon*, 2012, 15.

26 Cs. Szabó László: *Hazán innen, hazán túl*. In Cs. Sz. L.: *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982, 19–160.

Párizsba egy társasutazás tagjaként. Ennek a lehetőségnek nagyon örült, azokban az években még Magyarországra sem engedték ki. Nagyon készült viszontlátni Párizst, számított arra, hogy a Londonban élő Cs. Szabó László meglátogatja, hiszen ő nem hagyhatja el a jól megfigyelt ONT (Oficiul Național de Turism – Országos Turisztikai Hivatal) szervezte csoportot.”²⁷

Egyetemi hallgatóként még nem tudhattam, hogy professzoromat is megfigyelte a szeku. Nyolcvanon feletti életem tapasztalatai alapján már ez cseppet sem meglepő. És azt is feltételezem, hogy Cs. Szabó épp Jancsó Elemér jövőendő kutatásai védelmében mondta le a párizsi találkozást. Professzoromnak ugyanis „délretervezett terve” volt, hogy előkerítse és megvizsgálja a francia internált-ságban töltött évek levéltári anyagát; hogy nyomon kövesse azoknak a sorsát, akiknek a *Fekete kolostor* írója a kényszerű összezártságban átéltek alapján örök emléket állított. Az ugyancsak „Kunczban utazó” Lőrinczi Lászlótól (1919–2011) tudom, hogy hajdani professzorom 1968 nyarán „teljesen újjászületve” tért vissza Párizsból. A hajnalba nyúló bukaresti éjszakában mind ezt ismételte: „Adatok kellene... új adatok... Aki egyetlen új adatot hoz felszínre, tett valamit a filológiáért...” Szavait nem annyira az író-műfordító és színpadi szerző Lőrinczinek szánta, sokkal inkább saját magát biztatta. Nem sejtette, hogy már nem fog eljutni Noirmoutier-ba.²⁸

3. Magam a New Brunswickban megjelent *Ötágú Síp* című irodalmi folyóiratban találkoztam először Cs. Szabó László nevével. Nagy Károly amerikai szociológia-professzor (1934–2011) 1974-ben olyan – időben és térben – távolra került szerzők „társaságát” hozta el otthonomba, akikkel addig csak a két világháború közötti erdélyi folyóiratokban találkozhattam: a *Korunk*, a *Hitel*, a *Független Újság*, a *Termés* hasábjain. Örömmel fedeztem fel újra Faludy Györgyöt, Flórián Tibort, Kovács Imrét.

Meglepheti fiatal évjáratokhoz tartozó pályatársaimat: Németh Lászlónak a Magvetőnél és a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent műveihez nem Budapesten jutottam hozzá, merthogy a Ceaușescu-időkben nem kaptam útlevelet. Kishatárforgalmi engedéllyel rendelkező kenyeres társam azonban időnként átjárt a Szovjetunióba, ahol olcsón jutott hozzá a magyarországi kiadványokhoz.²⁹

A Németh László hetvenedik születésnapját köszöntő *Új Látóhatár*-számunk köszönhetem, hogy „megmerítkezhettem” az esszéíró sajátos szövegvilágában. A Szabad Európa Rádióból hallottam a nevezetes eseményről. Elképzelhetetlennek tartottam, hogy valaha hozzájutok a müncheni folyóirathoz. És mégis most abból idézhetek. Beke György (1927–2007) ajándékozott meg velem 1989 végén, mielőtt áttelepült volna Magyarországra. Kiderült, hogy ő Vékás Domokos

27 Jancsó Miklós: I. m.

28 Vö.: I. m.

29 Máriás József (Felsőbánya, 1940. január 30. – Nyíregyháza, 2022. április 5.)

(1926–1995) révén jutott hozzá, aki 1984 és 1988 között a Kolozsvári Főkonzulátus élén állt. Neki köszönhetjük, hogy a szekuritate éber figyelése ellenére magyar könyvek, folyóiratok, újságok kerültek át Budapestről Kolozsvárra. Amíg 1988-ban nem utasították ki az országból, munkatársaival együtt így próbált rést vágni a diktatúra „vasfüggönyén”.³⁰

Cs. Szabó László úgy avatott be Németh László látás- és írásmódjába, hogy abból kicsengett egész nemzedéke tragikus életfelfogása: „Többünkben lobogott egy új országalapítás szinte élettani kényszere. Azóta két nemzedék nőtt bele egész alkatával a feldaraboltatásba, de mi még a ma történt Trianon gyermekei voltunk. Útszéli szólamok, hősködő handabandázás nélkül is eszeveszetten fáj az esztelen műtét, szadista felcserek kontárkodása, elménk és szívünk rögtön új végtagokat kezdett növesztetni a leszabdaltak helyére, sokkal nemesebbet (mert az elmében s a szívben), mint a csonka törzs... [...] Hogy Felhőkakukkvarat építünk? Életünk értelmét semmisítette volna meg, aki ezzel gyanúsít.”³¹ Soha nem tudott beletörődni Pozsony, Kassa, Eperjes, Lócse, Szabadka, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Nagykároly, Szalonta, Kolozsvár, Brassó, Marosvásárhely, Nagyenyed, Segesvár, Medgyes, Udvarhely elvesztésébe. Trianon gyermekeinek egyetlen erőforrása „a hatalom nélküliek hatalma” volt: a nyelv, a kultúra és a hagyomány, mivelhogy számukra a nemzet fogalma nem esett egybe az államhatárokkal. A *mintadiák*, amelyből idéztem, úgy méltatta Németh László írói munkásságát és magatartását, hogy ellentmondásait sem hallgatta el. Mint amilyen az 1939-es „mélymagyarság”-elmélete, az 1956-os forradalom utáni szovjetunióbeli útja.³² Épp ezek felemlítése révén válik hiteletessé a hangja, amikor a 20. század egyik lángelméjének hatalmas életművét ajánlja figyelmünkbe. Az elhangzott szövegrész egyébként eleven bizonyossága annak is, hogy a született esszéíró a dús érezetű, nagy lélegzetű, kép gazdag, leíró s ugyanakkor elbeszélő, fanyar és fojtott indulattól feszülő nyelvet tekintette eszményének, amelyik ugyanakkor gúnyos és fenyegető, hajlítható és darabos, játékos és szűkölő, tréfás és felhős, kitanult és puritán.³³ Poszler György akadémikus jellemzése szerint: „mindent tud, és csupa érzélem, és amit tud és érez, mind ott vibrál-csillog írásai felületén”.³⁴ Hogy miként tökéletesítette értelemtagítótá, tömörre s egyben metaforikussá nyelvezetét? Az Angol Rádiót nevezi a maga akadémiajának. Ahol a világ egyik legeredetibb nyelvét kellett szembesítenie a világ talán leggazdagabb nyelvével. Valahogy olyanformán, mintha szinte minden utcasarkon megállította és igazoltatta volna egy rendőr. De az a százféle ismeretlen alakban megjelenő rendőr egy és ugyanaz a személy volt: Arany János.

30 Lásd még: Beke György: Iskolakeresztelő Kicsi Galambfalván. *Hitel*, 2004/10, 7–23.

31 Cs. Szabó László: A mintadiák. *Új Látóhatár*, 1971, 105–30.

32 A népi írók elleni hajsza idején, 1957. június 30-án a BBC közvetítette Németh László *Széchenyi* című drámáját. Cs. Szabó végezte el a darab rövidítését.

33 Vö.: Monostori Imre: Cs. Szabó László és a népi irodalom. *Forrás*, 2005/11, 56–65.

34 Poszler György: *Illúzió és értelem*. Vázlat az „esszéista” nemzedék portréjához. 113–144.

Az Ötágú Sípot követően az *Új Látóhatár*ból a Szabó Dezső-monográfiát író Gombos Gyula vált ismerőssémmé, akárcsak a szellemi honvédelem megszervezője, a tiszta gondolat, a tiszta stílus szerelmese, Szabó Zoltán; a Sarlós-mozgalom vezéregyéniségeként számon tartott Peéry Rezsőről innen tudtam meg, hogy Németországban él. Miközben olyan új neveket is megtanultam, akikkel 1990 után immár személyes kapcsolatba kerülhettem. András Sándorra, Borbándi Gyulára, Czigány Lórántra, Ferdinandy Györgyre, Gömöri Györgyre, Makkai Ádámra, Nagy Pálra, Papp Tiborra, Sárközi Mátyásra, Sente Imrére gondolok. Mivel évtizedeken át a *Korunk* szerkesztője s kiadójának (Komp-Press – Korunk Baráti Társaság) a vezetője voltam, ez a kapcsolat azt is eredményezte, hogy többségüknek megerősödjenek a kolozsvári szellemi műhelyhez fűződő munkatársi viszonya.

4. A Ceaușescu-diktatúra bekeményítése előtt a Dienes László-alapította *Korunk* megjelenésének 80. évfordulóján a szerkesztőség a megőrzött levelek közül válogatott. A Levelestár rovatot indító Kántor Lajos két Cs. Szabó-levél tartalmát osztotta meg az olvasókkal. Meglepő módon a levelek postai küldeményként érkeztek.

Az 1976. szeptember 14-én Londonban feladott episztolából idézem: „Kedves Barátaim, megkaptam a KORUNK idei augusztusi számát. Az örömnél csak a hála nagyobb. Milyen szép ajándék. Rendes feltámadás ez, ahogy illik. Kegyelmes volt hozzám a Sors, és erős volt bennetek az akarat. Ott elevenedett meg poraiból a külföldön élő magyar-erdélyi író, ahol írni s olvasni tanult, még I. Ferencz József császár és király alatt, az iskolát megelőzve már az édesanyjától. [...] Megindult köszönet még egyszer mindnyájatoknak, hogy nem felejtették el azt, aki végeredményében közéték s hozzátok tartozik, s amit onnan hozott, sohase tagadta meg vagy árulta el. Legalábbis remélem. [...] Igaz szeretettel, szívből köszönt

Cs.”

Hogy a *Korunk*-publikáció mekkora örömet szerzett Cs. Szabónak, azt az '56-os emigráns Czigány Lóránt (1935–2008) irodalomtörténész augusztus 13-i naplóbejegyzéséből tudjuk. „»Lepipáltuk Pestet!« – mondja Csé a telefonba. Derminden hallgatok. Kik? Mikor? Hogyan? »Itt van a kezemben a *Korunk* legújabb száma, s benne a Shakespeare-esszém³⁵ – hallatszik a diadalmas hang a vonal végéről. »Ezek az erdélyiek mindig közel álltak a szívemhez« – mondja Csé, és egészen elérzékenyül a saját hangjától. Az írói hiúság nem ismer korlátot, ha meglegyezgetik. Azt persze nem tudja, hogy nem a székely atyafiaknak köszönheti a megjelenését, hanem minden bizonnyal a román kulturális politikának, amelyik Csé megjelentetésével döfni kíván egyet a magyarokon. Nem tudja, hogy az emigráns író csak egy gyalog ebben a sakkjátszmában. Ugyanakkor

35 Cs. Szabó László: Bálványkép vagy portré? *Korunk*, 1976/8, 585–591.

a megjelenés tényének én is örvendek, és a románok öngólt rúgtak, ha machinációjuk kedvezően hat majd Csé pesti megjelenésére.”³⁶

5. Cs. Szabó a szellemi vérkeringés hajszalerein át kapcsolatot tartott a német kultúrán túli Európával – írja Poszler György akadémikus –, kiemelve a hagyományos műveltség és korszerűen tájékozott esszéista hitvallását: „Hűség a modern magyar irodalmi klasszicitáshoz, hűség Latin-Európa szelleméhez és hűség a kelet-európai népek történelmi hivatásához.”³⁷ Cs. Szabó társadalomtudományos műveltséggel gyakorolta a szépírói erényeket, a magyar irodalom bensőséges ismeretét pedig világpolgári tájékozottsággal ötvözte. Voltaképpen a lírai eszközökkel átlényegített prózát művelte mindvégig – különböző műfajokban. A szerves építkezés, az újraírás és az újraszerkesztés, a régi elemek folyamatos kilombosítását gyakorolta. Akárcsak Kolozsváron született kortársa, Buday György (1907–1990) világhírű grafikus. A szerves építkezéseknek köszönhetően vált egyedülállóvá mindkettőjük életműve.

Cs. Szabó a közvetítésben látta a maga közeli és távlati célkitűzéseit. A *Hűlő árnyékban* fogalmazta meg: közvetítés Európa és a magyarság, a művészet és a tudomány, a valóságismeret és az elvontság, a távoli múlt és a napi aktualitás, a szellemi elődök és az utódok között. Ennek következtében nála „a novella annyira telítődik elméleti-reflexív elemekkel, hogy majdnem esszé, és az esszé annyira telítődik szubjektív-epikai elemekkel, hogy majdnem novella.”³⁸ Poszler György telitalálat értékű paradoxonát idéztem. Aki nemcsak a kifejezés erejét és a gondolat eredetiségét becsülte, de a tudás gazdagságát, az ismeret mindent átfogó bőségét is értékelt.

Ez a kétirányú nyitottság Cs. Szabó nemzedékének (Illyés Gyulának, Németh Lászlónak, Szabó Lőrincnek) abból a felismeréséből fakadt, hogy a magyar irodalom, „mihelyt eldugul egyik vagy másik irányban”, provincializálódik. A kis nemzetek irodalmának léttörvényét látta ebben Cs. Szabó is. Valahányszor újragondolta a kérdést, mindig a „Kolozsvár–Párizs-tengelyhez” – nem a Berlin–Róma-tengelyhez! – jutott vissza: teljes nyitottság a civilizált Nyugat és saját népünk mélyrétegei felé. Az „ismeretlen nép” arculatának a megmutatása létfontosságú nemzeti létünk fenntartásában, amiképpen a népi műveltségen átszűrt európaiság is nélkülözhetetlen.

Cs. Szabó László 1932 és 1935 között a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara elnökének titkára volt. Az írói felkészüléshez anyagi biztosítékot jelentő állást alighanem annak köszönhetette, hogy „provokatívan eredeti” meglátásai voltak a közgazdaságtanról és a politikáról éppúgy, mint a képzőművészetről vagy

36 Czigány Loránt: SzerenCSÉnk volt, hogy volt Csé... Egyveleg a naplóból (1971–1981). *Forrás*, 2005/11, 73–88.

37 Poszler György: *Illúzió és értelem*. Vázlat az „esszéista” nemzedék portréjához. 113–144.

38 Uő.: uo. A *Hűlő árnyékban* szerkesztésekor Cs. Szabó megjegyezte: „Poszler túlzott paradoxonokban s ellentétpárokban fogalmazott”, de „felkészültebb írást nem ismerek a témáról”.

a színházról. „Gátlástalanul” cikázott a gazdaságfilozófiáról a helytörténetre, az építészetről a szociológiára. Szerencséjére alkalmazójában, Éber Antal (1872–1950) országgyűlési képviselőben olyan gazdaságpolitikust ismert meg, aki a régi magyar gondolat- és szólásszabadság neveltjeként „Széchenyi István hagyaték-örzőjének” tekintette magát. Amikor Németh László 1934 elején életre keltette a magyar sorskérdések feldolgozására serkentő *Választ*, a Sorbonne-on 1931-ben gazdaságtörténeti doktorátust szerzett Cs. Szabót is bevonta a folyóirat szerkesztőbizottságába. Lényegében mindketten a korszak gazdaságtörténeti és gazdaságméleti, eszme- és ideológiatörténeti kérdéseinek átvilágítását várták tőle – más-más vetületben.

Aki harmincévesen – akárcsak Németh László – kulturális mintázatokat keresett.

A *Válasz* hasábjain in statu nascendi ismerkedhetett meg a folytatásokban közreadott *Puszták népe* megrendítő részleteivel: a nemzet alatti cselédség kiszolgáltatottságával, „rabszolgasorsával”. Amint kézbe veszi a *Nyugat* kiadásában megjelent kötetet,³⁹ Babitscsal vállelve igyekszik elismerést szerezni Illyésnek. Hangütésével alapvetően befolyásolta a mű kortársi fogadtatás-történetét.⁴⁰ A „sznobok és parasztok” közötti utat járva, „nyugatosok és népiek egyesülését” szorgalmazta. És a népi-urbánus vita zajlása közepette képesnek bizonyult az ellentétek két vége közti „szikraütésre”,⁴¹ arra a következtetésre jutva, hogy „a mellérendelés hordozza az igazságot”.⁴²

Mint hogy összmagyar szempontból tekintette át Cs. Szabó az „irodalmi mezőket”, nem hagyta ki az erdélyi „fejleményeket” sem. „Két erdélyi antológia fekszik előttem – írta a *Nyugat* 1938-as számában –, az 1923-as »Tizenegyek« s az 1937-ben kiadott »Új Erdélyi Antológia«. Elsőt az összeomlás és váratlan honvesztés, másodikat a kitaposott kisebbségi sors fiatalsága írta, egyik füstölgő lávalerakódás, másik egy szűkös, küszködő gazdaság termése. [...] A tizenegy még csak elszórtan céloz a történelmi változásra – Baudelaire-ről, az expresszionizmusról értekezik, Franyó Zoltánosan, Somlyó Zoltánosan versel –, a romantikus hangban viszont a szülőföld katasztrófája visszhangzik; az új antológiában a tárgy szüntelenül a megváltozott magyar életformára mutat, de a hangból kihalt a romantika.”

6. Cs. Szabó László vallomásaiból egyértelműen kiderül, hogy az erdélyi múlt ismerete az összmagarság számára is tanulságos, mivel Erdély arcán a virtuális Európa jegyei ismerhetők fel – tudatosította Pomogáts Béla 2003-ban a *Korunk*

39 Cs. Szabó László: Illyés Gyula: *Puszták népe*. *Nyugat*, 1936/6, 465–468.

40 Vö. N. Horváth Béla: *A Puszták népe – és olvasatai* (1936). In N. H. B.: *Nép és nemzet*. Illyés Gyula I. 1902–1944. Bp., Nap Kiadó, 249–276.

41 Vö. Széchenyi Ágnes: *Válasz 1934–1938*. Elvek, frontok, nemzedékek. Bp., 1997, Argumentum Kiadó, 85.

42 Cs. Szabó László: *Méreg* 1. *Nyugat*, 1941, 7.

hasábjain. Egy évvel Magyarország európai integrációja előtt arra hívta fel a figyelmet, hogy Cs. Szabó felfogásában Erdély „nem havasi fenyveseket és zúgó vadvizeket, még csak nem is kincses városokat és gazdag bibliotékákat jelent”, hanem „a magyarság történelmi sorsának egyik beszédes jelképét és mintáját, amelynek mindig időszerű értelme van”. *Erdélyben*⁴³ című 1940-es könyve elé Bethlen Miklós híres mondatát írta mottó gyanánt: „Ég mint a Mózes csipkebokra, de meg nem emésztethetik: sem napkelet egészen el nem foglalhatja, sem napnyugat egészen meg nem tarthatta.«⁴⁴ Amivel ennek az örökségnek az erkölcsi posztulátumát is sugallni tudta: „Erdély kicsi, bizonytalan és veszélyes ország volt, ecettel és vérrel etette a fiait, ápolni nem tudott s néha még eltakarni sem, szemfedőnek is keskeny volt. Aki ezt a szülőföldet szereti, a legnehezebb emberi sorsot szereti.”⁴⁵ E gondolatsor Cs. Szabó stílusának történelmi mélységét is jelzi, ami minden bizonnyal az erdélyi emlékirók búvárlásából fakadt.

7. A kolozsvári hazatérés a (a *Korunk* hasábjain) valóban elősegítette Cs. Szabó magyarországi „jelenlétét”. A *Nagyvilág* 1980 elején hozta *Dickens-naplóját*, ezt követően évente látogathatott Budapestre, művei kezdtek megjelenni. Kolozsváron viszont egészen 1990-ig újból nem lehetett leírni a nevét, ahogy 1983 után a másodjára is anatómia alá került Kósét sem. A ’89-es fordulatnak kellett eljőnie ahhoz, hogy az 1990 elején indult Helikonban Lászlóffy Aladár (1937–2009) – a *Doveri átkelés*, a *Római muzsika* alapján – a magyar esszé nagymesterei között jelölje ki a helyét. „Tartósan távol a haza mindennapi életétől az író, mint önkéntes vagy kényszerű száműzött (alapjában egyre megy a kettő), honvágy nélkül is fantomok közt él” – idézte a *Vérző fantomokból*.⁴⁶ A Sárospatakon őrzött hagyatékából kiderül, hogy a hozzá közel álló erdélyi írók körül emigrációjában is „vele volt” minden korosztály: Méliusz József, Jancsó Elemér, Kányádi Sándor, Szilágyi Domonkos, Szilágyi István, Fodor Sándor, Kántor Lajos, Veress Dániel, Balla Zsófia, Szócs Géza.⁴⁷ Az ő könyvtárába csakis az írás minősége révén kerülhettek be a szellemi talentumok. A szerves építkezés, az újraírás s az újrakeresztés, a régi elemek folyamatos kilombosításával alakította saját életművét is.

Alighanem a rendszerváltoztatást követő önszerveződés gondjaival magyarázható, hogy az első emlékünnepe „csak” halálának 20. évfordulóján – 2004.

43 A *Nyugat* könyvkiadójánál megjelent százlapos kis kötet 1941 szeptemberében kiegészült a *Székelyek* című írással, és ekként Erdődi Mihálynak A *felszabadult Erdély* című fotóalbuma bevezetőjeként is a közönség elé került.

44 Pomogáts Béla: Cs. Szabó László Erdélye és Európája. *Korunk*, 2003/4, 15–18.

45 Uő.: I. m.

46 Lászlóffy Aladár: Cs. Szabó László. *Helikon*, 1990, 25.

47 Baranyai Katalin: Cs. Szabó László könyvtári hagyatéka Sárospatakon.

<https://patakarchiv.hu/portal/baranyai-katalin-cs-szabo-laszlo-konyvtari-hagyateka-sarospatakon/>

november 29–30-án – zajlott le. Fő szervezője a Kántor Lajos kezdeményezésére 2003. március 22-én megalakult Kolozsvár Társaság volt, társszervezője pedig az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és az Európai Protestáns Szabadegyetem Erdélyi Köre. A Protestáns Teológia dísztermében tartott rendezvényen Vetési László, Kötő József, Kántor Lajos, Pomogáts Béla, Bányai János, Gömöri György tartott előadást. Pomogáts Béla kiemelten szólt az esszéíró „irodalmi őrszolgálatának” morális felelősségéről: „Cs. Szabó László mindig közelről fürkészte a múltat és a jelent, és közben felépítette a szellemnek azokat a magaslati pontjait, amelyekről a magyar és az európai történelem és a mindenkori jelen jól áttekinthető volt, mi több, a jövődőről is meg lehetett tudni valamit.”⁴⁸ Pomogáts Béla válogatásában és bevezetőjével erre az alkalomra jelent meg az *Erdélyi metszetek* című kötet is, amelyik első ízben nyújtott reprezentatív válogatást a Cs. Szabó-szövegekből az erdélyi olvasóknak.⁴⁹

Ettől kezdve az események felgyorsultak. Születésének századik évfordulóján Poszler György, Pomogáts Béla és Kántor Lajos irodalomtörténeti távlatból közelített életművéhez, halálának 25. évfordulóján pedig Cs. Szabó László- emléken idéztük körünkbe.

A Kolozsvár Társaság kezdetben inkább évfordulókhoz kötött rendezvényeket szervezett. A Kolozsvári Magyar Napokon már a tárlatvezetés is hangsúlyos szerepet kapott. Nemcsak a Szervátiusz Jenő-szoborpark, a Gy. Szabó Béla műterem vált látogathatóvá, Balázs Péter műteremlakásában is megnyílt a Kolozsvár Galéria – a Cs. Szabó-emléksarokkal (*Cs. Szabó László terei, 1905–2005*).⁵⁰ Ez a kiállítás bővült 2008 decemberében a post mortem Magyar Örökség-oklevéllel.⁵¹

7. Utoljára a keleti front áttörése után, 1944-ben látta imádott Erdélyét, amikor szívébe nyílt a kérdés: „Mi lesz édesanyámmal?” Aminek az volt a felhangja: „Mi lesz Kolozsvárral?” „Mi lesz Erdéllyel?”

Cs. Szabó László gyermekkorában arról álmodozott, hogy majd a Házsongárdi temetőben fog végleg megpihenni. Amikorhaza készülődött, már nem gondolhatott a házsongárdi családi sírra. A református kollégiumi hagyományok hatása alatt Sárospatak mellett döntött. Londoni lakásából (Gloucester Mews 48.) ugyancsak Sárospatakra került 11 170 db könyvből, valamint majdnem ezer folyóiratból és 400 db katalógusból, továbbá útikalauzból álló könyvtári hagyatéka. A dobozokban tárolt művek feldolgozása már 1987-ben elkezdődött.

48 Uő.: A megfigyelő közelsége és távolsága. Cs. Szabó László az emigráció előtt. *Forrás*, 2005/11, 37–41.

49 Kolozsvár, 2004, Komp-Press, Korunk Baráti Társaság.

50 A Kossuth-díjas író, esszéíró, kritikus munkáinak másolatai a Petőfi Irodalmi Múzeumnak kerültek – Cseh Áron főkonzul és Kántor Lajos révén – Kolozsvárra.

51 Lásd: Kántor Lajos: A hazatérő. *Szabadság*, 2008. december 22.

„Cs. Szabó műveltsége ihletett műveltség volt, nem pusztán mohóság és szorgalom végösszege” – emelte ki temetésén Csoóri Sándor. „Kapcsolatok, összefüggések lírai rendszere, melyben a tudás csakugyan hatalom.” Éppen ezért szellemének mindig jelen kell lennie Kolozsváron – ajánlotta az erdélyiek figyelmébe Pomogáts Béla –, amely „nemcsak rövidre szabott ifjúságának az otthona, hanem nosztalgiáinak állandó tárgya, írói identitásának centrális fogalma is volt.”⁵²

52 Pomogáts Béla: A megfigyelő közelsége és távolsága. *Forrás*, 2005/11, 37–41.

Népi írók a mosoni végeken

Az 1930-as években színre lépő népi írókról az él a köztudatban, hogy legjelentősebb személyiségek az Alföldet és a Dél-Dunántúlt reprezentálták. Az 1939. június 29-én alakult Nemzeti Parasztpárt fő vonzáskörzete az Alföld, azon belül a Tiszántúl volt, főleg a pártszervezés első éveiben. Győr-Moson megye területén csak 1945 után és meglehetősen lassan haladt a Nemzeti Parasztpárt helyi szervezetinek kiépülése. Különösen így volt ez az 1923-ban egyesített megye északnyugati részén, az egykori Moson megyében, amelyet a korabeli magyar közvélemény úgy könyvelt el, mint egy német nemzetiségi területet – s ez nem volt jó ajánlólevél 1945 után! Moson volt a középkortól 1848-ig az ország egyetlen vármegyéje, amelyben a német nemzetiség alkotta a lakosság abszolút többségét.¹ A trianoni békeszerződés következtében ugyan Moson elvesztette a német nemzetiségi többségét, de a magyaróvári járás területén még mindig 45 százalékos német arányt mutattak ki.² A megcsonkított Moson és a még nagyobb veszteséget szenvedett Pozsony megyét 1923-ban összevonták a szomszédos Győr megyével, „Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyéék” néven. A térséget úgy mutatták be a Horthy-korszak hivatalos szociográfiájában, mint egy viszonylag szerencsés régiót, szemben az elmaradott Kelet-Magyarországgal.³ Vajon hogyan alakult a térség és a népi írók viszonya? Tanulmányomban bemutatni törekszem a népi írók és Moson térségének kapcsolatát. Ha nem is volt ez egy kiemelkedő régió a népi mozgalom szempontjából, de akadtak a mozgalomnak olyan reprezentánsai, akik megfordultak a térségben, és igyekeztek befolyásolni a helyi közvéleményt.

PAÁR ÁDÁM (1983) történész PhD, politológus (Pázmány Péter Katolikus Egyetem). Legutóbbi kötete: *A kosztümös film történelem szemmel* (2022).

- 1 Zielbauer György: *A magyarországi németiség nehéz évtizede*. Szombathely-Vép, 1990, Pannon Műhely Könyv- és Lapkiadó Kft., 63.
- 2 *Mosonvármegye*. 1922. január 1., 1922/1. sz., 1.
- 3 Bejczy Németh Andor: *A naposabb oldalon*. Bp., 1937, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Siker vagy „siralmas krónika”?

Bár a közvélemény a két világháború között hajlott arra, hogy az északnyugati határszélen fekvő Mosont valami istenáldotta szerencsés megyének tekintse, a valóság komorabb volt. Az Osztrák-Magyar Monarchia és a trianoni Magyarország széthulláma csapást mért a mosoni gazdaságra. A mosoni gazdák elvesztették addigi hagyományos piacukat. Az 1920-as években visszatérő téma az újságcikkekben és a térségből megválasztott parlamenti képviselők interpellációiban a Moson és Magyaróvár községeket, valamint tágabban a régi Moson megye területét érintő problémák sokasága: főleggették a borzasztó lakásviszonyokat, a tüdővész terjedését,⁴ az autóforgalom által kavart porfelhőt, amely beborítja a gyalogosokat, a levegő szennyezését.⁵ Ahogyan a *Mosonvármegye* című lap írta: „Magyaróváron, Mosonban a régi, nyirkos lakásoknak is van lakója, mert a helyzet rákényszeríti az embereket, hogy azokat is lakják.”⁶ A lap 1926. április 18-i száma a Bethlen-korszak kellős közepén „Siralmas krónika egy alvó mezővárosból” címmel írt Magyaróvárról.⁷

Mindemellett Moson úgy élt a köztudatban, mint az ország egyik régiója, amely példát jelent a paraszti polgárosodásra. Ezen a kedvező képen az osztrák piac elvesztése sem változtatott. Moson megyében nem számított ritkaságnak a 100 holdon felüli, akár 130 holdat is elérő paraszti kézen lévő birtok.⁸ A jó természet- és gazdaságföldrajzi lehetőségek mellett még egy tényező kellett ahhoz, hogy a parasztság gyarapodhasson: bár a nagybirtok dominálta e vidéket, ám a köznemesi birtokosság igen csekély számú volt. Mosonban a nagybirtok és az önálló paraszti telek között alig volt található 1848 előtt köznemesi eredetű birtok. Így egyrészt a parasztnak nem kellett versenyezniük az azonos méretű köznemesi birtokkal a tipikus nyugat-dunántúli termékek – bor, tej, zöldség, gyümölcs, széna és nád – fuvarozásában, másrészt idővel maguk a gyarapodó, tőkeerős parasztpolgárok igényelték, hogy a nagybirtokosok ellensúlyozására részt vegyenek a megyei és községi közéletben.⁹ Talán nem túlzás azt mondani, hogy Sopron és Moson megyékben közel állt a parasztság ahhoz a sok generációs, a 18. századtól 1945-ig és bűvópatakszerűen mindmáig létező

4 Magyaróvári helyzetkép a lakásviszonyokról és a tüdővész pusztításáról. *Mosonvármegye*, 1924. október 12., 1924/81, 1.

5 Siralmas krónika egy alvó mezővárosból. *Mosonvármegye*, 1926. április 18., 1.

6 Magyaróvári helyzetkép a lakásviszonyokról és a tüdővész pusztításáról. *Mosonvármegye*, 1924. október 12., 1.

7 Siralmas krónika egy alvó mezővárosból. *Mosonvármegye*, 1926. április 18., 1926/29, 1.

8 G. Soós Katalin: *A nyugat-magyarországi kérdés (1918–1919)*. Bp., 1962, Akadémiai Kiadó, 57.

9 Horváth Gergely Krisztián: *Bécs vonzásában – Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében*. Bp., 2013, Balassi Kiadó; Horváth Gergely Krisztián: *Vállalkozó jobbágyság? A hansági széna a bécsi piacon a 19. század első felében*. In *A felhalmozás míve*. Szerk. Halmos Károly-Klement Judit-Pogány Ágnes-Tomka Béla. Bp., 2009, Századvég Kiadó, 141–151.

értelmiségi álmhoz, hogy a parasztság alkossa a középosztályt: azt az erőt, amely kiegyenlítő szerepet játszhat az agrárszegény rétegek és az „urak” világa között.

A paraszti polgárosodásnak mentális, az öltözködésben és a szóhasználatban is megnyilvánuló elemei voltak. Először a Kisalföld síkján kezdte a színes ruházat, az ún. népviselet kiszorítani a vászont. Hegedüs András fölidézte, hogy a rábaközi parasztok már nem használták magukra a paraszt szót, és nem is értették, hogy a Nemzeti Parasztpárt miért ragaszkodott ehhez a jelzőhöz. A rábaközi parasztok „gazdauramnak” hívták magukat és egymást, és olykor megtoldták az „úr” szóval – „ha nem is oly gyakran, mint Lengyelországban”, ahogyan Hegedüs hozzáteszi.¹⁰

Mindebből következik, hogy a Kisalföld parasztsága a dualizmus korától kezdve azokat a politikai erőket támogatta, amelyek nem gördítettek utat a (mérésékelt, vagyis a kisegyszisztenciáknak is lehetőséget biztosító) kapitalizálódás előtt: amelyek nem akadályozták az Ausztriával való intenzív gazdasági és, részben az egymásraultaltságon, részben a közös nyelven és nemzetiségen alapuló természetes kulturális kapcsolatot, és amelyek nem akartak erőszakkal belenyúlni a régió tulajdonviszonyaiba. E szempontból a népi mozgalom a maga úrellenességével, valamint a Nemzeti Parasztpárt nem indult jó eséllyel. De 1944–45-ben az addig kiszámítható világ felfordult, és a politikai ökológia változásai a baloldali erőknek kedveztek. Legalábbis országosan!

A népi mozgalom földrajza

A népi mozgalom résztvevői számára nem a közigazgatási egység, hanem a táj, szülőföld volt a meghatározó. Igaz, általánosságban is igaznak tartható, hogy „a szülőhely szinte mindenki számára egy életen át tájékozódási pont”.¹¹ A szülőföld természetföldrajza által meghatározott gazdasági, közlekedési lehetőségek, a társadalomtörténeti, szociológiai adottságok és kulturális mintázatok meghatározzák az egyén állásfoglalását. A népiek esetében ezért fontos szereppel rendelkezik, hol születtek, honnan jöttek, milyen emberi viszonylatok, közösségszerveződési formák és közösségi minták formálták őket. S mindebben hol helyezkedik el az Északnyugat-Dunántúl? A népi mozgalom legmarkánsabb egyéniségei, valamint szellemi inspirálói közül egy sem származott az Északnyugat-Dunántúlról. Ha pedig nem a népi mozgalomhoz való szerves tartozást, hanem a népi írók mintájának követését tekintjük, akkor egy Moson megyeit találhatunk.

A mosoni születésűek hiánya okozhatta részben azt, hogy a népi írók szociográfiai érdeklődése feltűnően hiányos az ország e részéről. Ezt persze a helyi

10 Hegedüs András: *A történelem és a hatalom ígézetében*. Bp., 1988, Kossuth Könyvkiadó, 18.

11 Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc*. Bp., 1985, Gondolat Kiadó, 12.

jelleg hiányán kívül más is magyarázhatja, ti. a fölfogás, hogy Moson, Sopron és részben Győr megyék az ország legszerencsésebb tájai. Ezek a megyék haladtak az alfabetizáció élén a 18. század végétől kezdve, és számos mutatóban (lakáshelyzet, vályogházak száma, vasutakhoz közeli fekvés) jobban álltak az országos átlagnál. S van egy harmadik oka is a mosoni falukutatás hiányának: az ország e része német többséggel rendelkezett, és a Szabó Dezsőn nevelkedett népi értelmiség a német parasztságot nem tekintette a magyar parasztság szövetségeseinek – sőt, inkább riválisának tartotta. Ez viszont a népiek vakfoltja volt az ország eme táján.

A mosoni táj a túlnyomórészt német nemzetiségi környezettel, a piacra termelő, kapitalizálódó parasztsággal, valamint Pannonhalma és Győr mint katolikus központok közelségével nem volt éppen ideális terep az erősen protestáns indíttatású népi mozgalom számára, valamint annak a Nemzeti Parasztpártnak a számára, amely befogadta táborába a középparasztot, de kizárta a nagygazdákat. Más tekintetben viszont a táj rendelkezett kihasználható előnyökkel. Egyfelől éppen a nemzetiségi adottság miatt a kormányzat 1936 óta törekedett telepítésekkel fellazítani a mosoni német tömböt. A belső telepítés gondolata egybevágott a népi írókéval, akik legalábbis tüneti szinten elfogadták az ötletet, bár ők teljes földreformban gondolkoztak. A telepítések révén (Kisudvar, Pünkösdvásár, Kisnyilas, Újrónafő) lehetőség nyílt a református paraszti népesség arányának növelésére a katolikus, német nemzetiségi környezetben.¹² Másfelől a népi írók egy része által népszerűsített „kert-Magyarország” gondolata rezonált a térség intenzív földművelő hagyományaira. Ha nem is volt a Mosoni-síkság a Parasztpárt legsikeresebb terepe, de akadtak népi írók, akik megfordultak, és népszerűsítették a pártjuk, valamint általában a népi mozgalom elveit.

Veres Péter parasztság-tipológiája

Veres Péter író és parasztpolitikus balmazújvárosi földmunkás családban született. Négy elemi iskolát végzett, fiatalon csatlakozott a földmunkások agrárszocialista szerveződéséhez, harcolt a világháborúban, részt vett szülővárosa direktóriumában a Tanácsköztársaság idején, majd ezt román fogság és hazai börtönbüntetés követte. Az 1920-as évek végén kezdett olvasói leveleket és cikkeket írni a polgári radikális hagyományt őrző *Századunk*, majd a baloldali, szociáldemokrata *Népszava* és *Korunk* folyóiratokba.¹³

A lokális és társadalmi identitás, azaz a balmazújvárosi agrárproletariátushoz való kötődés meghatározta az előbb szociáldemokrata, a harmincas években

12 *Rónaföld. Újrónafő község közigazgatási területének története*. Szerk. Szentkúti Károly. 2015, Újrónafő Község Önkormányzata; Varga Noémi: „...hogya... ezen a vidéken legyenek őrálói a magyar életnek”. Telepítések a magyaróvári járásba 1938–40-ben. *Arrabona*, 2007/1, 173–194.

13 Papp István: *A magyar népi mozgalom*. Bp., 2012, Jaffa Kiadó, 98–99.

a népi mozgalomba bekapcsolódó, olykor a faji gondolathoz közel jutó (de a szélső-jobboldallal mindvégig szemben álló) Veres gondolkodását. Az *Alföld parasztsága* című 1936-os könyve feltűnést keltett, hiszen egy autodidakta szerző, egy alföldi földmunkás vállalkozott arra, hogy leírja szülőföldjét, annak társadalmi tagozódását. Ahogyan Gyurác Ferenc írja, a „helyi, lokálpatrióta tudat” Veres gondolkodásában „nagyon korán táji tudattá, alföldi tudattá szélesedik”.¹⁴ A szülőföld, és annak lakossága élete végéig hatást gyakorolt Veres paraszt- és magyarság-konceptiójára: az alföldi szegényparasztot, mint ő írta, a „ridegparasztot” tekintette a magyarság mércéjének.¹⁵

Az *Alföld parasztságában* megfogalmazta, hogy a „zsirosparaszt” a falu uralgó osztálya. A zsirosparaszt két típusát különböztette meg: a patriarchális fölfogású ún. „basaparasztot” és az inkább kapitalista mentalitású „kupecparasztot”. Veres, kritikája ellenére, jó érzéssel vette észre, hogy a nagygazdák életető elemei a helyi önkormányzatiságnak: „belőlük telnek ki a községek, egyházi testületek, olvasókörök és agrárszövetkezetek vezetői”. Ám az már erős elfogultságra vall, hogy Veres szerint ezek a rétegek „mindenhova beviszik korlátolt uralmi és üzleti felfogásukat”.¹⁶ Papp István, a népi mozgalom monográfusa találóan fogalmazott Veres sajátos amatőr szociográfusi módszeréről, amely nélkülözte a társadalomkutatás empirikus módszertanát: Veres „saját megfigyeléseire, tapasztalataira támaszkodott, írásos forrásokat, statisztikákat nem használt, nem készített interjúkat. Azt mondta el, amit élete során felszedett, megfigyelt.”¹⁷ Gyurác Ferenc egyenesen „heurisztikus gondolkodónak” nevezte Veres Pétert, korántsem bántóan, hanem arra utalva, ami Veres személyiségének erőssége: a tapasztalatokon, fiatalkori élményein alapuló intuíció, a ráérezés, amit egy vértezett szociológiai tudás kiegészíthetett volna.¹⁸ De hát a szociológia mint tudomány gyanús volt a Horthy-kori Magyarországon, és értékelendő az, hogy egy autodidakta földmunkás négy elemi osztállyal a háta mögött egyáltalán mert cikkeket közölni társadalmi és politikai folyóiratokba, akkor, amikor a parasztság szerveződése és minden paraszti szocialista gondolkodás veszélyesnek tűnt a hatalom számára! Veres Péter e sajátos tipologizálása érthetővé teszi, miért nem tudott mit kezdeni a későbbiekben a mosoni parasztsággal, noha kifejezett rokonszenv, sőt szeretet vette körül személyét az ország eme régiójában 1945 után – csakhogy a magyar telepes újjazdák körében! Az ausztriai piacra termelő, a kapitalizálódásban előrehaladott őshonos, különösen német nemzetiségű parasztságot könnyű volt megbélyegezni a Veres Péter-i „kupecparaszt” kategóriával.

14 Gyurác Ferenc: *Jelen lenni a történelemben. Veres Péter magyarságtudata*. Bp., 1988, Magvető Kiadó, 36.

15 Uo. 37.

16 Veres Péter: *Az Alföld parasztsága*. Bp., 1986, Kossuth Könyvkiadó, 22.

17 Papp: I. m. 99–100.

18 Gyurác: I. m. 64–65.

Idegen környezetben

Veres Péter 1945 augusztusában járt Győr-Moson megyében. A *Mosonvármegye* regionális lap örökébe lépő *Szabad Mosonvármegye* I. évfolyamának 14. száma, amely 1945. augusztus 14-én jelent meg, *Veres Péter a nyugati magyarok között. Beszámolt Mosonmagyaróvárott a földkérdésről* címmel írt a Nemzeti Parasztpárt elnökének győr-mosoni útjáról. A tudósítás rögtön a címlapon szerepelt, Japán kapitulációjával és a megyei igazolási eljárások eredményeivel együtt. Mint ahogyan arról a cikk tájékoztat, Veres augusztus 12-én járt a magyaróvári járás központjában, az egykori Moson megye székhelyén. Kovács Péter újrónafői telepvezető, a hajdúböszörményi telepések vezetője üdvözölte Veres Pétert. Kovács összefogásra és a gyűlölködés megszüntetésére szólított fel.¹⁹ A református kisparaszti családban született Kovács Péter diakónusnak tanult Ausztriában. Az 1930-as évektől kezdve tisztelője és olvasója volt a népi írók könyveinek, és különösen szívén viselte az agrárszegények földhöz juttatásának és a népfőiskolák alapításának gondolatát. 1940-ben Kovács, a Keresztyén Ifjúsági Egylet országos titkáráként Csizmadia Károly magyaróvári református lelkipásztorral együtt, a kormányzat és különösen a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával, részt vett a rónafőpusztai telepítésben, amelynek keretében negyven hajdúböszörményi családot telepítettek le a Kisalföldön, megalapítva részükre Újrónafőt. Ugyancsak Kovács nevéhez kötődik a rónafői népfőiskola megalapítása²⁰ Kovács mint a népi mozgalom résztvevője, és Mosonban legsikeresebb szervezője kiváló választás volt a parasztpárti elnök köszöntőjének.

Veres tudta, hogy olyan régióba érkezik, amelynek legnagyobb földbirtokosa a Habsburg-Tescheni főherceg volt, s több aulikus hagyományú főúri család – Esterházy és Pálffy familia – rendelkezett latifundiumokkal a térségben. Nem felejtette el felemlgetni, hogy a nép „nem elvette, hanem csak visszavette jogos tulajdonát a legtöbbször idegen vérségű grófoktól, Habsburg főhercegektől”.²¹ A parasztpolitikus szavainak nyomatékot adott az, hogy az utolsó Habsburg-Tescheni főherceg, Albrecht nyilasbarátként lejáratta magát, és emigrált, megtépázva az addig jótékonyságáról ismert főhercegi család hírnevét.²² Veres

19 Veres Péter a nyugati magyarok között. Beszámolt Mosonmagyaróvárott a földkérdésről. *Szabad Mosonvármegye*, 1945/14, 2.

20 Kovács Péter újrónafői telepvezető életéről: Kövér Renáta Adrienne: Áttelepülés Hajdúböszörményből Rónafőpusztára. In *Rónaföld. Újrónafő község közigazgatási területének története*. Szerk. Szentkúti Károly. 2015. Újrónafő Község Önkormányzata. 113-160., Paár Ádám: A Hajdúságtól a Mosoni-síksáig. Egy parasztpárti politikus útja. In: *Népi blog. Az elmúlt évek írásai (2014–2016)* Bp., 2016, L'Harmattan Kiadó, 201–203.

21 Veres Péter a nyugati magyarok között. Beszámolt Mosonmagyaróvárott a földkérdésről. *Szabad Mosonvármegye*, 1945/14, 1.

22 Paár Ádám: Mosonmagyaróvár története 1920-tól a második világháború végéig. In *Mosonmagyaróvár*. Szerk. Tuba László. Mosonmagyaróvár, 2018, Mosonvármegye Lap- és Könyvkiadó, 255–256.

figyelmeztetett, hogy a föld elosztása még nem oldotta meg a parasztság problémáját. Felhívta a figyelmet a mielőbbi telekkönyvezésre, az állatállomány védelmére, valamint ajánlotta a szövetkezést. Egyúttal tagadta azt a vádat, miszerint a földreform „csak mézesmadzag, és utána a kolhosz [ti. kolhoz – P. Á. megjegyzése] következik”.²³

Veres nyilván tisztában volt azzal, hogy évszázadokon át, generációkon keresztül a nagyüzemi gazdálkodás jelentette a biztonságos, kiszámítható élet- és munkaszervezés keretét a magyaróvári főhercegi uradalom cselédsége számára, és ezek az emberek képtelenek lennének megélni a kisbirtokos paraszti tapasztalat, tudás, valamint tőke és technológia hiányában, egy világháborús pusztítást követően, amikor még a városok élelmezésén kívül a szovjet hadsereg ellátása is terheli az agrárnépességet. A rónafői telepesek, akik az ország másik részéből, Hajdúböszörményből érkeztek, ugyancsak rá voltak utalva a szövetkezésre, amely esetükben célszerűbb volt, mint az egyéni gazdálkodás a viszonylag szűkös földön. Kovács Péter és a néprajzkutató Timaffy László amúgy is a népi írók szellemében mintatelepülésnek szánták Újrónafőt, bizonyítva, hogy a szegényparasztek képesek felvirágoztatni a tulajdonukba került földet, ehhez azonban szükségesnek tartották a mezőgazdasági szakismeretek oktatását és a szövetkezést.

Mindezekon felül az északnyugati megye agrárnépességére hárult a feladat, hogy ellássa két iparváros – Mosonmagyaróvár és Győr – népét, ipari munkásságát élelemmel, ruházattal. Mindeközben veszélyes lett volna hirtelenjében felforgatni a hagyományosan római katolikus vallású magyaróvári cselédség életformáját, tradícióit. Furcsa módon bár, de logikusan az itteni mezőgazdasági népesség számára nem azt kellett hangsúlyozni, amit a tiszántúlinak vagy a déldunántúlinak: a kisparaszti birtok helyett részben a nagyüzem fenntartása szolgálta a nagy létszámú cselédség és a telepesek megnyugtatását.

A Veres által javasolt szövetkezeti út a mosoni térben a nagyüzemi forma fenntartását, a vetőmag- és állatállomány egyben tartását, és az agronómusok nemzedékeit 1818 óta kinevelő óvári mezőgazdasági akadémia szakemberképzésének alkalmazását jelentette. Nem véletlen, hogy Veres óvott az állatállomány felélésétől: „védenünk kell állatainkat, ne öljük le szíre-szóra”, és mint mondta, „soha nem volt igazibb a mondás: ha él, az urának él, ha döglük, a kutyának döglük”. Felvetette ötletként állatcserék lebonyolítását, kormánytámogatással. Hangsúlyozta, hogy rövid távon nyomorúságos lesz a helyzet, de kifejezte reményét, hogy „ne egye marja egymást miatta a magyar”.²⁴ Éppen az Északnyugat-Dunántúlon indult el először a termelőszövetkezetek létesítése, két bázison: egyfelől a volt uradalmi cselédek, másik oldalon az újgazdák

23 Uo. 1.

24 Uo. 1.

részvételével. 1949-ben az önálló községgé alakult Újrónafő megalapította az Április 4. Mezőgazdasági Termelészövetkezetet.²⁵

Veres jó érzékkel kerülte a nemzetiségi kérdés említését, amely az ország e régiójában veszélyes gyúanyagot jelentett. Bár pártja már kiállt a németek kollektív bűnösségének gondolata mellett, de az 1945-ös előadóúton az összefogást, a gyűlöletkeltés megállítását, az ország újjáépítésének programját kellett hangsúlyozni. A parasztpolitikus-író szólt a magyar értelmiség szerepéről. A mezőgazdasági akadémia árnyékában, ahol Timaffy László néprajzkutató vezetésével megalakult a Széchenyi Népfőiskola, különösen fontos volt hangsúlyozni, hogy a Parasztpárt a magyar nép szövetségének tekinti az értelmiséget. De, figyelmeztetett Veres, csak azokat, „akik jó munkások a szakmájukban s akik lélekben egyek tudnak lenni a néppel”.²⁶ Mint a tudósításban olvasható, éljenzés és sok lelkes megszakítás fogadta Veres szavait.

Veres Péter volt a pártja győr-moson-soproni listájának vezetője az 1945-ös nemzetgyűlési választáson.²⁷ A Parasztpárt elnöke Heves és Nógrád-Hont megyék mandátumát fogadta el.²⁸ Veres még egyszer utazott Mosonmagyaróvárra, 1964-ben, amikor ellátogatott Újrónafőre. Ekkor azonban már érdemben nem tudta képviselni a régiót ügyeit.²⁹

Somogyi Imre és a „kert-Magyarország” gondolata

Ha volt a népi írók közül olyasvalaki, aki nézeteivel igazán kötődött az ország egyik legfejlettebb mezőgazdasági területéhez, ahol korán kialakult az intenzív mezőgazdálkodás, az a „Kert-Magyarország” címen könyvet író Somogyi Imre volt.

Az 1902-ben Abonyban, egy hétholdas parasztember gyermekeként született Somogyi a Képzőművészeti Főiskolán tanult, majd a neves néprajztudós, Györfly István tanítványa lett, akinek megbízásából népművészeti gyűjtést végzett. Közben kitanulta a kertész mesterséget, járt Bulgáriában, ahol közelről láthatta a bolgárkertészeteket. Ott volt a Nemzeti Parasztpárt megalapításánál, és részt vett a párt vezetésében. Részt vett a Parasztszövetség 1941-es megalakításában. Kerékpárjával szorgosan járta az országot, és mindenütt előadásokat

25 Szentkúti Károly: Újrónafő önálló község története 1949–1990. In *Rónaföld. Újrónafő község közigazgatási területének története*. Szerk. Szentkúti Károly. 2015, Újrónafő Község Önkormányzata, 171.

26 Uo. 1.

27 Hubai László: *Magyarország XX. századi választási atlasza*. Bp., 2001, Napvilág Kiadó, II. kötet, 148.

28 Benkő Péter: Veres Péter. In *A Nemzetgyűlés almanachja 1945–1949*. Szerk. Horváth Zsolt, Hubai László. Bp., 1999, Jelenkutató Alapítvány, 660.

29 Szentkúti: I. m. 180.

tartott a paraszti gazdálkodásról. Fontosnak tartotta, hogy a különböző falvak lakosai megismerjék egymást, ennek érdekében ún. határjárásokat szervezett. Harcolt az ellenállásban testvérével, Somogyi Miklóssal együtt, a Bimbó úti partizáncsoport tagja volt. 1945 elején a Közellátási Kormánybiztosság kertészeti osztályát vezette, tagja lett a Budapesti Nemzeti Bizottságnak, valamint 1945-ben beválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe.³⁰

Somogyi rendszeresen tartott népfőiskolai előadásokat. Szervezte a Paraszt-szövetség Földmunkás Szakosztályát, valamint alelnökként a Földművesek Országos Gazdasági Szövetségét.³¹ A rengeteg intézményi kötődése mellett azonban tollal is küzdött a parasztság sorsának javításáért. 1942-ben Püski Sándor kiadta *Kertmagyarország felé* című vékony könyvecskéjét, amely azonban a távlatos paraszti érdekvédő, demokrata és zöld gondolkodás magyarországi bibliája (lehetne), ma is.

A *Kertmagyarország felé* című művében Somogyi foglalkozott azzal a problémával, hogy a parasztek gyakran maguk sem vállalják a paraszt elnevezést. A Dunántúlon már a századfordulón szégyellnivaló volt a paraszt elnevezés, helyette „gazdát” vagy „kisgazdát” illet mondani (nem véletlen, hogy az első kisgazdapártként számon tartott, Dél-Dunántúlon megszerveződő Nagyatádi Szabó István-féle párt 48-as Országos Függetlenségi Gazdapárt néven alakult meg 1909-ben). Mindez ellentétben állt azzal, hogy a német nyelvterületen a Bauer szó mai napig büszkeséget hordoz. Somogyi a paraszt névtől való idegenkedés okát részben a múltban, a beteges társadalmi viszonyokban, részben a hatalomhoz való törleszkedésben látja. Mint írja, „nincs a világon még egy állam, ahol egy foglalkozási ágat a többi társadalmi rétegek annyira lenéztek volna, annyira lealázónak tartottak volna, mint nálunk. Nemcsak az uraink szégyellik a parasztságot, a paraszt kapcsolatot, vagy rokont, de így van ezzel a jelzővel, ezzel a foglalkozással maga a parasztság is.”³² Emiatt a rossz társadalmi beidegződés miatt a paraszt nem szereti a „paraszt” elnevezést, „sem a szegény, sem a zsírosnyakú”. Mint Somogyi írja, „pógároknek, földműveseknek, gazdáknak, kisgazdáknak, mezőgazdasági termelőknek stb. mondják magukat. A parasztságot nem vállalják.”³³ Noha könnyen látható, hogy a szóba jöhető elnevezés választása mögött ugyancsak tapintható az értékkülönbség.

Somogyi emancipálni akarta a parasztot, és tudta, hogy ez a folyamat a névvel kezdődik. Minden identitás alapja a nyelv. Hogy az ember hogyan nevezi magát, azzal hatalmat gyakorol önmaga felett, és kiveszi a hatalmat mások

30 Somogyi Imre életéről: Dr. Gyuró Ferenc: Somogyi Imre emlékezete. In Somogyi Imre: *Kert-Magyarország felé*. Bp., 1997, Hét Krajcár Kiadó-Püski Kiadó, 99-108; Benkő Péter: Somogyi Imre. In *A Nemzetgyűlés almanachja 1945-1949*. Szerk. Horváth Zsolt, Hubai László. Bp., 1999, Jelenkutató Alapítvány, 523-524.

31 Benkő: i. m. In: *A Nemzetgyűlés almanachja 1945-1949*, 524.

32 Somogyi Imre: *Kertmagyarország felé*. Bp., 2014, Hét Krajcár Kiadó, 12.

33 Uo. 13.

kezéből, hogy megmondják, ő micsoda. Tehát „a paraszt elnevezést pedig nekünk vállalnunk kell. Ez a jelző csak addig sértő, amíg tagadják.”³⁴

Somogyi megfogalmazott sok gyakorlati tanácsot a gazdák részére. Javasolta a rideg állattartás felváltását tehenészetekkel, mert, mint megfogalmazta, „a mi népünknek is elkelne, ha minél több tejet és tejterméket fogyasztana”.³⁵ Emellett szólt a faluvezetők képzéséről, akiket a népfőiskolások vagy aranykalászos tanfolyamot végzett gazdák (ezt a szót ő használja!) közül kívánt választani.³⁶ Felhívta a figyelmet a megfelelő mezőgazdasági szakoktatásra, amely összhangban van az adott tájegység földrajzi és éghajlati viszonyaival, valamint az adott népesség lelki adottságaival. Úgy vélte, hogy be kell venni a néprajzot a tantárgyak közé, hogy azok, akiknek a munkája a nép vezetése, jobban ismerjék a parasztságot.³⁷ Kiállt a családvédelem, a telepítés és a szövetkezetek mellett.³⁸

Olyan kérdésekben hallatta hangját, amelyek az ököpolitika előfutárává avatják Somogyit, akit a zöldek is büszkén vallhatnának magukának: javasolta a patakok vizének tározását és öntözését, a víz- és szélenergia alkalmazását. Mint írta, „nem kellene vízesések. Nem kellene óriási költséggel megépített gátak és turbinák. Folyóink és patakjaink vizének ésszerű kihasználásával, kevés költséggel talán helyre tudjuk hozni azt a hibát, amit az óriási költséggel végrehajtott egyoldalú vízelvonó csatornázással elkövettünk. [...] Eddig a kertgazdaságokban vagy emberi, vagy állati, vagy gépi erővel öntöztünk. Mind sokkal költségesebb, mint ha a vízre magára bízunk az öntözést.”³⁹ Ellenezte a mocsarak lecsapolását, illetve olajjal vagy petróleummal való elborítását, amely minden élőlényt elpusztít, kivéve a maláriát terjesztő szúnyogot. Ehelyett, saját megfigyelésére támaszkodva, Somogyi a kacsatenyésztés felfuttatásával kívánta meggátolni a maláriát terjesztő szúnyogok szaporodását.⁴⁰ Somogyi azért ellenezte a mocsarak lecsapolását, mert az ott termő nád és gyékény a hasura alapanyaga. A hasurával takarják be a melegágyakat és üvegházakat. Sorolja a hasura előnyeit: véd a természeti károk (fagy, vihar) ellen, a hasuraszövés sokkal több munkáskéznek biztosítana munkát, mint a külterjes szemtermelés.⁴¹

Somogyi értékelése szerint „a külterjes gazdaságban nem tudunk versenyezni termelési költség tekintetében a nagy államokkal. A mostani társadalmi beren-

34 Uo. 13.

35 Uo. 16.

36 Uo. 34.

37 Uo. 23.

38 Uo. 90–98.

39 Uo. 55.

40 Mint írja, „ha lecsapolás vagy olajozás helyett a malária által veszélyeztetett mocsárvidéken nagyobb arányú kacsatenyészteteket rendezünk be, ezzel nemcsak a maláriakérdést oldjuk meg – a jövő gazdasági életében óriási jelentőségű nád- és gyékénytermő területek elpusztítása nélkül –, de olyan óriási jelentőségű olcsó népelelmezési cikkhez jutunk, aminek a fogyasztása igen fontos lenne az amúgy is rosszul táplált magyar gyerekeknek.” Uo. 61.

41 Uo. 38–40.

dezkedés mellett mi nem alkalmazhatunk tetszés szerinti mennyiségben gépeket a mezőgazdaságban. Egyedüli lehetőség a kertgazdálkodásra való áttérés. De ezt is csak úgy tudjuk megcsinálni, ha szervezkedünk. Parasztszövetkezetek útján.”⁴² Tekintettel, hogy Moson megyében hagyományos volt a nád-, széna- és zöldségtermelés, és a mocsarak, valamint a Szigetközben a vadvizek szintén állandó kihívást jelentettek, ezért Somogyi gyakorlati célú, részben a bolgárkertészekről ellesett tapasztalatai rezonáltak a mosoni paraszti közösségek évszázados tudására.

A mezőgazdasági akadémia pedagógiai hagyományai szintén a „kert-Magyarország” ideája felé mutattak. 1941-ben az akadémia bevette a kertészetet a kötelező tantárgyak közé.⁴³ Ekkor már érezhető volt, hogy a kormányzati rendszer nem tud kitérni előbb-utóbb egy méltányos földbirtok-rendezés elől, és az akadémia professzori kara igyekezett felkészíteni a diákokat arra, hogy a jövőben nem a nagy-, hanem a kis- és középbirtok lesz az általános mezőgazdasági üzemmódo. Törekedtek emellett az agrárium gyakorlatiasabbá tételére. Előrelátásukat mutatja, hogy kötelező önálló tárgyként bevezették a „tropikus mezőgazdaság tanulságait, különös tekintettel a szárazságban való gazdálkodásra”.⁴⁴

1942-től, az akadémia Mezőgazdasági Főiskolává szervezésétől a tudományos tárgyak száma növekedett. Több olyan tantárgy bevezetésre került, melyek megnyerték Somogyi, Kovács, Timaffy tetszését, mert életségúak voltak, és a táji adottságokból indultak ki: ekkor vezették be a mezőgazdasági szociálpolitikát, a pedagógiai alapismereteket, a népies mezőgazdaságot.⁴⁵ A II. világháború miatt kevés idő volt gyakorlati alkalmazásukra. De az akadémia újrainyítása, illetve a Timaffy vezette óvári, illetve Kovács újrónafői népfőiskolája reményt adott, hogy hamarosan kiválik egy művelt gazdaréteg, amely a falu demokratikus vezetője lehet. Az egypártrendszer kiépülésével azonban az ország története más utat vett. Somogyi sorsa szintén tragikusan alakult: 1947. augusztus 5-én vetkőztető szovjet katonák ölték meg Somogyi Imre író és szobrászt, a „falvak kerékpáros apostolát”, nemzetgyűlési képviselőt.⁴⁶

Népiek egy sajátos térben

Összességében az északnyugat-dunántúli Moson kevés népi író számára jelentett természetes közeget. A régió nemzetiségi, társadalmi és felekezeti viszonyai nem kedveztek a Nemzeti Parasztpártnak, amely 1945-ben a magyaróvári járás

42 Uo. 41.

43 Walleshausen Gyula: *A magyaróvári agrárfelsőoktatás 175 éve (1818–1993)*. Mosonmagyaróvár, 1993, Pannon Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kar, 159–160.

44 Uo. 160.

45 Uo. 166.

46 Benkő Péter: Somogyi Imre. In *A Nemzetgyűlés almanachja 1945–1949*. Szerk. Horváth Zsolt, Hubai László. Bp., 1999, Jelenkutató Alapítvány, 524.

területén a leadott szavazatok 9,16 százalékát, Mosonmagyaróváron 1,3 százalékát szerezte meg (igaz, a járás eredménye felülmúlta az országos eredményt, de ez a belső telepítésnek, a magyar nemzetiségű telepéseknek köszönhető).⁴⁷ Az intenzív, piacra termelő helyi mezőgazdaság, az 1930-as évektől kezdődő telepítések, a magyar református paraszti lakosság számának növekedése, valamint az akadémián ekkoriban induló oktatási reformok megalapoztak volna egy szerves építkezésnek. A népi írók közül csak kevesen kötődtek a térséghez. Az országos politikusok közül csak kevesen jártak Mosonban. A választópolgárok pedig akkoriban is inkább honorálták a lokális kérdések előtérbe helyezését, mint az országos politika jelszavait. Bár a térségbe látogató népi írók egyénileg népszerűek voltak, a Parasztpárt mindvégig gyenge maradt, amit jól jelez a parasztpárti vidéki szervezetek bomlása az 1947-es választás előtt, és a párt gyenge választási eredményei.⁴⁸

Bozsó Andrea. Men sorozat, részlet, 2025 (digitális felvétel)

47 Hubai László: *A XX. századi Magyarország választási atlasza 1920–1998*. II. köt. Bp., 2001, Napvilág Kiadó, 164., Hubai László: *A XX. századi Magyarország választási atlasza 1920–1998*. II. köt. Bp., 2001, Napvilág Kiadó, 343.

48 Paár Ádám: „A parasztság minden pártot inkább kipróbál, mint a Parasztpártot.” *A Parasztpárt „alulnézetből” Győr-Moson megyében (1945–1947)*. *Valóság*, 2016/7, 47–58.

Szempillafedezék mögött a világ

Tóth Erzsébet *Gyertyaszentelő* című kötetének motivikus vizsgálata¹

„Tóth Erzsébet fölemeli a karját,
szinte egyetlen mozdulatára versébe indul a világ.”²
(Ágh István)

„Megszületni mint a tenger,
mint az eső jönni-menni
mint a vér sugarakban szökni.”
(Tóth Erzsébet: *Végül*)

Jelen tanulmányunk mottójául azért választottuk Ágh István szavait, mert azok jól rímelnék az első kötetről szóló írásunk („*És esti fényben feltűnik rajtam az áldás*”). Tóth Erzsébet *Egy végtelen vers közepe* című pályanyitó kötetéről) mottóválasztására. Ott Parti Nagy Lajostól idéztünk: „Kitárt karokat képzelek Tóth Erzsébetnek. Kitárt karokat, bíbor, arany, napszínű ceruzát...”³ Többen írtak már költészetéről, verseinek egyedi „természetföldrajzáról”, versindításáról kevesebbet. Pedig Tóth Erzsébet „karlendítése” mindig hiteles: karakteres avizóval hozza működésbe verseit. Akárhol nyitjuk ki tanulmányunk tárgyát, a *Gyertyaszentelő* című kötetét, nem találunk egyetlen „langymeleg” indítást sem, hanem ilyeneket például: „Az újabb szerelmek már a kertkapuig sem érnek...” (*Hazatérés*); „Eltűnnek éveim gyász és hó mögött...” (*Pillanatképek: elégia*); „Ott van a fehér selymeken / arcát a szél már egy zöld zászlóval összetévesztheti...” (*Nagy László örökzöldben*); „Már nincs idő, / de emléke vérzik a bútorokon...” (*Nincs idő*) stb. Eisemann György jegyzi meg a kötet kapcsán: „...lírája világát nem vonatkoztatja el a konkrét helyzetekből, honnan érzelmei származnak – mindig jól körülírt, egyénített állapotból halad tovább.”⁴ Tóth Erzsébet versvilágának ez az „egyénytett állapota” felelős azért, hogy összetéveszthetetlen

LAJTOS NÓRA (1977) Debrecenben élő, Bella István-díjas költő, író, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, tanár. Legújabb kötete: *Hétszirmú a végtelen – Zenélő versek* (Cédrus Művészeti Alapítvány, 2025).

1 Jelen tanulmány az MMA 2023–2026-os Ösztöndíjprogram keretében készült.

2 Ágh István: „Zászlók helyett is lobog a hajam”. Tóth Erzsébet: *Gyertyaszentelő*. *Tiszatáj*, 1982/12, 52.

3 Parti Nagy Lajos: Tóth Erzsébet, *Egy végtelen vers közepe*. *Jelenkor*, 1980/7–8, 764.

4 Eisemann György: Átváltozás és áldozat? Tóth Erzsébet: *Gyertyaszentelő*. *Mozgó Világ*, 1982/12, 92.

legyen nemzedéktársaival, hogy alanyiságában hordozza a mikro- és makrokozmoszt egyszerre. A *Mindenség summásleányaként* (amely kifejezésben nem véletlen a Nagy László-i utalás) Tóth Erzsébet színekdochéban látja az egész világot: rész-egészen alapuló metonimikus látásmódjára jellemző, hogy a legapróbb túlevélben is képes feltárni akár a karácsonyfák lélektanát („nem lehet megfojtani a karácsonyfát” – *Pihenj, pihenj*). „Tóth Erzsébet a verset, az alkotást az élet centrumába helyezi – írja róla Nagy Gábor, majd így folytatja: annak az életnek a centrumába, amely nála hangsúlyozottan emberközpontú, és ezzel már a hetvenes-nyolcvanas években is izgalmas, poétikai energiától izzó korszerűtlenséget vállal magára.”⁵ Tóth Erzsébet már első kötetében is alanyi költőként lépett elénk, s ettől nem volt eltántorítható második kötetében sem.

Nincs abban talán semmi meglepő, ha egy pályanyitó kötet, az *Egy végtelen vers közepe* (1979) felől olvasva a második versgyűjtemény, a *Gyertyaszentelő* (1982) körülbelül éppen annyi rokonságot mutat az elsővel, mint újdonságot. Erős kifejezésnek tartanánk az első kötetet *meghaladó* kifejezést, ugyanis az a költői trópushasználat és motívumkincs, amit az első kötet felvonultatott, csupán átstrukturálódott: a költői képek – jó értelemben vett – burjánzásának megálljt parancsoltak az újabb versek, amelyeket leginkább – mind az első kötettel összekötő úgynevezett vándormotívika, mind a kötetben belüli – motívikus építkezés jellemez. Ilyen jellegzetes vándormotívumok például a *hó* (*havazás*), a *madár*, a *tenger*, s ezekhez társulnak még a korpuszon belül igen gyakran fellelhető *arc*, *tükör*, *május*, *fájdalom*, *rózsa*, *nyár*. Úgy érezhetjük, mintha ezen lexémák nélkül nem is létezne „igazi” Tóth Erzsébet-poézis. Természetesen nincs ez így, de az mindenesetre megállapítható: az a fajta költői magatartásmodell, amely Tóth Erzsébetet jellemzi, nem nélkülözheti, és nem is nélkülözi az olyan szervesen építkező motívumhálót, amely az első kötetét jellemezte. A *hó*, a *május*, a *madarak*, a *tenger*: túllépnek névszói létmódjukon, és szétszóródnak a kötet szemantikai mezőjében. Vegyük példának a havat, amely mindig esztétikai többletet ad az adott versnek. Az *Anyám kérdéseire* című költeményben megszemélyesítés formájában találkozunk a hóval, majd az *Ünnepre gondolok*ban a havazással: „csak játszom / neked egy olyan dallamot / amit a hó játszik a tél / néma orgonáján...” (*Anyám kérdéseire*); „álmom havazásai / lassan minden szerelmet eltorlaszolnak” (*Ünnepre gondolok*). Tóth Erzsébet teljesen tisztában van vele, hogy versei tele vannak havazással, olyannyira, hogy szerzői önreflexióként meg is fogalmazza azt: „...most meg HÓ ESIK, HOGY MÁSHOGY KEZDŐHETNE VERS, de az se utolsó: hó hull, hallani ezt a rádióból...” (*Levél Pécsre – Kiemelés az eredetiben: L. N.*) Sőt: a szakralitásnak is teret enged az a szöveghely, ahol így fogalmaz a költő: „...ennek a hónapnak még letérdelek” (*Szimultán*). Tanulmányunk elsősorban ezen motívumkörön belül igyekszik közelíteni a kötethez. Mielőtt azonban a többi motívumra is kitérnénk, érdemes röviden

5 Nagy Gábor: Tóth Erzsébet: *Gyertyaszentelő*. <https://www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom/gyertyaszentelo> [utolsó letöltés: 2026. 02. 12.]

felvillantani eme második kötetnek a „beérkezését” Tóth Erzsébet pályáján a kortárs recepció horizontjáról.

A *Gyertyaszentelő* című kötet befogadástörténete Iszlai Zoltán *Egy költő jelentősége* című ÉS-cikkével indul. A József Attila-díjas költő, műkritikus ad hírt először Tóth Erzsébet második kötetéről. Iszlai írja: „...a groteszk-vajakos Kiss Anna mellett legsajátosabb hangú asszonylírikusunk, akit a hatvanas-hetvenes évek költőrajzása küldött irodalmunkba.”⁶ Eme kijelentése beigazolódni látszott Iszlainak, ugyanis a Balassi Bálint-emlékkardot eddig két nőnek ítélték oda: Kiss Annának (2015) és Tóth Erzsébetnek (2025). A recenzens jó érzékkel emlegeti Tóth Erzsébetet azon kevesek között, akik „*hatva* képesek alkotni, akik »csinálnak velünk valamit«, ha olvassuk, ha halljuk a versüket [...], akik gondolataikkal bírnak érzelmeket kelteni”.⁷ Hogy mennyire jogos lehet a motívumok vizsgálata a *Gyertyaszentelő*ben, azt Ágh István sorai is megerősíthetik, akkor is, ha nem irodalomtörténész észrevételezi azt, hanem egy tiszteletben tartott pályatárs: „Ami kívül, valóságos *tükörben* egy fiatal nő *arca* körül; ami belül, a gondolatoknak, indulatoknak, jajnak és örömmek a vers. Együtthatásukban keresi magát a költő. Összeszámolható, hányszor fordul elő kötetében ez a két szó.”⁸ (Kiemelések tőlem: L. N.) Egy kedves kortársa, Csengey Dénes az *Alföld* hasábjain közölt kötetismertetőjében hangsúlyozza: „Volt már a magyar irodalomnak *versben bujdosója*. Pályája, műve mutatja világosan, hogy nem lefokozott létet vállal, aki követi. Tragikus líra kifejlődését mutatja a *Gyertyaszentelő*.”⁹ Tragikusságát a következőkben látja Csengey: „Az a világosan felmért helyzet, hogy az etikum nem erőtényező a világban, nemcsak a tehetetlenség érzését ássa mélyebbre a lélekben, hanem az etikus lény minden létmozzanatát eleve erkölcsi vétséggé teszi. És ez Tóth Erzsébet költeményeinek alaphelyzete.”¹⁰ Innen, a borúlátó költészet felől indítja kötetelemző írását Szakolczay Lajos is, amikor így fogalmaz: „Tóth Erzsébet érzékenységénél, hajlamánál fogva azt a részt hasította ki a világból, melyben »otthon« érezte magát. Borúra ború jött, mert így volt természetes a sírás...”¹¹ Az Ágh Istvánnál felbukkanó tükör és arc metaforikára Szakolczay is fogékony, aki az első kötetből való elmozdulást ekképpen érzékeli: „S a legfőbb változás: önmagát (és a világot!) görbe tükörben is látja [...] Új arcai pezsgést hoztak, összetettebbé, nagyvonalúbbá tették látását.”¹²

Új archordozása egyszerre vezetett gondolati szabadsághoz és gúzsba kötöttséghez. Egyfelől „teremtő aktusú” romantikus hévvel szólal meg, másfelől Csoóri erős hatása látszik érvényesülni: „új szavakat akarok kitalálni / új évsza-

6 Iszlai Zoltán: *Egy költő jelentősége*. Tóth Erzsébet: *Gyertyaszentelő*. *Élet és Irodalom*, 1982. május 14.

7 Iszlai: uo. (Kiemelés az eredetiben: L. N.)

8 Ágh: uo. (Megjegyzés: összesen kb. harmincszor fordul elő a két szó. – L. N.)

9 Csengey Dénes: Tóth Erzsébet: *Gyertyaszentelő*. *Alföld*, 1982/9, 87.

10 Csengey: i. m., 86.

11 Szakolczay Lajos: A szökés aranyvágója. Tóth Erzsébet költészetéről. *Jelenkor*, 1983/6, 526.

12 Szakolczay: i. m., 527.

kokat, új virágokat, új folyókat / újra akarok nevezni mindent, / mert a régiek nagyon fájnak” (*Homlokod fényében*), ugyanakkor így sóhajt fel: „ó verseim félek tőletek / nehéz adósság ültök szívemen / de csontom török / tükröm kigyullad / Anyám sírva fakad / valahányszor hozzátok igazítom arcomat” (*Békeidő*).

A lírai én arcának nemcsak két oldala van: a kötet verseiben Tóth Erzsébet a világban tükrözött arcát, éppen ezért ezek a tükörképek mindig új arcban nyilvánulnak meg. „Ágh István vetette fel kritikájában, hogy a kötet nem annyira a »versegyéniségek« révén marad emlékezetes: az önarckép megformálása, az arc keresése a verseken átívelő tétje e lírának.”¹³ „Kezeim / éhes hollók arcomon, / ha most tükörbe néznék, nem volna szemem. / Csak az álmot várom, csak a szüntelen havazásokat...” (*Ünnepre gondolok*) A tenger toposzához köthető attribútumokkal írja körül lelki szomjúságérzetét, vágyakozását valami totális után, legyen az élettelen vagy élő: „arcomon hajók, sirályok simogatása” (*Szomjúság*). Az arc szépségeszmény „képében” is fel-feltűnik: „lassan mennénk mint a Hold... / és még akkor sem biztos / hogy legalább álomban szép lenne az arcom” (*Sorok egy divatlapra*); „arcom újra egy tündér arca” (*Mint a ragadozók*). Két szöveghely az elmúlás alakzata felől szól az arcról: „láthatatlan vagyok mint a tejjel írt szavak. / Arcom ottmaradt az őszi levegőben...” (*Sehova*); „arcom oda-száradt a sápadó levelekhez” (*Gyertyaszentelő*). S ahogyan azt József Attila óta tudhatjuk: „Hiába fürösztöd önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat.” (*Nem én kiáltok*, 1924) Ez Tóth Erzsébet hangján ekképpen hangzik: „Mert nem is sejtéd milyen vagyok nélküled / arcod nélkül milyen ízléstelen vagyok” (*Pillanatképek: stílus*). Sőt: az arcok egymásra hatása is felfedezhető: „már arcodra költözött szomorúságom” (*Szimultán*). „Most mégis tested kell, arcod és kezed / az utolsó hazát lélegzőknek, / mielőtt könnyű leszel, mint az ostya, és rengeteg. [...] Nekem elég legelső arcod, / és tengertől tengerig viszem” (*Nincs idő*). Míg-nem össze nem olvad az én és a te: „egy repülőgép arcunkat egymástól elrabolja” (*Éjjel, hazafelé*). A legegységesebb kérdésfeltevésekre viszont itt találhatunk rá: „ki vagy te Anyám? / nem tudom / kiről mintáztad arcomat [...]; az a vers még hiányzik Édesanyám / nem tudom mi van velem / nem tudom mi volt és mi lesz / de már tőle is / kinek arca átfénylett / minden hőésésen [...]” (*Anyám kérdéseire*). Az arc metonimikus mezőjében a rész (arc) felidézi a költő egész alakját. Ezért is mondhatja olyan „könnyedén”: „...nem kell sietni haza a tükör elé, nem kell tünődni, kinek a bűne az arcod, kinek a bűne volt a szerelem” (*Könnyedén*). Azt viszont mintha szétkürtölné *Végül* című versében: „gyémántfoglalát míg megtanultam. / S ne kérjem vissza a széltől arcomat...”

Egy újabb motivikus kört alkot a *hó/havazás-tavaszyár* jelenléte a kötetben, amely az első versgyűjteményben is jelentékenynek bizonyult. Tóth Erzsébet verstája vagy havas, vagy tavaszi (májusi)-nyári zöld. A *Sortűz* című versében egy „valódi” felkiáltást olvashatunk: „Micsoda hóból szédeleg elő a tavasz!” Tudvalevő, Tóth Erzsébetnél a központosítás egy olyan szövegstrukturáló jelzésrendszer, amit nem használ következetesen. Első kötetében csak kérdőjelet

13 Nagy: uo.

találunk, a felkiáltások mellől minduntalan elmaradnak a felkiáltójelek. Ebben a versében viszont ott a mondatvégi írásjel, ami újdonságszámbe vehető eme kötetben. Az illatontó tavaszi hónap pedig „kicsalja tőlünk a májusi illatokat”. (*Hazatérés*). A kötet egyik legszebb hasonlata is a májushoz kötődik: „mint egy madár, könnyű lesz vállamon a május...” (*Sortűz*). A *Békeidő* felhevült létállapotban ad hangot a költői mondandónak a verszárlatban: „talán május van, talán csütörtök / állok mint egy merénylet / kés a délután hátában [...] talán nyakamra hurkolom a májust.” Az évszakmetaforika egészen a kötet végéig kitart. Nagy László *örökzöldben* című versének záró sorában olvassuk: „...mégis rá vár a jeszenyin-szőkén fegyverkező tavasz”, valamint a kötetet lezáró *sláger reminiscenciát* megelőző Csoóri Sándornak ajánlott versében: „elég nekem, hogy virágozzak, / s innen már nem fájnak úgy / az elnémíthatatlan tavaszi indulók sem” (*Hogy virágozzak*). A frissen ropogó pénz a költői képzelet által azonnal a hóropogást jelöli: „Akár a hó, ropog a friss pénz” (*Lehetne címer*). Van, hogy a telet felváltó tavasz bontja ki benne a havazásra emlékezés aktusát: „néha újra kell tanulni a tavaszt, újra beszélni a Holdhoz, becézni a hópelyheket, elhelyezni az égtájakat...” (*Könnyedén*). Képes istenként tekinteni a csapadékra, amely védelmébe tudja venni: „hó-oltáron a hó istenének valaki áldozott értem” (*Szomjúság*).

Nem tekinthetünk el az első kötetben fel-felröppenő *madár*-motívumtól sem: „a madarak szívverése ilyenkor áll meg bennem” (*Félelem*); „messzire húznak tőlem a madarak” (*Homlokod fényében*), ahogyan a *rózsáktól* sem: „visszaadom a rózsaszírommal töltött palacsintát / és mint az aratók a térdemről ebédelek” (*Hazatérés*); „mintha egy rózsához beszélnek” (*Ha majd elálmosodom*); „nem emlékszem a [...] rózsáira” (*Farkas utca*); „rózsafán fennakadó zászlók” (*Fél tíz, három-negyed*); „rózsa-hadműveletek” (*Hogy virágozzak*); „mintha egy rózsához beszélnek, vele szeretnék éjszakázni...” (*Ha majd elálmosodom*). A *Lehetne címer* című vers első közlésében még szerepeltek a következő sorok: „Az idén sem lesz ezüstszálas ruhám, / dekoltázsomban rózsza, hajamban csillagocskák.” Ezt a két sort törölte a szerző összegyűjtött kötetében. A *Kihajózni* című versben is egy filológiai érdekesség figyelhető meg, amint átpoetizálja Tóth Erzsébet a rózsza-dögöt rózsaszírommá. Eredetileg ugyanis így szól az idézet: „csak a múlt jön el értem, / kullog mellettem mint egy félszemű kutya, / és körül rózsza-dögök, május-romok / mutatják az utat”. (Kiemelés tőlem: L. N.) Ez módosul ekképpen az *Aliz már nem lakik itt* című kötetben: „csak a múlt jön el értem / kullog mellettem mint egy félszemű kutya / és körül rózsaszírmok, május-romok / mutatják az utat”. (Kiemelés tőlem: L. N. Sőt még a központosáson is változtatott a költő.)

Még egy jelentős motivikával kell számolnunk a *Gyertyaszentelő* kapcsán. A létezés és alkotás *fájdalom*-aktusa mintha egyetlen tőből lenne származtatható Tóth Erzsébetnél. Az *Egy végtelen vers közepében* a megsebzett szerelem érzésével szemben harcol minduntalan a költő, „a kimondhatóság gyötrelmével”,¹⁴ a *Gyertyaszentelő*ben viszont maga a versírás mint a szavakban fájás élménye

14 Szokolczay: uo.

manifesztálódik: „csak az a két mondat fáj / amit tegnap az akácokról kigondoltam / mára elvesztek hagytam elveszni őket / a Dunába ejtek minden szerelmet / minden angyalt minden verset [...]” (*Békeidő*), miközben „számban búzavirággal az út szélén állok / ölni tanít a fájdalom” (*Szomjúság*). A totálissá növesztett fájdalomérzet („Fáj a napfény. Minden ember fáj” – *Sehova*; „S már nem ő fáj, hanem újból az élet – *Kormos*) váltakozva tűnik fel a világra testált fájdalommal („már átvette fájdalmamat a világ – *Pillanatképek: királynő*). Eisemann György így értékeli Tóth Erzsébetnek a világgal szembeni szentimentális túlérzékenységet: „Az ár ellen kell viselnie és elviselnie különállását, mely a mindennapok egyformaságában vergődik helye megtalálásáért. A saját lét fájdalma a külsőség iránti megvetés és olykor a gyűlölet közt csapong, s elvágyódása a »tisztá létezés« torzulásmentes eszményét idézi fel.”¹⁵ A szentimentális halálvágyra nyomokban sem találunk példát, annál inkább magának a *halálnak* a jelenlétet felszámoló voltára. Azzal, hogy Tóth Erzsébet kijelenti: „a halálnál nincs tágasabb” (*Fél tíz, háromnegyed*), olyan, mintha a fekete lyuk mindenkor az emberre leselkedő-tátongó száját látnánk, amelybe egy idő után beleszédülhetünk: „mint egy halott költő, nyugodtan kérdem / kellene a szívem iránytűnek?” (*Hazatérés*).

Az égtáj nélküli én-világspektrum mondatja ki a költővel: „...néha újra kell tanulni a tavaszt, újra beszélni a Holdhoz, becézni a hópelyheket, elhelyezni az égtájakat, csak néha újra kell tanulni a halált” (*Könnyedén*). Ahogyan ezt is: „[...] és hallom újra / az elmaradhatatlan világvégi mondatokat / hogy meghalunk / hogy kihalunk mint a sárkányok / gyöngén hallom ez már nem is történt / ez már csak álom” (*Mint a ragadozók*). A legköltőibb mondat azonban az *Alkalmi vers*ben olvasható: „az igazi verset halálig kell írni / magunkkal vinni a föld alá / hogy megmeneküljön...” Az alkotás mélylélektanába enged itt betekintést Tóth Erzsébet, sőt, tovább is megy ennél: a *költő halálát* túlélő költemények utókornak való újracsíráztatásáról is szól.

A *Gyertyaszentelőben* megszólaló lírai hang árnyalatnyilvánlag más, mint az *Egy végtelen vers* közepében megütötté. Már a debütáló kötetben is megvolt a sötét tónus, a szerelmekben és az életben csalódottság csüggedtebb felhangjai, itt ez az elkomorulás három év múlva sem tud feloldódni, sőt, inkább tovább mélyül. „Mellemre ül a félelem, / nagy, fekete macska néz mozdulatlan. / Annyit se enged, hogy felüljek.” Ezeket a sorokat a második kötet nyitóversében, a *Félelem* címűben olvashatjuk, s mellészélődnek még a többiek: „nincs más takaróm csak szempillám fedezéke” (*Hazatérés*). Az elvonulás esztétikájának magasiskolája ez a mondat. A *diófa* prózaversben is ez a létérzés fogalmazódik meg újból: „Egy pillanatra minden múlt őszöm ott ringatózott a diófa méregzöld kosarában...” Amikor Nagy Gábor Tóth Erzsébet extravagáns lírai alkatát emeli ki, a költő merész képzettársításaira irányítja figyelmünket.¹⁶ A *Távirat* című vers

15 Eisemann: i. m., 91.

16 Nagy: uo.

neoavantgárd stílusához tapadnak az olyan költői képek, amelyek felfokozott olvasási izgalmat is képesek kiváltani az olvasóból: „Meztelenül, / egy őszirózsákkal díszített bárd alatt, / közel az ég hívó hattýúihoz, / közel a vásárlók szeméhez, / egy túlvilági hentes asztalán fekszem, most osztja el szemem, / lecsapja lábam, / most keveri pálinkabúzbbe legszebb estéimet...” Majd „visszafele a múlt penészes csigalépcsőjén” gondol a költő arra, milyen jó is volna „inkább beülni a jó öreg földbe, akár egy illatos, márkás habfürdőbe” (*Ha majd elálmosodom*). Az anyaföld göröngyei közé vágyakozás a kötet prominens versfűzésében, a *Pillanatképek*ben is fellelhető: „barna, tavaszi föld van bennem, / hetek óta ez az egyetlen / életjel magamról –” (*aki álmodik*). A költemény zárolata a költő ontológiai állapotát is jelzi: „aki álmodik az még él, / annak még mályvakanócon a nyár is / kigyulladhat”.

A *Gyertyaszentelő* talán legszebb szerelemsirató verse a *Homlokod fényében*. Anaforikus szerkesztésmódja – a „Mióta nem szeretlek” mondatkezdésű sorok ritmikus ismétlődése alkalmat teremt arra, hogy mindinkább belelássunk a lírai alany érzelmi életébe. „Mióta nem szeretlek, / kevesebb a május verseimben...”. Még az első kötetben igen jelentős gyermekkori képek is visszaköszönnek: „nagyanyám petúniái árvák, / és a japán tyúkok hiába ülnek fel / a meggyfára éjszakázni, / nem törődöm velük sem...”. Majd az egész költemény mintha csak ezért a mondatért született volna meg: „mióta nem szeretlek, / verset írni sem szeretek...” A csüggeteg költőlélek mégsem fásult, mégsem rezignált annyira, hogy ne akarjon túllépni önmagán. Idéztük már korábban, de most újra meg tesszük: „új szavakat akarok kitalálni, / új évszakokat, új virágokat, új folyókat...”

A felejtés Tóth Erzsébet több versében is mérhetetlen hiányként tárul fel. A nem emlékezés utcákra, tárgyakra, de főképp szavakra, mentálisan terheli meg a költőt. „...csak az a két mondat fáj / amit tegnap az akácokról kigondoltam...”; „talán nem kéne elmozdulni innen / míg vissza nem téved az a két mondat...” (*Békeidő*). A *Farkas utcá*ban olvassuk: „hogyan lehet, hogy a szavamra sem emlékszem / csak a Farkas utcára a levegőt is fel tudom / idézni nyár lehetett...”. A *Pillanatképek*ben egy álom felidézése okoz gondot a költőben: „Álmomban szántottam – / nem emlékszem az ökrökre / csak a kiforduló föld szagára...” (*aki álmodik*). A kötet gyűjtőpontja a fent emlegetett 21 darabos *Pillanatképek*, amelyek egy szigligeti ösztöndíjnak köszönhetően születhettek meg, s talán a hely kiváltságos szelleme miatt válhattak ilyen különleges verssorozattá. Szinte mindegyik szakirodalom számol vele: Szokolczay Lajos „glosszaversek”-nek¹⁷ nevezi ezeket a 8-15 soros rövidebb költeményeket, amelyek közül Iszlai Zoltán néhányat „szívközelinek”¹⁸ érez. „A líra természetét a *Pillanatképek*et koszorúzó fonatban érzékelem a legnyilvánvalóbban [...]”¹⁹ – fogalmaz Ágh István. Majd folytatja: „A líra minősége a *Pillanatképek*ben sűrűsödik. Ne

17 Szokolczay: i. m., 528.

18 Iszlai: uo.

19 Ágh: i. m., 54.

tevésszen meg a cím kicsit lefokozó jelentése. Talán azért nevezi *Pillanatképek*-nek, mert kis versek, ám itt a túlírás is kevesebb, a belső szabály jobban határoz, s olyan pillanatokat metsz ki az időből, a végtelen versből, hogy a gyönyörűségtől és a kintől megborsószik a hát (arckép, balzsam, napraforgó, elégia, katoná).²⁰ Egyet tudunk érteni Nagy Gáborral, aki szerint „[S]zemléletileg is újat hoz a kötet *Pillanatképek* ciklusa. [...] Többnyire itt is a költői személyiség áll a centrumban, ám nem oly hullámzó, változékony állapotban, hanem mint egy fotón, pillanatképszerűen.”²¹ A *Pillanatképek* versei akár egy-egy miniatűr oltárok, melyeken képes feláldozni magát a szerző. „...csak lenyelni a napokat egymás után / szelíden akár az ostyát” (*arckép*). „Pedig voltak gondolataim. / Szememben a kivesző állatok / szomorúsága mutatja hogy voltak” (*vereség*); „én hallgatók mint egy bárány / láthatatlan láncon” (*bölcső*); „Néha meg kell állnom – két lépés, két sor, két akácfa között – lélegzetért, ha magamra gondolok” (*a világ képei közül*). „Hiába tudom, hogy ott kell keresni magam / valamelyik nyári éjszakában, / amikor szívemet a holdra tettem / valamelyik párologó tavaszban, / amikor a világot egy léggömbre kötöttem, / ott kell keresni magam / valamelyik fácán szemében, akivel szóba álltam” (*elégia*). Tóth Erzsébet önvizsgálata is igen egyedi színezetet kap a cikluson túli versekben is. Mit kell ahhoz éreznie egy költőnek, milyen lelki mélységeket, hogy le tudja írni: „láthatatlan vagyok, mint a tejjel írt szavak” (*Sehova*); „nehéz vagyok a földnek ennyi szerelemmel...” (*Pihenj, pihenj*); „Édesanyám letepert homlokomon / angyalok tanyáznak-e vagy férgek...” (*Anyám kérdéseire*).

A kötet címadó vers rapszódiaiba oltott elégia. A szakrális címadás után azonnal arcunkba csap a profán valóság képe: „Hetek óta abból a sörösüvegből iszom / és megpróbálom elképzelni a szádat / újra...”. Ezt a nyitóképet görgeti tovább szemantikailag egy képrendszerben gondolkodva: „csak a torkomra akadó üvegszilánkokban bízom / újra...” A hétszeres „hajrá”-zás ad még nagyobb lendületet a versnek: sodródunk együtt a hajnali buszokkal, a méltóságteljes *Himnusszal*, a verbunkos ritmusú *Rákóczi-indulóval*, amelyek mindennapjaink zenei toposzai: az éjféle *Himnusz* elhangzása és a Kossuth Rádió közismert *Rákóczi-szignálja* is eszünkbe juthat. A vers második felében vált témát, pontosabban ott konkretizálódik a téma: „de én / reggel óta szeretnék anyámra nézni / de már este van / megint...” Az idő múlása, ami zaklatottá teszi a költőt. Egyedi képzetársításait is itt használja ki leginkább versében Tóth Erzsébet: „a reggel / még szilvakék pulóverek szertartása / gyakorlatok az asztalon / vegyes virág-mézzel...”; „reggel még egy tündér színészkedik az életről / egy üveg áfonya-befőttért / felforgatja a karácsonyi piacokat...” A *Gyertyaszentelő* a hétköznapi világ felmutatásának verse. A címen kívül nincs benne semmi patetikus, semmi szent, csupán maga a vers mint ünnep áll előttünk, amelyben megszentelődik a reggelek és az esték közé szorult élet.

20 Ágh: uo.

21 Nagy: uo.

A kötet legterjedelmesebb – 171 soros – költeménye az *Alkalmi vers*, melynek egyedisége, hogy egy-egy mottó zárja közre a verset: mindkét paratextus jelöletlen. A nemzedéktárs, Csordás Gábor²² lesz a versben a megszólított, innen a tőle választott mottóidézet indokoltsága. A verset Paul Éluard²³ sorai zárják („Sötét csak én vagyok / legyetek fényesebbek.”). A költeményben azonnal ott találjuk a lírai aposztrophét: „kétségtelen / felköltözhetnék én is egy japán tájképre / hajamban mindég lenne barackvirág...”. A költeményben a vers beszélője hosszú, drámai utat jár be hemingway-i utalástól (ÉRTEM NEM SZÓL A HARANG / a harangot valaki magával vitte...) (Kiemelés az eredetiben. L. N.) az elhallgató Petőfin át Vajda János *A virrasztók* című versére való utalásig: „Vajda Jánost kérem / fogadjon testvérenek / ne kelljen altatókkal csillapítani / virrasztásom”. A fájdalmas kifakadás hangján szólítja meg versének címzettjét: „hallod-e? / már fölöttünk is prédikálnak / hogy elavulunk / mint a slágerré dédelgetett »hatvanas évek«...”

Tóth Erzsébet pályanyitó köteteire a kortárs költők közül Kormos István, Nagy László, Csoóri Sándor gyakorolták talán a legnagyobb hatást, valamint Nagy Gáspár. Közülük Kormosról, Nagy Lászlóról és Csoóriról szól kötetében. A *Kormos* című verse a költő halála (1977) után született, amelynek zárlata egy Kormos-pretextus: mégpedig Kormos *Pásztorok*²⁴ című verséből származó sorokat vesz át Tóth Erzsébet, s emel be költeményébe jelölt (nagybetűs) kiemeléssel, ám a forrás megjelölése nélkül. („BÁRÁNYUNKAT ESZIK A FARKASOK. / A KIRÁLY-DINNYÉS HOMOK VÉRNYELŐ. / UTAT MUTATNI CSILLAG NEM RAGYOG.”) Nagy László *örökzöldben* című vers a Kormos után közel négy hónapra elhunyt költőnagyságról szól, akiről így ír Tóth Erzsébet: „és már önti az Idő a harangot belőle / már hangjánál ebédelünk / hangjánál szeretünk / hangjánál halunk meg...” Míg végül a kötet utolsó előtti verse, a *Hogy virágozzak* Csoóri Sándornak szól. A *-okkal elválasztott négytétéles Csoóri-oratóriumversben Tóth Erzsébet szinte az elérhetetlenségig növeszti az akkor ötvenéves költő alakját: „mi csak ritkán juthattunk közel hozzád / mindég tudtuk, nyomodban hűs fenyesek / vagy vérszívó tárgyalások / nekünk az volt a történelem / ha veled beszélhettünk...” A betegsége miatt megünnepelhetetlen költőről aligha születtek szebb sorok: „ezen az ünnepen csak emlékedben / és hiányodban ténferegünk / de gyönyörű február²⁵ figyelte pulzusodat / hó-köpenyében gyorsan és bölcsen járt / mintha orvosaidal kellene versenyeznie / hetekig szórta orvosságát.” A második tétel izgatott kérdésfeltevései gyors tempóváltást eredményeznek: élsz-e még / sirályaid megismernek-e még [...] Sétálsz-e még néha ahogy régen / lépéseidet a Dunához igazítva [...] élsz-e még / hogy kabát nélküli

22 Csordás Gábor (1950) József Attila-díjas magyar költő, műfordító, szerkesztő, kritikus, a Jelenkor Kiadó volt igazgatója.

23 Paul Éluard-nak is van egy *Véget nem érő költemény* című műve, még 1946-ból.

24 Korniss Dezső *Pásztorok* című festményére született verse.

25 Csoóri Sándor 1980. február 3-án töltötte be az 50. életévét.

bolyongásokra gondolhassak [...] / élsz-e még hogy emlékezzem / másra szántuk mi magunkat..." A harmadik tétel egy érzelmesebb hangolású rész: „élsz még / mert fölébredék újra és újra / mert odaképzellek a NAP helyére / és elég ez nekem hogy a föld alól kibújjak / hogy ártatlanul szemébe nézzek a tavasz-
nak / elég nekem hogy virágozzak..." Majd a Petőfi-féle SZABADSÁG és SZERELEM eszményei tűnnek fel (kiemelések az eredetiben: L. N.), végül az Ady- és József Attila-féle reminiscenciák hangjait halljuk, olvassuk: „mert Ady Endrétől is csak sírni tanultunk meg, tanultunk József Attilától a sínekhez sétálni / másolni halálát, mint a süteményreceptet –“ A tizenegy soros zárlat a soha meg nem elégedés himnikus szózata: „nem lesz elég rólad soha a vers / nem lesz elég hozzád soha a tavasz..." Csoóri Sándor személyének és költészetének hatása Tóth Erzsébetre – mondhatni – végzetszerű. „Ha Csoóri közvetlen elődnek tűnik is, hatása rokoni és nem fölérendelt”²⁶ – írja Ágh István. S örömét fejezi ki, hogy „Juhász Ferenc, Nagy László, Pilinszky nemzedéke után a fiatalabb Csoóri egy alakuló költészetre világíthat, egy érett életmű a másik egyéniségének kialakulására serkenthet.”²⁷ Tóth Erzsébet felől nézve pedig: az idősebb pályatársnak és barátnek a *Gyertyaszentelő* költője azt kívánja, hogy „tudja még megírni »a kővé vált forradalmat«.”²⁸ A kötetzáró *Levél Pécsre – sláger-reminiscencia* valójában nem más, mint egy közérzetvers: „nem érdekel a hó / nem érdekel a rádió...”; „hát hagyjuk a kedves, a drága, az édes, a folytathatnám kezdéseket, hagyjuk a szeretetteleket, az öllelleket, az üdvöket, csak bízunk magunkban, mint a madarak, hát mikor köszöntek a hajók a tengernek?”; „Csak jókedvem van, csak lábunk alatt a Duna, hol járnánk hát, ha nem a vizen, hát száraz a lábunk, csak híd, csak hidak, csak lábunkban az egész világ...” Itt, ehhez a sorhoz igazodva jegyzi meg Szakolczay Lajos, hogy bár „röhöghetnénk” jókedvén, nem tudunk. „Tennénk is, ha nem tudnánk, épp ekkor szakadt föl véglegesen (?) egy gát: a költő iszonytató félelme.”²⁹ Emlékezzünk: a *Gyertyaszentelő* kötet nyitóversének címe is *Félelem*. Talán a megírt versek felelőssége miatt, talán az el nem szeretett szerelmek iránt, talán a világ „belakhatatlansága” iránt. A *havazás*, a *madár*, a *tenger*, az *arc*, a *tükör*, a *május*, a *fájdalom*, a *rózsa*, a *nyár* iránt. Már ebben a kötetben is megmutatkozik, amit Papp Endre így fogalmazott meg a szerző egy későbbi kötete kapcsán: „Tóth Erzsébet költészete a nagyfokú személyességet mutató vallomásos kifejezésmód mintaértékű változata az ezredvég magyar irodalmának.”³⁰ S mert a *Gyertyaszentelő*ben felmutatni vágyott motívumok olyanok, akár szempillafedezék mögött a világ: *legbelül* tudjuk csak igazán meglátni őket.

26 Ágh: uo.

27 Ágh: uo.

28 Szakolczay: i. m., 528.

29 Uo.

30 Papp Endre: *Parázs a hamu alatt*. Tóth Erzsébet: A lisszaboni járat. *Bárka*, 2000/6, 115.

Együtt takarítanak

Czakó Zsófia: *Távoli rokonok*

Scolar, 2025

Az osztályváltás irodalma eddig francia divat volt. A „transfuge de classe” szellemisége Annie Ernaux Nobel-díjában csúcsosodik ki, de a magyar recepcióban számottevő sikert aratott Didier Eribon és a köpönyegéből kibújt Édouard Louis is. Ezek a szerzők írnak a szociológiai háttér összes rétegéről, az iskoláztatásról, a maszkulinitásról, a szülő-gyermek viszonyról, legfőbb témájuk azonban a társadalmi felemelkedés.

Czakó Zsófia új regénye ugyanezen mozaikokból tevődik össze. A *Távoli rokonok* három (és fél) generáció vívódásait és felemelkedés történetét járja körül. Az ív a dömsödi gazdavilágtól a budapesti belvároson át egészen New Yorkig tart, nemzedékről nemzedékre tágitva ki ezzel az életeret. A történet kerete az Alzheimeres Margit leépülése. Az olvasóban felmerül, hogy vajon az idős hölgy azon emlékeit olvassuk-e, amelyeket fokozatosan elfelejt, ugyanakkor a narráció perspektívái ennél többre tegeűek. Mindazonáltal az elbeszélő gyakran leszűkíti a fokalizációt Margit nézőpontjára, így a megbomló eleméből kikerekedő részek (például a 10. és a 12. fejezet) kiválóan visszaadják a visszafordíthatatlanul leépülő tudatállapotot. Margit elkószál, majd bugyiban elterül a dombon. A felszín alól feltörnek a régi reflexeket, aggodalmak, tart tőle, hogy katonák erőszakolják meg, ahogy ez a vesztély fennállt a szovjet megszállás során, de fél attól is, hogy a teste nem lesz elég vonzó az udvarlóinak. A szerző tehát tisztában van vele, hogy az emlékezet leépülése a rövidtávú memóriával kezdődik, és (többek között) az Alzheimeres betegek

a kamaszkori világukat könnyebben képesek felidézni a közelmúlt eseményeinél, hiszen a fiatalkor az idő szempontjából aránytalanul nagy részt foglal el az emberi pszichében.

Ez utóbbi különösen igaz abban az esetben, amikor a gyermekkor traumákkal terhes. Margit félárva, bár édesanyja, Éva újra férjhez megy, a családi összetartozás végérvényesen megroppan Jóska halálával. Csak egy elnyűtt ing marad utána, az özvegy azzal takarít. A nyomorúságos világukból mindenféle távlati cél hiányzik: „Csak a vacsorájukat akarták megkapni és biztonságos helyen nyugovóra térni. Nagyobb távlatokban nem tudtak gondolkodni. Igényeik nem haladták meg lehetőségeiket, a rendszeren javítani nem szándékoztak. Csupán kijátszani. Mert úgy gondolták, és talán igazuk is volt, hogy más lehetőségük nincs a túlélésre” (21). A másik életre való képtelenség fontos eleme a nélkülözők világában, ahogy azt a már említett Eribon *Visszatérés Reimsbe* biográfiájából tudjuk. A periférián élők gyakran nem tudják, hogy az a másik élet, legyen szó középosztálybéliről, polgárról, nekik is kijárhatna, ők is elérhetnék. Louis a *Leszámolás Eddyvel* című könyvében hívja fel a figyelmet arra a néhány pontra, amikor a szűkölködő lakosok megszakítják a jelenben lehorgonyozott tudatállapotukat. Tipikusan ilyen pillanat a lot-tózás, amikor a fantázia megnyitja a hiányzó távlatot.

Margit takarítani és foltozni kezd Budapesten, így kiszakad a marginális gazdálkodás nehézségeiből, ám a városban is csak a napi bér érdeklí őt. Fel sem merül benne

nemi kétély, amikor takarítói állást kap a Műegyetemen, hogy vajon ehhez a munkakörhöz miért is kell belépni a pártba. Az említett hosszú távú gondolkodásmód és kritikai szemlélet a polgári lét sajátossága. A középosztálynak van jövőideje. Ezt az unokája tapasztalja meg, a mindenben közepe, mégis elkényeztetett Zsuzsika. Tehetségkutatók és tévéműsorok énekeseként, később terapeutaként már gyökeresen eltérő szemléletmód a sajátja.

Mindazonáltal hiába hagyja el Margit a közeget, amivel egyetemben elindul a család társadalmi felzárkózása, a berögzült sémák folyamatosan ismétlődnek. Az üknagymamától az unokáig mindegyik nő boldogul az ínséges idők ellenére, de a férfiak jelenlétében veszítenek az önállóságukból. Valamennyiüknek kellemetlen az első együttlét, ami egyben szimbolikus jelzése is lehet a betörésüknek. A házasságban alárendelté válnak, Éva Jóska maszkulinitásának, Margit Gyula polgári felsőbbrendűségének, Janka pedig Tamás egoizmusának.

Anyagi helyzetük ugyan javul, de a nők önképe nem igazodik akkora ütemben ehhez a változáshoz. A mérnök Gyula nemzetközi konferenciára viszi el Margitot, aki nem érzi magáénak a pöffeszkedő közeget. A vacsoraasztalnál azt hiszi, hogy rőfög, és ekkor válik számára világossá, hogy nem több egy „divatos ruhába bújtatott cselédnél” (81), azaz mintha a cselédsorban maradt édesanyját csomagolták volna be flancos külsőbe. Mindhárom generáció nőtagjának a család összetartására redukálódik a legfőbb feladata, miközben a kezdetben lelkes férjeik a testi-lelki abúzusig is eljutnak: „[Gyula] úgy érkezett, mint egy vihar, az ajtót berúgva heves széllel. Rendes vacsorát követelt, nem ezeket az állatoknak való szarokat, amiket ti eszték, és mégis dagadtak vagyatok, aztán csak beszélt, beszélt a munkájáról meg a kollégájáról, akinek több megbízása van, mint neki, a kormányról meg a főnökeiről, a szomszédról meg a kutyájáról, és amikor a szeretőjéhez, a ringyó-

hoz ért volna, Margit megpróbált közbeavatkozni, de akkor Gyula felállt, és egyszerűen pofon vágta, de olyan erővel, hogy elterült a konyhakövön, aztán fölé magasodott, és lekevert neki még párat” (105).

A regény ezekből az élethelyzetekből villant fel epizódokat. Problémákhoz rendel jeleneteket, nem a jelenetekből bontja ki a problémákat, ezért sok-sok történetelem nincs rendesen felvezetve, mint például Margiték gyermekvállalása vagy az észak-amerikai utazás. Több fejezet novellaként is megállná a helyét, ettől azonban a mű nem válik darabossá, a regényszerkezet nem bomlik fel, sőt ezek az apró elemek sodró lendületűek, inkább hozzájárulnak az elbeszélés feszültségéhez. Talán jót is tesz a regénnyel, hogy pontról pontra ugrálunk, mivel a pontok közötti szakaszok nem maradnak érthetetlenek, azaz a megszűnő átmenetek nem billentik ki az olvasót a cselekményszáלבól.

A linearitás már rögtön az első fejezet után megbomlik, és a zárlat sem kerekíti tökéletesen le a regényt. A végkifejlet értelmezése szabad, így a mű ezen a ponton is elzárkózik bármiféle túlmagyarázott üzenet közvetítésétől. Az énekesi karriert otthagyo Zsuzsi immáron mentálhigiénés szakemberként határokat húz a családjától. Margit eltávolodási szándéka más: „Margit szégyelli az anyját, taszítja ez a jajgatás, egészen másnak látja, mint korábban: öregnek, szakadtnak és harsánynak. Nem akar olyan lenni, mint ő, nem akar ilyen falusi feleség lenni, fogatlan férfival élni és megcsúnyulni” (43). Mindkettőjük esetében az önképük definíciója negatív, következésképpen valaminek a tagadásából kívánnak önazonosságot kovácsolni. Amennyiben Margit esetében az ellentétére fordítjuk az elutasítást, akkor azt mondhatjuk, hogy inkább városi feleség lenne, ápolt férfivel, aki mellett nem csúnyul meg, mint Candide Kunigundája. Zsuzsika azonban nem a feleség szerepet alakítaná át, hanem éppen azt hárítja el. Eltávolodása a modern csa-

ládkép felbomlása, így döntése szimbóluma a család, mint összetartó kohézió visszafordíthatatlan felpuhulásának.

Ez már a 21. század világa, ahová az olvasó lassan megérkezik a megöregedő

szereplőkkel. Margité a háború, Jankáé a kommunizmus, Zsuzsié a modernitás. Így a három generáció nem pusztán egy felemelkedés történet, hanem egyben parabolája is a családfogalom evolúciójának.

Paták Balázs

Cseke Szilárd: Városmajor, 2022 (olajfestmény, 200×300 cm). Fotó: Sulyok Miklós

PATÁK BALÁZS (2003) irodalomkritikus.

A festő világmagyarázatának feltérképezése

Takács Gábor: *Festő a világ közepén. Somogyi Győző élete és művészete*

Magyar Napló Kiadó, 2025

Az utóbbi évek jelentős művészettörténeti monográfiái mellett sem magától értetődő, hogy a szerző az életmű részletes elemzésével együtt olyan összművészeti és társadalmi látóképet képes adni, amely a 20–21. századi magyar kultúra és közélet szellemi dinamikáit is megvilágítja és reflektál a korszak politikai, vallási, társadalmi és képzőművészeti dilemmáira. Takács Gábor *Festő a világ közepén* című, Somogyi Győző pályáját bemutató közel ötszáz oldalas, mintegy négyszáz illusztrációval gazdagított munkájával eleget tesz ennek a kihívásnak. Miközben a festő oeuvre-jét ikonográfiai, hitbéli, történeti és kulturális rétegeiben vizsgálja, nem pusztán művészettörténeusként, hanem elemző, szellemi társalkotóként közelít az anyaghoz: reflexív értelmezőként viszonyulva a festő életművéhez élő gondolati párbeszédet teremt a festő és az olvasó között. Kötete nem mindennapi példája a kiegyensúlyozott, többszintű művészeti biográfiának: egyszerre tudományos igényű és olvasmányos, adatgazdag, mégsem száraz, vizuálisan kifejező, de nem öncélúan esztétizáló.

A kötet címe első pillantásra enigmatikusnak tűnhet: költői és metaforikus jellege gondolkodásra készíti az olvasót. A könyv olvasása során azonban fokozatosan feltárul a cím többrétegű jelentése: egyszerre pontos, ironikus, személyes és teológiai súlyú állítás. A „világ közepe” kifejezés utalhat a kereszténység központi motívumaira – Golgota, Jeruzsálem, a krisztusi áldozat –, ugyanakkor Somogyi Győző esetében az etikai és kultúrtörténeti helykeresésnek és a hely megtalálásának metaforája is. A festő a „világ közepén” áll, de nem uralkodóként, hanem közvetítőként:

egyfajta „látó” emberként. Vagyis a közép-pont nem konkrét földrajzi hely, hanem szemléleti és morális álláspont. A festő számára a Balaton-felvidéki kis faluban valóságosan megteremtett otthon fogalma is ezt támasztja alá. A cím jól tükrözi a mű tartalmi összetettségét és egyben érzékelteti azt az értelmezési keretet, amelyben Takács Gábor Somogyi Győző pályáját szemléli. A szerző meghatározása szerint a festő munkássága a magyar történelmi és szakrális festészeti hagyomány tudatos továbbgondolására, újraértelmezésére irányuló törekvésnek is felfogható. A művész számára a hagyomány nem lezárt múlt, hanem újrafogalmazott élő kulturális nyelv.

A könyv borítóján Salföld egyik utcája látható – az a hely, ahol maga a művész több évtizede él. A kompozíció mediterrán hangulatú színekkel festett, derűs és letisztult világot mutat, amely egyszerre személyes és példázatszerű. A festő juhot kísér az utcán: ez az egyszerű tevékenység nemcsak a falusi élet természetes része, hanem szimbolikusan Krisztus pásztori szerepére is utalhat. A művész így nemcsak jelen van a világ közepén, hanem mintegy közvetítőként is áll benne; a borító ezzel a kötet tartalmán túl reflektál a cím – már korábban említett – teológiai és szellemi rétegeire is.

A festmény színvilágának gyökere a három alapszín – a vörös, a sárga és a kék – kiegyensúlyozott jelenléte, amely harmonikus és nyugalmat sugárzó összhatást teremt. Ez a vizuális egyensúly egyszerre idézi meg a természetességet, a tisztaságot és a derűt, miközben a színek mélyebb szimbolikus jelentéseket is hordoznak.

Takács Gábor értelmezése szerint a vörös az élet erejét, a sárga a fényt és az isteni világosságot, a kék pedig a transzcendenciát, a mennyei távlatokat idézi. Somogyi Győző festészete e színhármas harmóniáján keresztül nemcsak látványt közöl, hanem értelmezést is kínál – a világ rendjéről, az ember helyéről és a látható mögötti láthatatlanról. Így a külső borítón szereplő festménynek nem csupán illusztratív jelentősége van: a színek maguk is értelmező szerepet kapnak.

A kötet díszelőzők lapjain a kék színnel írott, narancssárga háttéren sorakozó, első pillantásra véletlenszerűnek tűnő, mégis egymással párbeszédbe lépő, sokszor jelentésükben egymást kizáró fogalmak, szókapcsolatok és stílusjelölések – „végletekig torzító”, „igazmondó”, „történelmi antidokumentum”, „népies-provinciális”, „egyetemesség”, „ironikus nacionalizmus”, „groteszk”, „életszagú”, „szokatlan”, „zavarbaejtően realista”, „mesésen tragikus”, „szépséges”, „költői” – különböző szerzők, kritikák és értelmezések szövegeit idézik fel, amelyek Somogyi Győző festészetének eltérő megközelítéseit és gyakran átpolitizált megítélését tükrözik. Ez a szómező mintegy keretbe foglalja a könyvet, hangulati előkészítést ad az olvasónak és már a nyitólapokon érzékelteti azt a sokszínű értelmezési horizontot, amelyben a művész munkássága elhelyezhető. A díszelőzők lapok így egyszerre működnek asszociatív szójegyzékként, érzékeny stílári térképként és látványos tipográfiai kompozícióként. Nincs sorrendiség, hierarchia vagy egyértelmű irány – az olvasó maga fedezheti fel e szavak jelentéshálózatait, mintha egy műalkotás értelmezési rétegeibe pillantana be. Ez a megoldás már önmagában előrevetíti a monográfia egyik alapvető törekvését: a szerző a sokféleséget nem szétválasztani akarja, hanem összefüggéseiben bemutatni.

A jól felépített monográfia négy nagyobb egységre tagolódik. Az első rész nyolc fejezetet foglal magában, amelyek tematikus vagy életrajzi csomópontok köré szer-

veződnek, kronologikus rendben követve Somogyi Győző pályáivét, „szellemi szabadságharcát” és technikai korszakait. Ezt követi az angol nyelvű összefoglaló, majd három lexikonszerű segédlet – Személynévtár, Kiállítások, Könyvgrafikák – zárja a kötetet. Ezek nem csupán bibliográfiai jellegű kiegészítések, hanem a művész kapcsolati hálóját, kiállítási jelenlétét és grafikai tevékenységét rendszerező, kutatható formában összegző jegyzékek, amelyek a kötetet valamiféle kézikönyvszerű referenciamunkává is emelik. Végül a részletes szakirodalmi apparátus és a sokrétű forrásjegyzék nemcsak a kötet tudományos megalapozottságát támasztja alá, hanem a háttérben húzódó ismeretanyag gazdagságára és a szerző kutatói alaposágára is rámutat.

Ha valaki a könyvet végiglapozza, elidőzik a gazdag képi anyagon és csak a marginán kiemelt, kék színnel szedett idézeteket olvassa el, akkor is kirajzolódik előtte a művész világának lényege. Ha az érdeklődő csupán a főszöveggel és az illusztrációkkal köt ismeretséget, megérti az életmű fontosabb tematikus és gondolati csomópontjait is. Mindehhez azonban érdemes hozzákapcsolni annak a jegyzetapparátusnak a tanulmányozását is, amely túlmutat a klasszikus lábjegyzetfunkción: helyenként fél-egész oldalas minitanulmányokat, értelmezéseket, magyarázatokat, kritikákból vett részleteket, sőt Somogyi Győző festészete által ihletett verseket is tartalmaz, lehetőséget adva a további elmélyülésre és a kontextusok feltárására.

Az írás stílusa inkább szépirodalminak mondható, mégis tudományos pontosságú. A szöveg nagy erénye a világos szerkesztettség és a gördülékeny mondatfűzés, amely a komplex témák és az adatok gazdag közlése ellenére is fenntartja az olvashatóságot. A képek és a szöveg tehát nem illusztratív viszonyban állnak egymással, hanem tartalmi és értelmezői kapcsolatban – dinamikus párbeszédben, ami a kötet egészének koncepcióját erősíti. A szakmai mélység érdekében helyenként a szerző

olyan teológiai, ikonográfiai, művészet-történeti vagy esztétikai fogalmakat használ, amelyeket a laikus olvasónak a lábjegyzetekben magyaráz el. Így a világos szerkezetű szöveg és az elegáns, jól követhető gondolatmenet a kevésbé szakavatott olvasó számára is élvezetes marad. A gazdag szakszókincs sohasem öncélú, mindenütt a pontos értelmezést szolgálja. Külön kiemelendő erény – kiváltképp annak tudatában, hogy Takács Gábor és Somogyi Győző a mai napig jó barátságot ápolnak – a szerző téma iránti elfogulatlan, tárgyilagos és friss szemléletű megközelítése.

A margókon elhelyezett kék színnel szedett idézetek a főszöveg tartalmi csomópontjait emelik ki, önmagukban is számos lényegi információt közvetítenek. Előfordul, hogy egy-egy felnagyított szövegrész nem azon az oldalon szerepel, ahonnan ki lett emelve, hanem az azt megelőzőn vagy a következőn, ami időnként zavarhatja az eligazodást. Esetenként ugyanez tapasztalható a képaláírásokkal, a képekhez fűzött adatokkal, a vonatkozó lábjegyzetekkel. Mindez azonban érthető kompromisszum az oldaltervezés és az esztétikai szempontok figyelembevételével: a megoldás összességében vizuálisan egységes, tipográfiai elegáns struktúrát eredményez.

A kötet fizikai megjelenése esztétikus és igényes. Tárgyként is képvisel egyfajta reprezentatív értéket, amely az életmű jelentőségéhez kíván méltó keretet adni. Kétféle kiadásban is elérhető: az egyik díszdobozos változat, kék színű, arany mintával díszített dobozban, a másik egyszerűbb, dombornyomott kék vászondobozos kiadás arany minta nélkül.

Takács Gábor a *Festő a világ közepén* című monográfiájával Somogyi Győző életművének első átfogó feldolgozására tett kísérletet. A szerző már gyermekként találkozott Somogyi munkáival, de a 2010-es évektől kezdett tudatosan foglalkozni a festő életművével. 2016-ban megjelent *A szépség szolgálatában. Beszélgetések Somogyi*

Győzővel festészetről, grafikáról, esztétikáról című könyve. Jelen kötet megírását 2022-ben kezdte. Alapkérdése: mi az, amit Somogyi Győző adott a magyar művészet számára, mi az, amit csak ő tud – és ami nem pusztán témák vagy stílusok alapján ragadható meg, hanem egy sajátos látásmódban és festői gondolkodásban.

A szerző egységben vizsgálja a sokrétű, technikailag és tartalmilag is gazdag életművet. A monográfia egyik leglényegesebb felismerése, hogy Somogyi Győző számára a művészet nem pusztán esztétikai tárgyak létrehozása, hanem az élet szerves, központi része – olyan tevékenység, amely nem önmagáért való, hanem valamilyen magasabb célt szolgál. A kötet hangsúlyozza azt, amit maga a művész is következetesen képvisel: hogy a művészetnek mindig szolgálnia kell valamit – legyen az közösség, hit, hagyomány vagy az élet rendje.

Takács Gábor elemzése külön figyelmet szentel a művészi pálya korai szakaszának, amikor a hetvenes években készült fekete-fehér grafikák és szítnyomatok meghatározó szerepet játszottak Somogyi ismertségének kialakulásában. Részletesen tárgyalja azokat a kompozíciókat, amelyekben a groteszknek nevezett, mégis mély empátiával ábrázolt emberek jelennek meg. Rámutat, hogy ezek a figurák – torzításaik ellenére – nem gúny tárgyai, hanem az emberi létezés esendőségének és méltóságának egyszerre tragikus és szeretetteljes megjelenítései.

A monográfia jelentős teret enged a történelmi tematikájú művek vizsgálatának is. Somogyi Győző hadtörténeti rajzai, történelmi jelenetei és katonafigurái – különösen az *Egy ezredév hadban* című sorozat – nem pusztán illusztrációk, hanem a történelmi emlékezet sajátos vizuális formái. Takács Gábor hangsúlyozza: ezekben a munkákban a történeti pontosság és a művészi értelmezés szorosan összekapcsolódik, az ábrázolt alakok egyszerre hordozzák a történeti kutatás eredményeit és a művész személyes látásmódját.

Külön fejezetek foglalkoznak a vallási témák jelenlétével. A Krisztus-ábrázolások, szentek és bibliai jelenetek Somogyi művészetében nem pusztán ikonográfiai hagyományokat idéznek, hanem egy mélyebb spirituális szemlélet megnyilvánulásai. A keresztény hagyomány a művész számára ugyanis nem történeti emlék, hanem élő szellemi keret, amely a művek jelentésének egyik alaprétégét alkotja.

Somogyi Győző munkásságáról eddig elsősorban ismeretterjesztő vagy tematikus sorozatait bemutató publikációk születtek: kiállítási katalógusok, kiállításait értékelő kisebb-nagyobb tanulmányok, kritikák, valamint egyes korszakait feldolgozó kiadványok, amelyek inkább válogatott művekre fókuszáltak, és nem az alkotói pálya egészét kísérelték meg rendszerezve értelmezni. A vele foglalkozó munkák gyakran hol a hatalom részéről megvizsgálásnak kitett katolikus papot, hol

a Budapestről falura költöző, a környezetvédelemért, a falvak megmaradásáért szót emelő, rackákat és lovakat tartó különös embert, hol a hagyományörző huszárt állították a középpontba, nem pedig a hatalmas grafikai és festői életművet létrehozó művészt.

A *Festő a világ közepén* című monográfia új léptéket képvisel. Ez az első olyan átfogó, tudományos apparátussal készült munka, amely Somogyi teljes pályáját történeti, ikonográfiai és stilisztikai szempontból elemzi. Mércét állít, nemcsak terjedelme és illusztrációs gazdagsága, hanem elemzői mélysége révén is. Alapmű, amely meghatározza a Somogyi-életmű jövőbeli értelmezési lehetőségeit. Megvilágítja a festő világlátásának belső logikáját is – azt a rendet, amelyben a művészet nem önkifejezés, hanem hivatás, és amelyben a művész nem megfigyelője, hanem résztvevője a világ alakításának.

Pál Veronika

PÁL VERONIKA (1997) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán kulturális örökség tanulmányok mesterszakon végzett, múzeumi kurátori ismeretek specializációval. Jelenleg az ELTE Bölcsészettudományi Kar Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék harmadéves doktorandusz hallgatója, emellett az ELTE Bölcsészettudományi Kar intézeti előadója.

Gyarmati-Paor Zoltán

Arc/vonal

Hitel Kiadó, 2026. május

Középkori sírt tárnak fel egy ősi magyar nemzetségi székhelyen. Másnapra a teljes kutatócsoport halott. Egy embert kivéve.

Herczeg Roland hadtörténész ezúttal nem csupán a múlt emlékeit kutatja, hanem egy olyan titok nyomába ered, amelyet valakik évszázadokon át elrejtettek a világ elől. Mert amit találtak, az nem pusztán régészeti szenzáció, hanem kulcs a hatalomhoz.

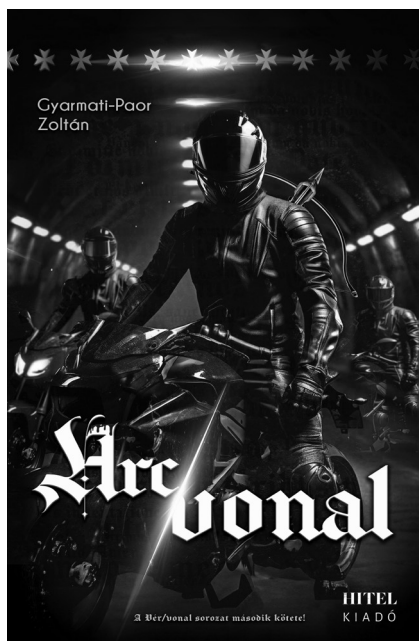
A Libri-sikerlistás Vér/vonal folytatása nem egy újabb történelmi thriller – a szerző ismét a valóság és a fikció határán egyensúlyoz, ahol minden valódinak tűnik, de semmi sem az, aminek látszik.

Egy legendás király. Egy ezeréves vérvonal. Egy legyőzhetetlen fegyver. Egy véres rituálé. És egy titkos hálózat, amely a történelem árnyékában formálja a jelent.

Ahogy egyre mélyebbre ásunk az évtized egyik legnagyobb régészeti leletének rejtélyeiben, egy olyan világba csöppenünk, ahol elmosódnak a határok bűncselekmény és hőstett, üldözők és szövetségesek között. Ősi rejtélyek, elvesztett ereklyék, modern összeesküvések – és egy történész, aki továbbra sem tud kimaradni a balhéból.

GYARMATI-PAOR ZOLTÁN jogász, filmrendező, operatőr, fotós és grafikus. Emellett feketeöves fegyveres harcművész, okleveles természetgyógyász és zeneszerző-zongorista.

A Vonal-ciklus második kötetét szintén több éves kutatómunka, valamint a hazai tudományos élet legjelentősebb képviselőivel – történészekkel, régészekkel, genetikusokkal, orvosokkal, nyelvészekkel, irodalmárokkal, harcművészekkel és nyomozókkal – való együttműködés alapozta meg. A sorozat készülő további része újabb meghökkentő ismeretekkel és izgalmakkal fog szolgálni a magyarság feledésbe merült titkairól és hihetetlenül gazdag történelméről.

Részlet a műből

– Köszönöm, köszönöm, nagy szeretettel üdvözlöm a kedves megjelenteket, különösképpen a sajtó jeles képviselőit!

A sajtó jeles képviselői akkor sem vághattak volna közönyösebb arcot, ha külön megkérjük őket rá, így ásítózva hallgatták a szokatlanul meleg szeptemberi délelőttön Somosi rektor üdvözlő szavait, aki tíz óra nulla nullakor diadalmasan bevonult az egyetem dísztermébe, majd eléggé el nem ítéhető gyorsasággal felbaktatott az előadói pulpitusra, és magához ragadta a mikrofont. A hatvanötödik évét taposó lelkes hagyományörző férfiú negyedik éve állt az egyetem élén, arról azonban álmodni sem mert, hogy közelgő nyugdíjazása előtt még lehetősége lesz egy ilyen horderejű felfedezést bejelenteni. Még egyszer megigazította szürke öltönyének mellényét, ellenőrizte, hogy nyakkendője az inge mértani középvonalára esik-e, és végigfuttatta tekintetét az első sor díszvendégein.

– Külön köszöntöm Darnay Tibor doktor urat, köszönjük, hogy megtisztelti jelenlétével rendezvényünket – biccentett a terem szélén helyet foglaló, szigorú tekintetű, bocskait viselő középkorú férfi felé, majd a kötelező tiszteletkörök után rátért a lényegre. – Amint önök is sejtik, intézményünk életében mérföldkőhöz érkeztünk, ezért hívtuk össze ezt a ma reggeli sajtótájékoztatót. Mindekelőtt szeretném eloszlatni a félreértéseket, hogy egy régészeti felfedezést miért az egyetem rektora jelent be. Az imént tájékoztattak, hogy a régészeti tanszék vezetője sajnos gyengélkedik, ezúton is kívánunk neki jobbulást.

Vérlázítóan bárgyú mosolyok fogadták a végtelenített körmondatokba csomagolt jókívánásokat. Egyedül a hátul sorakozó operatőrök örültek a teljességgel érdektelen frázisoknak, amelyeket a szerkesztők majd úgyis kívágnak, de addig is legalább el lehet végezni a kamerán a beállításokat. A rendezvény-szervezők, akiket váratlanul ért főnökük hirtelen ötlettől vezérelt felszólalása, gondterhelten arccal pusmogtak a háttérben.

A nagyterem közepén néhány hevenyészett széksor húzódott, ahol az újságírókon kívül főleg az egyetemi tápláléklánc alján elhelyezkedő tudományos segédmunkások ültek, leginkább azért odarendelve, hogy ne kongjon annyira az ürességtől a nézőtér. A rektor azonban olyannyira feldobott hangulatban volt, hogy mindebből semmit sem vett észre. Számára a terem félig tele volt.

– Mint tudják, egyetemünk bölcsészkarának erőssége az őstörténet kutatása. Ebből a célból állítottuk össze kutatócsoportunkat a különböző tanszékek legkiemelkedőbb szakértőiből és tanáraiból, akiknek közös erővel végzett, kitartó munkája tegnap látványosan meghozta gyümölcsét. A bejelentés dicsőségét nem szeretném elorozni, ezért fel is kérném történeti tanszékünk vezetőjét, hogy ismertesse az örömteli hírt!

Somosi elégedetten nézett a fészkelődő hallgatóságra. Az őszi időpont ellenére pokoli hőség volt. Úgy tűnik, a globális felmelegedésnek is pont itt kellett ma lecsapnia.

De senki sem tartott a pulpitus felé, hogy átvegye a szót. A széksorokban ücsörgő vendégek bugyuta arccal emelték fel fejüket a telefonjukból, és tekintettek jobbra-balra, hogy mi lesz már. Ez az időhúzás a műsor része?

Anita, a pódium szélénél álló, kellőképpen dekoratív külsejű moderátor hölgy, aki kommunikáció szakot végzett asszisztensként a sajtóesemények szervezését is megnyerte magának, diszkrétan becsukta a mobilját, majd kecses mozdulatokkal fellépett az előadói emelvényre, és egy félbehajtott lapot csúsztatott a pulpitusra.

- Ó... úgy tűnik, minden jó hírre jut egy rossz. Történeti tanszékvezetőnk ma reggel kórházba szállították, reméljük, hogy hamar kiengedik - tudatta a rektor a szomorú hírt, sajnálkozó arckifejezéssel. - Ez esetben viszont felkérem művelődéstörténeti tanszékünk vezetőjét, hogy vegye át a megtisztelő feladatot a tegnapi felfedezés bemutatását illetően, és amíg ideér, engedjék meg, hogy arra a pár másodpercre magamnál tartsam a szót.

A média nagyra becsült képviselői egyre türelmetlenebbül rágóztak a kamerák mögött. Már eltelt két teljes perc, és eddig egy hasznos mondat sem hangzott el, leszámítva azt, hogy az eddigiek alapján minden bizonnyal a teljes vezetőség hullarészegen fekszik valahol a tegnapi esti dorbézolás után.

- Azt hiszem, felesleges említenem, hogy a magyar föld még mindig zsúfolásig van feltáráásra váró régészeti leletekkel, azt azonban régóta sejtettük, merrefelé érdemes fokozott erőfeszítéssel kutatnunk. Nem is csigáznám tovább az érdeklődést, elég, ha annyit mondok: egy mátraaljai település mostantól nemcsak gyöngyöző borairól és kiváló férfikaráról lesz ismert, hanem történelmünk egy újabb szeletéről is, amelyet kollégám azonnal ismertet önökkel...

Somosi rektor körbenézett. A művelődéstörténeti tanszékvezető sehol. Mindannyian elkaptak valami nyavalyát a hegyekben? Ételmérgezés? Vagy csak elhúzódtott az esti koccintás? Szó se róla, volt rá okuk, de hát akkor is...

Anita ekkor köhögő mozdulatokkal jelezte a pulpitus felé, hogy ne is várjanak a tanszékvezetőre, és valószínűleg mutáns vírus tombol az egyetem környékén.

- Khm... Úgy vélem, szerencsésebb lett volna az orvosi tanszék aulájában megtartani a sajtótájékoztatót - kényszeredett nevetés követte a humorosnak szánt megszólalást, főleg az egyetemi dolgozók részéről, akik most már őszintének látszó mosollyal feszengtek a kényelmetlen székeken.

- Természetesen mielőbbi gyógyulást kívánunk neki is... De hogy ne húzzuk tovább a sajtó drága idejét, amint azt már nyilván önök is kitalálhatták, Abasárról van szó, ahol munkatársaim a tegnapi napon történelmi jelentőségű feltárást végeztek el. Mint láthatják a kivetítőn - mutatott a háta mögött megjelenő, drónnal készített filmfelvételre -, igen szokatlan helyen találtunk rá egy késő középkorból származó sírra, amelyet egy uralkodói címerekkel és felségjelvényekkel gazdagon díszített kőlap zárt le. A sírban emberi maradványokat is találtak régészeink, amelyek részletesebb ismertetésére felkérem egyetemünk genetikai tanszékének vezetőjét.

A rektor elfordult a pulpitustól, jelezve, hogy most már átadná a szót, és a feltárásról készült felvételeket nézegette a kivetítőn. Jól kivehető volt a korabeli szocreál építészet remekbe szabott épületei között a földből kiálló sírkőfedél, amint egy daru lassan felemeli, láthatóvá téve az alatta lévő sírboltot a benne heverő csontokkal. Önfeledt nézelődését az egyre feszültebb moderátor hölgy zavarta meg, aki a könyökénél fogva finoman félrehúzta a hangosítás közeléből, és a fülébe suttogott valamit. Somosi döbbsen szakította el tekintetét a vászontól.

- ...az intenzíven?

A nézőtér soraiban rosszalló morajlás futott végig. Ezek szerint nem távolodtak el eléggé a pulpitus mikrofonjától. A meghívottak idegesen néztek össze. Mindenki beteg? Kórház? Intenzív osztály? Mekkora hepajt csaptak ezek tegnap este?

- Anita, miért nem szólt, hogy gond van? - vonta kérdőre az asszisztensét, még jobban lehalkítva a hangját.

- Azért, rektor úr, mert ön azzal a lendülettel, amivel bejött, egyből felment a pódiumra, és elkezdte a sajtótájékoztatót, mielőtt bárki megakadályozhatta volna.

Somosi kettőt pislogott. Ez jogos volt. De hát félórája egyeztetett a protokollal, akkor még minden rendben volt. Átvették az esemény forgatókönyvét. Az összes résztvevő tisztában volt azzal, milyen fontos ez a nap számára. Ez az utolsó nagy bejelentése, mielőtt fejest ugrana gondtalan nyugdíjas éveibe.

- És miért nem jelezték még előtte, hogy fújjuk le az egészet?

- Milyen indokkal? Annyit tudtunk, hogy Nádasi professzort bevitték kivizsgálásra. Ez nem olyan ok, ami miatt törölni kellene egy beharangozott sajtóeseményt.

- És a többiek?

- Egyiküket láttam itt a második sorban, a többieket pedig egyelőre nem tudtam elérni. Azt hittem, mindössze késnek a dugó miatt. A sajtó viszont nem vár.

- Értem én, de akkor is...

- Ön tegnap azt kérte, hogy szervezzünk meg egy élő bejelentést - emlékeztette főnökét Anita még mindig suttogva, de kőkemény határozottsággal. - Ha öt perccel kezdés előtt töröljük a rendezvényt, az sokkal több kérdést vet fel. És akkor tényleg a címlapon lesz az egyetem, csak egészen más előjellel. Egy pillanat...